

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

+ 675-ა/3
1986/3

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

4.1986

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1988, № 4

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

4. 1986

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი), ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, პ. გუგუშვილი, გ. თოღუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე, თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაიძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гамкrellidze O. K., Гвелесиани М. И., Гугушвили П. В., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надарейшвили Г. Н., Путқарაძე Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам. редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам. редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“,
ეკონომიკისა და საშროტლის სერია, 1986, № 4.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14
Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60 **телефон**

გადაეცა წარმოებას 14.8.86; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 6.11.86; შეკვ. № 2557; ანაწყობის ზომა 7×12; ქალაღდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბაბი 10,5; სააღრიცხეო-საგამომცემლო თაბაბი 8,5; საღ-გატარება 10,9; უე 04825; ტირაბი 900;

ფაბი 85 კაბ.

*
გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мещниереба», Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19

■
საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ეკონომიკა

ბ. თოღუა, საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობის კვლევა ქართულ საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში	5
კ. ნიშარაძე, ქ. თბილისის მრეწველობის განვითარების ზოგიერთი ტენდენცია 1960-1985 წლებში	15
გ. გველსიანი, სოციალისტურ წარმოებით ურთიერთობათა გრძელვადიანი განვითარებისა და მისი რეგიონული ასპექტების შესახებ	23
დ. პაქსაშვილი, წარმოების განსაზოგადოების არსის საკითხისათვის	31
ლ. გვალთლიაშვილი, სამეცნიერო ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებაში მეცნიერების როლის ამაღლების შესახებ	41
შ. ბარდული, ვ. კვიციანიშვილი, პროდუქციის თვითღირებულების განსაზღვრის ნორმატიული მეთოდისა და საწარმოო დანახარჯების აღრიცხვის სრულყოფის საფუძველები	49
დ. შინაველია, მეხილეობის სანერგე მეურნეობების შექმნა-განვითარება საქართველოში 1921-1926 წწ.	57
რ. სარჩიველია, მ. ჩხბია, ზრდის ტემპის კოეფიციენტის შეფასება და სპლიან ფუნქციით ექსტრაპოლაცია	65
მ. შვანდნარი, სამრეწველო წარმოების ეკონომიკური ეფექტიანობის მეთოდოლოგია და შეფასების და ანალიზის მეთოდიკა	70

სამართალი

მ. ცისკაძე, პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიის ცნება	79
დ. ჯულუხაძე, საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 234-ე მუხლის კომენტარი	88
ი. ლაკობა, სოციალისტური დემოკრატიის განსხვავება ბურჟუაზიულისაგან	95
ბ. სხინიაძე, პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ გარემოებათა საკითხის ისტორიისათვის	97

რაცენზია, ინფორმაცია, კრიონია

ერთი ავტორის ორი წიგნის გამო	100
სისხლის სამართლის კანონი და სოციალური რეალობა	110
ვლადიმერ მაყაშვილის ხსოვნას	114

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика

Тодуа Г. С. Исследование экономических отношений собственности в грузинской экономической литературе	5
Нижарадзе К. П. Некоторые тенденции развития промышленности г. Тбилиси в 1960—1965 гг.	15
Гвелесиани М. И. О долгосрочном развитии социалистических производственных отношений и региональных его аспектах	23
Паксашвили Д. Ш. К вопросу о сущности обобществления производства	31
Мгалоблишвили Л. И. О повышении роли науки в ускорении научно-технического прогресса	41
Бурдуани Ш., Квирикашвили Г. Основы совершенствования нормативного учета производственных затрат и себестоимости продукции	49
Шенгелиа Д. Л. Создание и развитие питомнического плодородства в Грузии 1921—1926 гг.	57
Сарчимелия Р. А., Чхетия М. В. Оценка коэффициента темпов роста и экстраполяция сплайн-функцией	65
Швантнер М. Методология и методика оценки и анализа экономической эффективности промышленного производства	70

Право

Цискадзе М. И. Понятие юридической гарантии защиты права личной собственности	79
Джулухадзе Д. Ш. Комментарий статьи 234 Уголовного кодекса Грузинской ССР	88
Лакоба Я. В. Противоположность социалистической демократии буржуазной	95
Сохиниадзе Б. Г. Об истории вопроса обстоятельств, исключающих ответственность	97

Рецензия, информация, хроника

О двух книгах одного автора	100
Уголовный закон и социальная реальность	110
Памяти Владимира Макашвили	114

პრივილეგიები

საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობის კვლევა
ქართულ საბჭოთა ეკონომიკურ ლიბერალიზაციაში

92581

წარმოების საშუალებათა საკუთრებით ურთიერთობა ყოველი ეპოქის წარმოებით ურთიერთობის საფუძველია. ამ უკანასკნელის ყველა მხარე სინთეზურად საკუთრების ეკონომიკურ ურთიერთობაზე დაყვანება. ამიტომ პოლიტიკური ეკონომიის ნებისმიერ საკითხზე პასუხის გაცემა და აქედან გამომდინარე დასაბუთებული პრაქტიკული რეკომენდაციების შემუშავება საკუთრებით ურთიერთობის სტრუქტურული შეცვლების გარეშე შეუძლებელია.

XXVII ყრილობისადმი სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკურ მობ-სენებაში, რომელიც სკკპ ცენტრალური კომიტეტის გენერალურმა მდივან-მა მ. ს. გორბაჩოვმა გააკეთა, აღნიშნულია: „დიდი აქტუალობას იძენს სოციალისტური საკუთრების, როგორც ჩვენი საზოგადოებრივი წყობილების საფუძვლის, პრობლემები. სოციალისტურ საკუთრებას მდიდარი შინაარსი აქვს. იგი შეიცავს წარმოების საშუალებებისა და შედეგების გამოყენების, ადამიანთა, კოლექტივთა, დარგთა, ქვეყნის რეგიონთა ურთიერთობის მრავალ-მხრივ სისტემას. ეკონომიკური ინტერესების მთელ გამას. ურთიერთობათა ეს რთული კომპლექსი მოითხოვს გარკვეულ შეხამებასა და მუდმივ რეგულირე-ბას, მით უმეტეს, რომ იგი მოძრაობს. თუ ღრმად არ გავიაზრებთ ამ ცვლილე-ბებს თეორიულად, ვერც სწორ პრაქტიკულ გადაწყვეტილებებს ვიპოვებთ და, მაშასადამე, ვერც დროულად შევიმუშავებთ ღონისძიებებს სოციალისტური საკუთრებისადმი ნაშედეგად ყაიროთიანი დამოკიდებულების ჩამოყალიბები-სათვის“¹.

როგორც ვხედავთ, აქ ნათლადაა ნაჩვენებო, რომ საკუთრების ეკონომიკუ-რი ურთიერთობა წარმოებით ურთიერთობათა მთელი სისტემის სუბსტრ-უქტური ძლიერებაა. იგი უწინარეს მითვისებისა და მართვის ობიექტური პრო-ცესის საზოგადოებრივი ფორმაა, მაგრამ ამასთან სუბიექტივაცაა, სოციალიზმის სინამდვილეში მშრომელთა ასოციაციაა, რომელიც პერმენენტული განვითა-რების პროცესში იმყოფება². საკუთრება მხოლოდ დასაწყისი კი არაა, არამედ საწყისია, რომელიც თავიდან ბოლომდე განფენილი კონკრეტულს მთელ განვითარებაში. სუბიექტია თავისთავად, რომელშიც იმთავითვე იგულისხმება განვითარების მთელი გზა. იგი, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, არსებობს ემბრიონალურ დასაწყისში, გადასვლაში, რეფლექსიაში, საყოველთაობაში, განსაკუთრებულობაში და ერთეულში. საკუთრება მხოლოდ განვითარების პროცესშია ნამდვილი ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობა. „საკუთრება, — წერდა კ. მარქსი, — გულისხმობს, რომ ინდივიდუალური ეკუთვნის რომელიმე ტომს (კოლექტივს) გულისხმობს მასში მის სუბიექტურ-ობიექტური არსებო-ბის საფუძველს“³.

1 გავ. „კომუნისტი“, 1986, 26 თებერვალი.
2 კ. მარქსი, კაპიტალისტური წარმოების წინამორბედი ფორმები, 1952 წ. გვ. 35.
3 იქვე, გვ. 32.

საქ. ასრ. კ. მარქსის
სახ. საბ. რესპუბ.
ბრუნდობა

საკუთრება მხოლოდ ადამიანთა ურთიერთობაში ვლინდება. იგი ადამიანებს შორის, სუბიექტებს შორის ურთიერთობაა. „ენა როგორც ცალკეული ადამიანის პროდუქტი უაზრობაა, მაგრამ ასევეა საკუთრება“⁴. თუ ნივთი მხოლოდ მესაკუთრის ნებისადმი მიმართებაში განიხილება სრულიადაც არაა ჩინეთი. იგი ნივთად, ნამდვილ საკუთრებად იქცევა ურთიერთობის პროცესში სამართლისგან დამოუკიდებლად⁵.

არავითარ საზოგადოებაზე ლაპარაკი არ შეიძლება იქ, სადაც საკუთრების რაიმე კონკრეტული ფორმა არ არსებობს. მითვისება, რომელიც არ მითვისებს წინააღმდეგობაა თვით სუბიექტში. ყოველი წარმოება არის ინდივიდის მიერ ბუნების საგნების მითვისება გარკვეული საზოგადოებრივი ფორმის შიგნით და ამ ფორმის მეშვეობით. სწორედ ამ აზრით მიაჩნდა კ. მარქსს საკუთრება მითვისების იდენტიურად.

საკუთრებითი ურთიერთობის, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური ყოფის საფუძვლის პრობლემა, საუკუნეების მანძილზე იდგა კაცობრიობის ბევრი საუკეთესო წარმომადგენლის ყურადღების ცენტრში. ლეგენდარული ატლანდისის დაღუპვის მიზეზად პლატონი თვლიდა კერძო საკუთრებას, რომელმაც ამ მძლავრი სახელმწიფოს მცხოვრებთა ზნეობრივი დაცემა და, საერთოდ, საზოგადოებრივი ყოფის წახდენა — გადაგვარება გამოიწვია. ღმერთმა არ აპატია ატლანდისელებს დანაშაული და მრისხანედ დასაჯა ისინი, მთელი ეს ვებებერთელა კონტიგენტი ოკეანეში ჩაძირა. შესაძლოა ეს სახელმწიფო პლატონის პოეტური გამოწავონი იყოს, მაგრამ უცილობელი ფაქტია, რომ იმხანად დიდმა ფილოსოფოსმა ყველაზე მკაფიოდ გამოთქვა აზრი კერძო საკუთრების, როგორც ადამიანთა ყოველგვარი უბედურების შინაგანი მიზეზისა და საფუძვლის მოსპობის შესახებ.

მომდევნო ეპოქებში კიდევ უფრო გაძლიერდა ამ პრობლემისადმი ინტერესი. ელინისტურ ხანაში შეიქმნა ისტორიული ჟანრის რომანები, რომლებშიაც წარსულის (ე. წ. ოქროს ხანის) იდეალიზაციის საკითხთან დაკავშირებით სპეციალურად გამოგონილი შორეული ქვეყნებისკენ ისწრაფოდა ბერძნული ფანტაზია. სწორედ აღნიშნული ქვეყნების ხალხთა ცხოვრების აღწერას ეფუძნებოდა ამ რომანების ჭარბა, რომელიც ბერძნული სოციალურ-ეკონომიკური სინამდვილის საწინააღმდეგო პროტესტაციას წარმოადგენდა.

განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია ევგემერის „წმინდა ქრონიკები“ და იამბულის „მზის სახელმწიფო“. ამ ნაწარმოებთა შესახებ შემორჩენილია მხოლოდ ფრაგმენტები დიოდორე სიცილიელის „ისტორიულ ბიბლიოთეკაში“. ორივე უტოპიურ-სოციალისტური ხასიათის ნაწარმოებია. ევგემერმა მაკედონიის მეფის დავალებით წამოიწყო შორეული მოგზაურობა. ვაცურა წითელი ზღვა და შევიდა ინდოეთის ოკეანეში, სადაც აღმოაჩინა კუნძულთა ჯგუფი. ყველაზე უფრო აღმოსავლეთით მდებარეობდა კუნძული პანქეა, რომელიც ოდესღაც კრეტიდან წასული ტომებით ყოფილა დასახლებული. აქ მთელი სახნავ-სათესი ფართობი და საძოვრები საერთო საკუთრებას წარმოადგენდა. კერძო საკუთრებაში იყო მხოლოდ სახლები და ბაღები. ადგილობრივი მცხოვრებნი შრომას ძალიან აფასებდნენ. ვინც შრომაში თავს გამოიჩინდა მათ

4 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, ფორბახი, მატერიალისტური და იდეალისტური შეხედულებების დაპირისპირება („გერმანული იდეოლოგიის“ პირველი თავის ახალი პუბლიკაცია), გვ. 127.

5 კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953, გვ. 262.

ჯილდოს სახით უფრო მეტ პროდუქტს აძლევდნენ. ძალაში იყო სოციალისტური პრინციპი — „თითოეულს დამსახურებისა და შრომის მიხედვით“, რაც მონური შრომის სამყაროში მეხის გავარდნის მსგავს რეზონანს გამოიწვევდა უთუოდ.

იამბულის რომანის მთავარი იდეაც არის ავტორის სწრაფვა ბერძნული სინამდვილიდან უცხო ქვეყანაში გაქცევით აღმოაჩინოს სამართლიანობის პრინციპზე მოწყობილი საზოგადოება. „მზის სახელმწიფოში“ შრომა სავალდებულოა. მისგან თავისუფალია მხოლოდ მოხუცები. კერძო საკუთრება საერთოდ არ არსებობს. ყველა წარმოების საშუალება საერთო საკუთრებაშია. მოხმარების საგნებიც ერთობლივად ყველას ეკუთვნის. შრომის რაციონალური ორგანიზაციისა და მტკიცე დისციპლინის პირობებში მოქმედებდა პრინციპი: შრომა — უნარის მიხედვით, მოხმარება — სურვილის მიხედვით. ნაწარმოების ფრაგმენტებიდან ნათლად ჩანს, რომ ყოველივე ამის შინაგანი მიზეზი და საფუძველი იყო საერთო საკუთრების ბატონობა.

ფეოდალიზმის ეპოქაშიაც ვხვდებით სოციალისტური შინაარსით გამსჭვალულ ნაწარმოებებს. სამართლიანი საზოგადოებისადმი დაუცხრომელი სწრაფვა იგრძნობა ბურჟუაზიული რევოლუციების, გლეხთა ომებისა თუ აჯანყების ანალებში. კაპიტალიზმის გენეზისის დროიდან კი თანდათანობით იქმნება სოციალისტური შინაარსის მდიდარი ლიტერატურა, სადაც საკუთრება დახასიათებულია, როგორც სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის საფუძველი. თომას მორი, კამპანელა, მაბლი, მორელი, სენ-სიმონი, ფურიე, ოუენი, კაბე, ბაბეფი, ტომსონი, გრეი, ბრეი, გოდსკინი, რუსული რევოლუციური დემოკრატიის ბელადები: ჩერნიშევსკი, დობროლიუბოვიკი დიდი ქართველი მოაზროვნეები: ჭავჭავაძე, ნიკოლაძე და სხვები საკუთრებით ურთიერთობას თვლიდნენ სოციალურ-ეკონომიკური სისტემის განმსაზღვრელ ფენომენად.

მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებმა ეს პრობლემა ამომწურავად, თანმიმდევრული მეცნიერული სიღრმით გააშუქეს, დაასაბუთეს, რომ საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობა სუბსტანცია და სუბიექტია ერთიანობაში, ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობაა, ყოველი ეკონომიკური შენობის საფუძველია. ამიტომ ზოგჯერ გაკვირვებასაც კი იწვევს დაუსაბუთებელი სიახლის მაძიებელ ეკონომისტთა „სიზიფეს შრომა“ ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობის ასპექტით საკუთრების შესწავლისადმი მიმართული.

შეუძლებელია ვივიწყებდეთ მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა ფუძემდებლურ პრინციპებს, რომელთა მიხედვით მთელი რიგი პრობლემებისა დიდი ხანია საბოლოოდ გადაწყვეტილია. არის ისეთი ჭეშმარიტებანი, რომელნიც გადასინჯვას არ ექვემდებარებიან.

საკუთრების ობიექტური ეკონომიკური ურთიერთობა თავდაპირველად წარმოიშვა წმინდა სახით, როგორც პირველყოფილი თემის ან პატრიარქალური დიდოჯახის საერთო საკუთრება. მისი განუვითარებელი საფეხურები იყო მიწის თემური მფლობელობა და სარგებლობა, რომელნიც არასრულფორმებად გვევლინებიან. საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობა ამ უკანასკნელთ, დამკვიდრების შემდეგ თავისთავში მოიცავს დაქვემდებარებული მომენტების სახით. ისევე როგორც დაპირისპირება დასრულებული განსხვავებაა, ასევე საკუთრება დასრულებული მფლობელობაა. ამიტომ მფლობელობა

არასრული ფორმით ჯერ კიდევ არ ნიშნავს საკუთრებას⁶, როგორც განვითარებულ კონკრეტულს.

ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობის ასეთი ბუნების გაშუქებასთან დაკავშირებით კ. მარქსი წერდა: „უფრო მართებული იქნებოდა გვეთქვა, რომ არსებობენ ოჯახები, გვარები, რომელნიც ჯერ მხოლოდ ფლობენ, მაგრამ რომელთაც საკუთრება არ გააჩნიათ. მაშასადამე, უფრო მარტივი კატეგორია გვევლინება როგორც პირველადი ოჯახური და გვაროვნული კავშირების დამოკიდებულება საკუთრებისადმი. უფრო განვითარებულ საზოგადოებაში იგი ჩნდება განვითარებული ორგანიზმის უფრო მარტივი ურთიერთობის სახით, მაგრამ უფრო კონკრეტული სუბსტრატი, რომლის მიმართაც მფლობელობას წარმოადგენს... მარტივი კატეგორიები წარმოადგენენ. იმ ურთიერთობათა გამოსახულებას, რომლებშიაც შესაძლებელია განხორციელდეს განუვითარებელი კონკრეტულობა და განხორციელდეს მანამდე, ვიდრე დამყარდებოდეს ის მრავალმხრივი ურთიერთობა ანუ მრავალმხრივი კავშირი, რომელიც უფრო კონკრეტული კატეგორიით გონებრივად გამოისახება, მაშინ როდესაც უფრო განვითარებული კონკრეტულობა ინარჩუნებს ამავე კატეგორიას როგორც დაქვემდებარებულ ურთიერთობას“⁷.

ფეოდალური სახელმწიფო მიწის უზენაესი მესაკუთრე იყო. „სუვერინიტეტი აქ ეროვნული მასშტაბით კონცენტრირებული მიწის საკუთრებაა. მაგრამ სამაგიეროდ ამ შემთხვევაში არ არსებობს არავითარი კერძო მიწის საკუთრება, თუმცა არსებობს, როგორც კერძო ისე თემური მფლობელობა და სარგებლობა“⁸.

მიწის მფლობელობისა და სარგებლობის გენეტიკურ პროცესს სავანგებო ყურადღება მიაქცია ფ. ენგელსმა. „სახნავი მიწა ცალკეულ ოჯახებს ეძლევათ სარგებლობისათვის — ჯერ დროებით, შემდეგ კი სამუდამოდ, გადასვლა სრულ კერძო საკუთრებაზე ხდება თანდათანობით და წყვილადი ცოლქმრობის მონოგამიაში გადასვლის პარალელურად ინდივიდუალური ოჯახი უკვე საზოგადოების სამეურნეო ერთეული ხდება“⁹. მიწის სრული თავისუფალი საკუთრების დამკვიდრება ნიშნავდა მისი დაუბრკოლებელი და შეუზღუდველი მფლობელობის შესაძლებლობას, რაც გასხვისების შესაძლებლობასაც გულისხმობდა. ვიდრე მიწა გვარის საკუთრება იყო, განსხვისების პირობები არ არსებობდა. მაგრამ ახალმა მიწათმფლობელმა როცა საბოლოოდ მოიშორა გვარისა და ტომის უმადლესი საკუთრების ბორკილები, გაწყვიტა ის კავშირი, რომელიც მას მანამდე განუყრელად აკავშირებდა მიწასთან¹⁰.

გენეტიკური განვითარების ხანგრძლივ ბუნებრივ-ისტორიულ პროცესში გვარებისა თუ ტომების მიერ ცალკეული ინდივიდისადმი მფლობელობასა და სარგებლობაში გადაცემული მიწის პარელელთან კავშირი იმდენად განმტკიცდა, რომ სამემკვიდრო საკუთრებად გადაიქცა. საზოგადოებრივი საკუთრება თანდათანობით შეცვალა კერძო საკუთრებამ, რომელიც თემში ჩასაიდუმლოებული იყო, როგორც „თავისი სხვა“, მისი გაუცხოება. ეს უკანასკნელი გან-

6 ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 24, გვ. 601.

7 კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953, გვ. 283—284.

8 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, ნაწ. II, 1959, გვ. 411.

9 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1950, გვ. 376.

10 კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. III, 1950, გვ. 380.

ვითარების პროცესში იქცევა ნამდვილ ფენომენად, გაივლის ისტორიული ეპოქების რიგს და ამზადებს უარყოფის უარყოფის პირობებს.

კ. მარქსი წერდა: „კაპიტალისტური კერძო საკუთრებაც პირველი უარყოფა ინდივიდუალური, საკუთარ შრომაზე დამყარებული კერძო საკუთრებისა, მაგრამ კაპიტალისტური წარმოება ბუნებრივი პროცესის აუცილებლობით წარმოშობს თავის საკუთარ უარყოფას. ეს უარყოფის უარყოფაა. იგი კვლავ აღადგენს არა კერძო საკუთრებას, არამედ ინდივიდუალურ საკუთრებას კაპიტალისტური ეპოქის მონაპოვართა საფუძველზე — კოოპერაციის საფუძველზე და მიწისა და წარმოების იმ საშუალებათა კოლექტიური მფლობელობის საფუძველზე, რომელნიც თვით შრომის მიერ არის წარმოებული“¹¹.

განვითარების ეს გლობალური ისტორიულ-ეკონომიკური პროცესი უმაღლეს საფეხურზე მთელი საზოგადოების მასშტაბით დიალექტიკურად კვლავ აღადგენს საზოგადოებრივ საკუთრებას. აქ უარყოფის უარყოფა წინარე საფეხურების დადებითი მხარეების დიალექტიკურ სინთეზად გვევლინება, რომელსაც სოციალისტური საზოგადოება ახორციელებს.

ამრიგად, თავდაპირველად წარმოიშობა საკუთრების უმარტივესი ფორმა — მფლობელობა, რომელიც გადადის სარგებლობაში. მათი გადასვლითი განვითარების შედეგია თემური საკუთრება, რომელიც დამკვიდრების შემდეგ იქვემდებარებს მფლობელობასა და სარგებლობას, როგორც მომენტებს. პატრიარქალური თემური ურთიერთობის წილში აღმოცენდება საკუთარ შრომაზე დაფუძნებული ინდივიდუალური საკუთრება. კერძო საკუთრების მერმინდელი გაბატონებული ფორმები მის უარყოფას წარმოადგენენ. სოციალისტური საკუთრება კი უარყოფის უარყოფად გვევლინება, რომელიც მფლობელობასა და სარგებლობას იქვემდებარებს ინდივიდუალური საკუთრების სახით, როგორც მომენტებს.

ზოგიერთი მკვლევარი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ თითქოს კ. მარქსი „კაპიტალში“ საკუთრებას სპეციალურად არ შეხებია, ძნელია გავიზიაროთ ასეთი მოსაზრება, რომელიც „კაპიტალის“ დიალექტიკის ზედაპირულ განსჯას ემყარება. ჯერ ერთი, წარმოებით ურთიერთობათა ანალიზი რომელიც „კაპიტალშია“ განხორციელებული იმავე დროს საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობის ანალიზიცაა. ისინი სინთეზურად ხომ იგივეობრივი ურთიერთობანია. მეორე, „კაპიტალის“ მთელი შინაარსის დასკვნითი ინტერპრეტაცია ს. მარქსს არსებითად გადმოცემული აქვს ოცდამეოთხე თავის მეშვიდე პარაგრაფში 3 გვერდზე, სადაც ძირითადად საკუთრების ეკონომიკურ ურთიერთობაზეა მსჯელობა; უარყოფის უარყოფის დიალექტიკური კანონის საფუძველზე ნაჩვენებია მისი მოძრაობის კანონზომიერებანი. მთელი წიგნის შინაარსი კ. მარქსმა სწორედ ამ პარაგრაფში შეაჯამა, გვიჩვენა საკუთრების სუბსტანციური მნიშვნელობა.

სოციალისტური საკუთრებითი ურთიერთობა ძირითადი წარმოებითი ურთიერთობაა არა მხოლოდ იერარქიული სტრუქტურისა და გრადაციული პრინციპის მიხედვით¹², არამედ წარმოებითი ურთიერთობის მთელი გენტიკური სისტემის შინაგანი ისტორიული და ლოგიკური მოძრაობის თვალსა-

¹¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 956-957.

¹² იხ. „ეკონომისტი“, 1983, № 10, გვ. 79.

ზრისით, ამიტომ საკუთრების შინაარსის გახსნა შეიძლება მხოლოდ წარმოებითი ურთიერთობის მთელი სისტემის გაშუქებით¹³.

საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობა განფენილია საკუთრივ წარმოების, განაწილების, გაცვლისა და მოხმარების მთელ სისტემაში. წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობიდან მისი გამოყოფა აბსტრაქტულად შეიძლება მხოლოდ. საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობის განსაზღვრა „...მარტოდენ იმას ნიშნავს, რომ გადმოცემულ იქნას ბურჟუაზიული წარმოების ყველა საზოგადოებრივი ურთიერთობა.

წადილი, რომ საკუთრება განსაზღვრულ იქნეს, როგორც დამოუკიდებელი ურთიერთობა, როგორც განკერძოებული კატეგორია, როგორც აბსტრაქტული და მარადიული იდეა, სხვა არას შეიძლება მოასწავებდეს, თუ არა მეტაფიზიკურ ან იურიდიულ ილუზიას“¹⁴. საკუთრება ხორციელდება მხოლოდ წარმოების გზით¹⁵.

კ. მარქსის ფუძემდებელ დებულებებზე დაყრდნობით საბჭოთა მეცნიერ-ეკონომისტთა ერთ ნაწილს არსებითად სწორედ ასე აქვთ გააზრებული საკუთრების ეკონომიკური ურთიერთობის ბუნება. მაგალითად, ნ. ცაგოლოვი აღნიშნავდა: საკუთრება პოლიტიკურ ეკონომიაში არსებობს გარკვეული წარმოებითი ურთიერთობის სახით. წარმოებითი ურთიერთობა პოლიტიკურ ეკონომიისათვის სხვა არაფერია, თუ არა საკუთრების ეკონომიკური გამოხატულება. წარმოებით ურთიერთობათა შესწავლა არის საკუთრების შესწავლა¹⁶.

საკუთრებითი ურთიერთობის პრობლემა ქართულ საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაშიც საკმაოდ ფართოდ არის განხილული. მას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია მკვლევარმა რ. ხარბედიამ, რომელიც სავსებით სამართლიანად, საკუთრებას არ თვლის დამოუკიდებელ წარმოებით ურთიერთობად. მისი აზრით, საკუთრება, ისევე როგორც მეგობრული თანამშრომლობა და ურთიერთდამხმარება არ წარმოადგენენ შედარებით დამოუკიდებელ ურთიერთობებს¹⁷. ამასთან, იგი სწორედ მიუთითებს, რომ წარმოების საშუალებათა საკუთრება არის წარმოებით ურთიერთობათა საფუძველი¹⁸, რომ საკუთრებითი ურთიერთობა საფუძველია¹⁹. საკუთრება წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში შემავალი ყველა აბსტრაქტული მომენტის საფუძველია²⁰.

მაგრამ შეუძლებელია მას დავეთანხმოთ თვით საფუძვლის ცნების გაგებაში. ეს უკანასკნელი მკვლევარს წარმოებით ურთიერთობათა სისტემის გარეთ ეგულება²¹. მისი აზრით, საკუთრება აღარ შედის ეკონომიკურ მოძრაობაში²². „საკუთრების კატეგორია არ შედის და არ შეიძლება შედიოდეს კაპიტალისტური საზოგადოების ეკონომიკურ მოძრაობაში არა თუ ამოსავალ

¹³ სრ. Н. Д. Колесов. Социалистическая собственность и проблемы её развития. „Экономические науки“, 1977, № 9, с. 50

¹⁴ კ. მარქსი, ფილოსოფიის სილატაკე, 1938, გვ. 141.

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 46 ч. I, с. 483.

¹⁶ Н. А. Цачалов, Некоторые вопросы структуры курса политической экономии социализма, „Вопросы экономики“, 1962, № 6, с. 82.

¹⁷ რ. ხარბედია, სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, 1966, გვ. 40.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე, გვ. 10.

²⁰ იქვე, გვ. 43.

²¹ იქვე, გვ. 40.

²² იქვე, გვ. 36.

პუნქტად, არამედ საერთოდაც“. იგი კატეგორიულად აცხადებს, რომ „ეკონომიკურ მოძრაობაში ვხედავთ ფულს და არა საკუთრებას“²³. საკუთრება არ არის ის ეკონომიკური კატეგორია, რომლითაც შეიძლება იწყებოდეს საზოგადოების ეკონომიკური მოძრაობა. საკუთრებითი ურთიერთობაც არ არის ის აბსტრაქტული მომენტი, რომელიც წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში შეიძლება შევიდეს. იგი არ შეიძლება წარმოებითი ურთიერთობის ერთ-ერთი აბსტრაქტული მომენტი იყოს²⁴, თვითონ არ შედის წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში²⁵. წარმოებითი ურთიერთობა უნდა ვეძიოთ წარმოებითი ურთიერთობის სისტემაში და არა მის საფუძველში ან ხასიათში²⁶. საკუთრებითი ურთიერთობა წარმოებით ურთიერთობათა სისტემის საფუძველია, ხოლო ამხანაგური თანამშრომლობისა და ურთიერთდახმარების ურთიერთობა — მისი ხასიათი²⁷. მუშაკების და მათი შრომის პირობების ერთიანობის გათიშვა, ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლოატაცია ქმნის მაცუთუნებელ მოჩვენებითობას, რომ თითქოს წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში მთავარია საკუთრებითი ურთიერთობა²⁸ და ა. შ.

მარქსისტულ-ლენინური მეთოდოლოგიის მიხედვით კი ყოველად გაუმართლებელია საფუძვლის გამოტანა წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობის გარეთ. საერთოდ სუბსტანცია არ შეიძლება იყოს გარეთ მყოფი ფაქტორი. უკანასკნელი სიღრმისეულად არის ჩასაიდუმლოებული სისტემის ძირში და ყოველმხრივ მსჭვალავს ეკონომიკური ყოფის ყველა ელემენტს. ამის გათვალისწინების გარეშე წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობის კვლევაში სერიოზული შეცდომებდსაგან თავის დაღწევა შეუძლებელია.

ცნობილია, რომ ჰეგელის ობიექტური იდეა, რომელიც სუბსტანცია და სუბიექტია ერთდროულად, სისტემის გარეთ კი არ მდებარეობს, არამედ უშუალოდ მასშია განფენილი თავიდან ბოლომდე. „ლოგიკაში“ იდეა თავისი არსით იგივეა, რაც აბსოლუტური სული „სულის ფილოსოფიაში“, თუმცა ისინი არსებობის ფორმით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. დასაწყისში იდეა არის თავისთავად, ხოლო ბოლოს თავისთავად და თავისთვის — გაცნობიერებული, აბსოლუტური ცოდნის მქონე ფენომენი. აქ ჰეგელის მიერ საკითხისადმი დიალექტიკურ მიდგომას უნდა მიექცეს საგანგებო ყურადღება. მასში უნდა აღმოვაჩინოთ რაციონალური მარცვალი, რომლის მატერიალისტური შემეცნება იძლევა წარმოებით ურთიერთობათა საფუძვლის უცილობელი გავების თანმიმდევრულ მეთოდოლოგიურ პრინციპს. ვფიქრობ საკუთრების, როგორც წარმოებით ურთიერთობათა შინაგანი სიღრმისეული გადამწვდომი გრადაციული ქვესისტემის გარეშე ამ უკანასკნელის სისტემაზე რაიმე მსჯელობა მეცნიერულად გაუმართლებელია.

ვერ დავეთანხმებით რ. ხარბედიას, როცა იგი პროდუქტს, საქონელს, ფულსა და კაპიტალს უპირისპირებს საკუთრების კატეგორიას. მისი აზრით, ეკონომიკურ მოძრაობაში არ შედის საკუთრება. „აქ ჩვენ ვხედავთ პროდუქტს, საქონელს, ფულს, კაპიტალს. ამ კატეგორიების ერთი მეორეში გადა-

23 იქვე, გვ. 8—9.
24 იქვე, გვ. 10.
25 რ. ხარბედია, სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, 1966, გვ. 40.
26 იქვე, გვ. 89.
27 იქვე, გვ. 10.
28 იქვე, გვ. 86, 111

სვლა შეადგენს კაპიტალისტური საზოგადოების ეკონომიკურ მოძრაობას. მაგრამ მოძრაობის საწყისად აქაც, ისე როგორც ყველა საზოგადოებაში, გვევლინება პროლეტარის შემქმნელი შრომა²⁹.

ეტყობა ავტორს მხედველობიდან გამორჩა ის უდავო ჭეშმარიტება, რომ მის მიერ ჩამოთვლილი კატეგორიები სინთეზურად საკუთრების ფორმებია და სხვა არაფერი. ნივთი მხოლოდ მესაკუთრის ნებისადმი მიმართებაში განხილული სრულიადაც არაა ნივთი. იგი ნივთად, ნამდვილ საკუთრებად იქცევა მხოლოდ ადამიანთა ურთიერთობის პროცესში.

რ. ხარბედიას მიაჩნია, რომ ცდებიან ის ავტორები, რომელთაც საკუთრება შეაქვთ საზოგადოების ეკონომიკური მოძრაობის შიგნით. მისი აზრით, შეცდომას მიზეზია ის, რომ მკვლევარები ერთმანეთისგან ვერ არჩევენ წარმოებით ურთიერთობათა სისტემას და სტრუქტურას³⁰. მაშინ, როცა მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებს წარმოებით ურთიერთობათა სტრუქტურაში ისეთი ურთიერთობანი შეაქვთ, რომელნიც ნაკლებად არიან დამოკიდებულნი წარმოებასთან. მაგალითად, ვაცვლისა და საკუთრების ურთიერთობანი. ეს იმას ნიშნავს, რომ კლასიკოსები სისტემას განსახვავებენ სტრუქტურისგან³¹.

სინამდვილეში მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები სისტემასა და სტრუქტურას ერთი რიგის ცნებად თვლიდნენ. სისტემა იგივე სტრუქტურაა, მთლიანობაა, რომელიც შესდგება კაუზალურად დაკავშირებული ელემენტებისაგან. სტრუქტურაც რაიმე კონკრეტულის შემადგენელი ნაწილების ურთიერთ-მიმართულებას, აგებულებას, წყობას ნიშნავს. თუმცა სისტემა სტრუქტურასთან შედარებით გრადაციის უფრო სიღრმისეულ საფეხურზე იმყოფება. ამასთან, მათი ამსახველი სისტემები და სტრუქტურული ლოგიკური კონსტრუქციები განსხვავებული შეიძლება იყოს. არსებობენ გენეტიკურ-სისტემური, სტრუქტურულ-ფუნქციონალური და სხვა ლოგიკური კონსტრუქციები.

თანამედროვე ბურჟუაზიულ ავტორები ეკონომიკურ მოვლენებს განიხილვენ სტრუქტურულ-ფუნქციონალური მეთოდით, რომელიც გულისხმობს განვითარებული მთელის კავშირურთიერთობის გარკვევას თავის განცალკევებულ მომენტებთან, იქვედგენ არა მთელის დამკვიდრების გენეტიკურ პროცესს, არამედ მხოლოდ იმას, თუ როგორია მთელთან მისი დაქვემდებარებული მომენტების კავშირი. ისინი განვითარებულ კონკრეტულს იღებენ როგორც არსებულ სისტემას. მათ არ აინტერესებთ, თუ როგორ წარმოიშვა ეს უკანასკნელი.

სრულყოფილი მეცნიერულ-ლოგიკური კონსტრუქცია უნდა იყოს გენეტიკურ-სისტემური, ვინაიდან მთელის, როგორც საყოველთაობის, დამკვიდრების გენეტიკური პროცესის გაშუქების გარეშე, შეუძლებელია მისი განცალკევებული მომენტების არსის ჭეშმარიტი შემეცნება. სისტემისა და სტრუქტურის თანაფარდობის საკითხის გარკვევის დროს რ. ხარბედიას ზემოაღნიშნული მეთოდოლოგიური პრინციპი უცილობლად უნდა გაეთვალისწინებია. ვფიქრობ, არ უნდა იყოს სწორი მსჯელობა, რომ თითქოს მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსები საკუთრებას მიიჩნევდნენ წარმოებასთან ნაკლებად დამოკიდებულ ურთიერთობად, ამიტომ იგი წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში კი არ შექმნდათ, არამედ — სტრუქტურაში.

29 რ. ხარბედიას, სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, 1966, გვ. 8.

30 იქვე, გვ. 10.

31 იქვე, გვ. 11.

სადაო არ უნდა იყოს, რომ თუ წარმოებასთან საქუთრება, როგორც მისი ყველაზე სიღრმისეული საზოგადოებრივი მხარე, ნაკლებად არის დამოკიდებული, მაშინ ის ვერ შეასრულებს წარმოებით ურთიერთობათა საფუძვლის როლს რაიმე სახით. ამასთან, განა მეცნიერულად გამართლებულია გაცვლითი და საქუთრებითი ურთიერთობის მოთავსება წარმოების ურთიერთობათა სისტემის იერარქიული სტრუქტურის ერთსა და იმავე საფეხურზე? ცხადია არა. მარქსისტულ-ლენინისტურ პოლიტიკურ ეკონომიას საქუთრება წარმოებით ურთიერთობათა სისტემაში ყველაზე სიღრმისეულ გრადაციულ ქვესისტემად მიაჩნია, მაშინ, როცა გაცვლა შედარებით ზედაპირული ეკონომიკური მოვლენაა. თუმცა რ. ხარბედიას დასკვნები მისი შეხედულებებიდან გამომდინარე ბუნებრივადაც კი მოსჩანს. საქმე ისაა, რომ მკვლევარი უფრო შორს მიდის და საქუთრებას, მისი აზრით, წარმოებით ურთიერთობათა ამ გარეგან საფუძველს, ხშირად მხოლოდ ზენაშენურ სისტემაში ათავსებს. საქუთრება მას წარმოებით ურთიერთობათა მხოლოდ იურიდიულ გამოხატულებად მიაჩნია³². კ. მარქსი, მისი აზრით, საქუთრებას წარმოებითი ურთიერთობის იურიდიულ გამოხატულებად თვლიდა³³ და ა. შ.

სინამდვილეში საქუთრებას როგორც იურიდიულ ფენომენს მხოლოდ საქუთრების ობიექტურ-ეკონომიკური ურთიერთობით აქვს აზრი. კ. მარქსი მკაცრად აკრიტიკებდა პრუდონს იმის გამო, რომ მან წარმოებით ურთიერთობათა ერთობლიობა აურია საქუთრების ზოგად იურიდიულ ცნებაში³⁴. კ. მარქსის თეორიულ მემკვიდრეობაში, აღნიშნავდა ფ. ენგელსი, იურიდიული უფლება ყოველთვის მხოლოდ გამსაზღვრელი საზოგადოების ეკონომიკური პირობების ასახვა და ასრულებს დაქვემდებარებულ როლს³⁵.

ვერ ითვალისწინებს რ. ხარბედია პოლიტიკური ეკონომიის მეთოდოლოგიური საკითხების კვლევაში მიღწეულ თანმიმდევრულ მეცნიერულ შედეგებს, როცა წერს: წარმოების ურთიერთობა უშუალო ურთიერთობაა, განაწილებითი ურთიერთობა წარმოებული ურთიერთობაა, გაცვლის ურთიერთობა შემთხვევითი ურთიერთობაა, მოხმარების ურთიერთობა ცალკეული ურთიერთობაა, საქუთრების ურთიერთობა საყოველთაო ურთიერთობაა³⁶. სინამდვილეში საზოგადოებრივი წარმოების ზემოაღნიშნულ მხარეთა იერარქიულ სტრუქტურაში ასეთი თანაფარდობა არ არსებობს. მაგრამ რ. ხარბედია მაინც ცდილობს გაამაგროს თავისი შეხედულება. მეტი დამაჯერებლობის მიანიჭების მიზნით იგი ემყარება კ. მარქსის ცნობილ დასკვნით ტირადას საზოგადოებრივი წარმოების ელემენტთა დამოკიდებულების შესახებ. „ამრიგად, — წერდა კ. მარქსი, — წარმოება, განაწილება, გაცვლა, მოხმარება შედგენს ნამდვილ სილოგიზმს: წარმოება წარმოადგენს საყოველთაობას, განაწილება და გაცვლა — განსაკუთრებულობას, მოხმარება კი — ცალკეულობას, რომლითაც ბოლოვდება მთლიანობა“³⁷.

აქედან გამომდინარე რ. ხარბედია დაასკვნის, რომ წარმოებითი ურთიერთობის სისტემაში შედის წარმოების, განაწილებისა და მოხმარების ურთი-

³² რ. ხარბედია, სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, 1966, გვ. 25.

³³ იქვე, გვ. 88.

³⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 16, с. 26.

³⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 21, с. 506—507.

³⁶ რ. ხარბედია, სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, 1966, გვ. 41.

³⁷ კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, 1953, გვ. 264.

ერთობანი, ხოლო სტრუქტურაში — გაცვლისა და საკუთრების ურთიერთობანი³⁸. სინამდვილეში კ. მარქსის დებულება ასეთი უცნაური დასკვნის გაკეთების საფუძველს სრულიადაც არ იძლევა. საქმე ისაა, რომ ამ შემთხვევაში საყოველთაობა, განსაკუთრებულობა და ცალკეულობა (ერთეული) განვითარებული კონკრეტულის დიალექტიკური მოძრაობის საფეხურებია. საყოველთაობა მოიცავს განვითარებული კონკრეტულის ყველა მხარეს განურჩეველი ერთიანობის სახით, განსაკუთრებულობა კონკრეტულის, როგორც საყოველთაობის გაშლით განვითარებას ნიშნავს, ხოლო ერთეული საყოველთაობისა და განსაკუთრებულობის დიალექტიკური ერთიანობაა. ერთეული იგივეა, რაც ნამდვილი. ამასთან, საზოგადოებრივი წარმოების განვითარების საფეხურების დიალექტიკა, რომელსაც კ. მარქსი „ნამდვილ სილოგიზმს“ უწოდებს გვიჩვენებს, რომ გაცვლის პროცესის მიჩნევა შემთხვევით ურთიერთობად მცდარია. ვფიქრობ, ეს რაიმე დასაბუთებას არ მოითხოვს.

(გაგრძელება შემდეგ ნომერში)

³⁸ რ. ხარბელია, სოციალიზმის ეკონომიკური კანონების გამოყენება, 1966, გვ. 41.

К. П. НИЖАРАДЗЕ

НЕКОТОРЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ Г. ТБИЛИСИ В 1960—1985 ГОДАХ

XXVII съезд КПСС, явившийся по масштабам поставленных задач этапным в истории нашей страны, наметил стратегическую линию развития единого народнохозяйственного комплекса СССР — ускорение социально-экономического развития путем «всемерной интенсификации производства на основе научно-технического прогресса, структурной перестройки экономики, эффективных форм управления, организации и стимулирования труда»¹.

В сфере промышленности на съезде особое внимание было уделено вопросам ее динамичного и пропорционального развития, проведению прогрессивных сдвигов в структуре, ускоренному развитию отраслей, определяющих научно-технический прогресс, повышению эффективности промышленного производства и качества работы во всех ее звеньях. Вместе с тем, XXVII съезд КПСС указал на необходимость кардинального улучшения территориальной организации производства, в том числе промышленного, что «требует повышения уровня хозяйственного руководства в каждой республике, области, городе, районе»².

В осуществлении исторических задач, поставленных съездом партии, особо следует выделить роль городов, которые «представляют из себя центры экономической, политической и духовной жизни народа и являются главными двигателями прогресса»³.

Среди городов Грузинской ССР ведущее место принадлежит ее столице. Тбилиси является крупнейшим промышленным, научным, культурным и административным центром республики. В настоящее время каждый пятый житель республики — тбилисец. На Тбилиси приходится почти треть объема промышленного производства, 35% промышленно-производственного персонала, более 1/5 основных фондов промышленности Грузии⁴. Здесь сосредоточено почти 80% научного потенциала, множество культурных и административных учреждений республики.

Ведущей отраслью народного хозяйства Тбилиси является промышленность. Она выступает в качестве одного из основных градообразующих факторов и оказывает непосредственное влияние на развитие инфраструктуры города. В промышленности Тбилиси в настоящее время занято более 28,5% работников народного хозяйства города. Следует заметить, что в 1960—1975 годах удельный вес работающих в промышленности Тбилиси возрастал, достигнув в конце девятой пятилетки 32,2%, а впоследствии стал уменьшаться за счет увеличения доли занятых в непродовольственной сфере⁵.

До установления Советской власти в Грузии промышленность Тбилиси была представлена в основном мелкими кустарными и полукус-

¹ Материалы XVII съезд КПСС, М., Политиздат, 1986 г., с. 21.

² Там же, с. 254.

³ Ленин В. И., Полн. собр. соч., т. 23, с. 341.

⁴ По данным СУ г. Тбилиси.

⁵ Тбилисская парторганизация (в цифрах и фактах), Тб., 1968, с. 49.

тарными предприятиями. С первых дней Советской власти в городе началось формирование и становление крупной многоотраслевой социалистической промышленности.

В довоенные годы в результате создания соответствующей базы электроэнергетики путем сооружения ЗАГЭС, РионГЭС и других электростанций Грузии, особенно ускоренное развитие получили машиностроительная и металлообрабатывающая, химическая, легкая и пищевая промышленность. В этот период в Тбилиси появились такие крупные предприятия республики, как станкостроительный завод им. С. М. Кирова, сталелитейный завод «Центролит», завод «Гидрометрприбор», химико-фармацевтический комбинат, завод бытовой химии, камвольно-суконный комбинат «Советская Грузия», шелкоткацкая фабрика, обувная фабрика «Исани», прядильно-трикотажный комбинат, несложко швейных фабрик, завод шампанских вин, чаеразвесочная фабрика и некоторые другие. Эти предприятия сыграли важную роль в развитии промышленности как Тбилиси, так и республики в последующий период.

До Великой Отечественной войны материально-техническая база промышленности Тбилиси была практически полностью обновлена. В годы войны вошло в строй одно из крупнейших предприятий республики — авиационный завод им. Г. Димитрова. В 1941—1945 годах промышленность Тбилиси по военным заказам произвела продукции на сумму более 1 млрд. рублей (в неизменных ценах 1926/27 г.) и, тем самым, внесла свой достойный вклад в обеспечение фронта вооружением, боеприпасами, продовольствием⁶.

Дальнейшим ростом промышленности города характеризуются послевоенные пятилетки. Ускоренными темпами развивались машиностроение и металлообработка, промышленность строительных материалов, химическая, деревообрабатывающая, легкая и пищевая промышленность. Из крупных предприятий, построенных в этот период, следует выделить завод «Пластмасс», керамический комбинат, комбинат строительных материалов, мебельную фабрику, коньячный завод, чулочную фабрику «Крцаниси» и др.

Характерной особенностью развития в послевоенный период промышленности Тбилиси до второй половины пятидесятых годов был очень высокий удельный вес легкой и пищевой промышленности. На долю этих отраслей в 1957 году приходилось 71,6% валовой продукции промышленности города⁷. Это объяснялось, прежде всего, не столько высоким уровнем развития легкой и пищевой промышленности, сколько отсталостью машиностроения и металлообработки, других отраслей тяжелой промышленности.

В начале 60-х годов в нашей стране было создано и в последующий период продолжает развиваться общество зрелого социализма. Как отмечается в новой редакции Программы КПСС, утвержденной на XXVII съезде, после принятия третьей Программы партии в 1961 году «советский народ добился больших успехов в развитии производительных сил, экономических и социальных отношений, социалистической демократии, культуры, в формировании нового человека. Страна вступила в этап развитого социализма»⁸.

⁶ Тбилисская парторганизация (в цифрах и фактах), Тб., 1968 г., с. 49.

⁷ Тбилиси к 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции, стат. сборник, Тб., 1967, с. 24—27.

⁸ Программа КПСС (новая редакция), Материалы XXVII съезда КПСС, с. 122.

Новых успехов достигла промышленность Тбилиси в своем развитии на этом этапе. Выпуск промышленной продукции в 1960—1985 годах увеличился почти в пять раз (см. табл. № 1). Преимущественное развитие получили отрасли, определяющие научно-технический прогресс, и прежде всего машиностроительная и металлообрабатывающая промышленность. Ускоренными темпами развивалась отрасль тяжелой промышленности. В результате производство продукции тяжелой промышленности увеличилось в этот период в 6,5 раза, тогда как легкой и пищевой — в 3,4 раза. При этом наблюдалась тенденция опережающего развития машиностроения и металлообработки по сравнению с другими отраслями промышленности Тбилиси, что, естественно, следует признать положительным явлением.

Таблица 1
Темпы роста общего объема продукции промышленности
г. Тбилиси по отраслям в 1960—1985 гг.
(1960 г. = 100)⁹

	1955 г.	1970 г.	1975 г.	1980 г.	1985 г.
Вся промышленность	137	198	278	394	498
Машиностроение и металлообработка, в т. ч.	202	225	466	745	1192
машиностроение	—	318	620	1013	1182
Химическая и нефтехимическая	140	201	259	371	475
Лесная, деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная	126	182	270	357	525
Промышленность строительных материалов	144	250	362	463	565
Легкая промышленность	105	174	208	297	355
Пищевая промышленность	125	172	231	283	325

Как свидетельствует таблица, машиностроительная и металлообрабатывающая промышленности увеличили производство продукции в 11,9 раза, в том числе машиностроение — в 16,8 раза, т. е. темп роста общего объема продукции этой отрасли в 2,3, а по машиностроению в 3,4 раза опережал темп роста промышленности города в среднем. Характерные в 1960—1970-е годы высокие темпы роста химической и нефтехимической промышленности Тбилиси замедлились в последующий период. Опережающими темпами развивалась промышленность строительных материалов, которая увеличила выпуск промышленной продукции в 5,6 раза. Легкая и пищевая промышленность развивались менее быстрыми темпами, хотя продукция этих отраслей увеличилась в этот период более, чем в три раза. Определенной нестабильностью развития характеризовалась легкая промышленность. Особенно заметным было оставание этой отрасли в годы седьмой пятилетки, когда, несмотря на 5%-й прирост общего объема продукции, плановые задания не были выполнены.

Высокие темпы прироста промышленного производства обеспечивались все возрастающим объемом капитальных вложений в народное хозяйство Тбилиси. Так, например, если в 1960—1965 годах объем капиталовложений составил 744 млн. рублей, то в восьмой пятилетке — уже 1.267 млн., в девятой — 1.557 млн., десятой — 2.089 млн., один-

⁹ Таблица составлена по данным СУ г. Тбилиси.

ს. ჯ. ასოც. ნორმისა
საბ. სსრ. რესპუბ.
საქართველო

надцатой — 2,976 млн. рублей. За 1960—1985 годы капиталовложения в народное хозяйство города возросли более, чем в 4 раза. В результате увеличился ввод основных фондов, в том числе промышленно-производственных. Только в 1972—1984 годах промышленно-производственных основных фонды Тбилиси возросли в 2,6 раза¹⁰.

Значительные средства были направлены на расширение и совершенствование материально-технической базы промышленности, особенно отраслей, определяющих научно-технический прогресс. На рубеже 50—60-х годов капиталовложения направлялись преимущественно на строительство новых предприятий. В этот период были введены в эксплуатацию крупные предприятия электротехнической и приборостроительной промышленности: электровозостроительный завод им. В. И. Ленина (ТЭВЗ), «Электропускатель», «Электроавтомат», электросварочного оборудования, «Микродвигатель», «Электродвигатель», «Тбил-прибор» и другие. Из предприятий других отраслей следует выделить: камвольно-прядильную, шелкоткацко-жаккардовую и трикотажную фабрики, фабрику музыкально-клавишных инструментов, винзавод № 3, хлебзавод № 7 и некоторые другие.

Со второй половины 60-х годов преимущественное внимание уделялось выделению средств на реконструкцию и расширение промышленных предприятий, модернизацию их оборудования. Велось также новое строительство, в основном предприятий точного машиностроения, требующих высококвалифицированного труда, и предприятий, предназначенных для удовлетворения потребностей города и его жителей. В этот период вошли в строй такие предприятия, как завод управляющих вычислительных машин (УВМ), завод цветных телевизоров «Экран», новый Лилойский завод бытовой химии, швейно-трикотажная фабрика в Глдани, новые производственные здания шелкоткацкой фабрики, мясокомбината, молочного комбината и другие.

Несмотря на столь значительный размах нового строительства, реконструкции и расширение имеющихся производственных мощностей, темпы роста выпускаемой в Тбилиси промышленной продукции отставали от аналогичного республиканского показателя как по промышленности в целом, так и по отдельным отраслям. Вследствие этого снижался удельный вес столицы республики в производстве промышленной продукции Грузии. Если в 1960 году на Тбилиси приходилось около 40% промышленной продукции республики¹¹, в 1973 году — 33,6%, то в конце одиннадцатой пятилетки этот показатель снизился до 30%¹². Эта тенденция сохранится и в ближайшей перспективе.

Темпы и пропорции развития промышленности Тбилиси в условиях зрелого социализма обусловили прогрессивные сдвиги в отраслевой структуре. Значительно возрос удельный вес машиностроения и металлообработки. Если в 1960 году на эту отрасль приходилось 17,8% промышленной продукции, произведенной в Тбилиси¹³, то в 1985 году — около 27%. Особенно увеличился среди отраслей машиностроения удельный вес наиболее прогрессивных, таких как электротехническая, электронная, радиотехническая и приборостроительная.

Однако, несмотря на увеличение удельного веса машиностроения и металлообработки в отраслевой структуре, он еще заметно отстает от аналогичного показателя большинства городов — столиц союзных республик, тогда как по удельному весу легкой и пищевой опережает

¹⁰ По данным СУ г. Тбилиси.

¹¹ Тбилиско-руставский промышленный узел, Тб., «Мециереба», 1977, с. 45.

¹² По данным СУ г. Тбилиси.

¹³ Народное хозяйство г. Тбилиси в 1975 г., стат. сб., с. 32.

многие из них. Так, по данным 1984 года, по удельному весу машиностроительной и металлообрабатывающей промышленности Тбилиси занимал одиннадцатое место, а по пищевой и легкой — соответственно второе и четвертое¹⁴. Это обстоятельство указывает на необходимость дальнейшего совершенствования отраслевой структуры промышленности, прежде всего за счет повышения удельного веса машиностроения и металлообработки.

В рассматриваемый период несколько повысился удельный вес химической промышленности строительных материалов, лесной, целлюлозно-бумажной и деревообрабатывающей промышленности. В результате заметно возросла роль отраслевой тяжелой промышленности в отраслевой структуре. Удельный вес этих отраслей увеличился на 17,5 пунктов и достиг к концу одиннадцатой пятилетки 45%. Несмотря на существенное снижение доли легкой и пищевой промышленности соответственно на 9,5% и 8%, их удельный вес оставался все еще высоким — 27% и 28%¹⁵.

В период развитого социализма для промышленности Тбилиси характерны большие абсолютные приросты производства промышленной продукции. За эти годы был освоен и значительно увеличился выпуск таких важнейших видов продукции, как магистральные и промышленные электровозы, различные виды металлорежущих станков, вычислительная техника, приборы и средства автоматизации, электродвигатели и магнитные пускатели, цветные телевизоры, шерстяные и шелковые ткани, трикотажные изделия, обувь, расфасованный чай и другие (см. табл. № 2).

Таблица 2

Динамика производства важнейших видов промышленной продукции
в 1960—1985 гг.¹⁶

	1960	1965	1970	1975	1980	1985
Станки металлорежущие (шт.)	3735	4660	3439	4120	3750	3120
Автоматы установочные (тыс. шт.)	2,4	1129	1351	1681	2113	2520
Магнитные пускатели —>—	202	355	555	1145	1353	1278
Электродвигатели крановые —>—	2,8	18,0	23,2	30,5	35,7	40,7
Электросварочное оборудование	1,6	8,3	10,5	12,4	11,6	16,2
Плиты газовые —>—	20,3	35,0	97,7	107,7	127,3	105,0
Кирпич (млн. шт.)	74,4	70,8	92,8	102,6	86,4	108,0
Ткани шерстяные (млн. пог. м.)	4,0	2,9	5,5	3,9	4,2	5,5
Ткани шелковые —>—	14,5	18,2	20,6	16,2	15,0	19,7
Чулочно-носочные изделия (млн. пар)	8,2	12,6	12,6	17,1	17,4	19,8
Бельевой трикотаж (млн. шт.)	6,5	15,2	18,9	19,4	28,6	23,4
Верхний трикотаж —>—	2,3	4,7	8,7	11,7	16,3	18,8
Обувь кожаная (млн. пар)	7,6	7,7	8,8	8,3	10,6	13,6
Цельномолочная продукция в пересчете на молоко (тыс. тн.)	32,0	40,6	54,0	70,9	106,3	126,3
Кондитерские изделия —>—	11,0	16,4	18,8	22,8	25,5	26,0
Вино виноградное (тыс. дал.)	1650	1949	2547	2963	3200	3480*
Чай расфасованный (тыс. тн.)	10,8	12,6	12,8	20,4	21,1	22,1

* Данные 1983 г.

¹⁴ По данным СУ г. Тбилиси.

¹⁵ По данным СУ г. Тбилиси.

¹⁶ Таблица составлена по данным СУ г. Тбилиси.

Как видно из таблицы, в исследуемый период значительно возросло производство почти всех важнейших видов продукции Тбилиси. В десять и более раз увеличился выпуск крановых электродвигателей, электро-сварочного оборудования, установочных автоматов, более чем в пять раз — магнитных пускателей и газовых плит. В 1985 году впервые было произведено 27 тысяч цветных телевизоров, выпуск которых начался в одиннадцатой пятилетке.

На развитие промышленности Тбилиси в условиях развитого социализма существенное воздействие оказывал научно-технический прогресс. Все шире, вместо традиционных, применялись новые экономичные материалы и высокопроизводительная технология. Особое внимание уделялось внедрению средств механизации и автоматизации производственных процессов. Так, в 1959—1963 годах на промышленных предприятиях города было установлено 219 автоматических и механизированных поточных линий, до двух тысяч автоматических и полуавтоматических станков, машин и агрегатов, модернизировано свыше двух тысяч единиц оборудования, внедрено 387 различных подъемно-транспортных устройств и механизмов¹⁷. За первые три года и девять месяцев восьмой пятилетки были введены в действие 151 поточная и конвейерная механическая линия, 1.810 автоматических и полуавтоматических станков, машин и агрегатов, модернизировано 862 единицы оборудования, 173 подъемно-транспортных устройств и механизмов¹⁸.

Масштабы применения нового производительного оборудования особенно расширились в годы девятой и последующих пятилеток. В результате только за 1972—1985 годы фондовооруженность труда увеличилась почти в два раза. Парк промышленного оборудования Тбилиси на начало июля 1985 года насчитывал 929 автоматических и механизированных поточных линий, около 17 тысяч единиц технологического оборудования¹⁹. Однако, несмотря на возросший уровень автоматизации и механизации промышленного производства, все еще высоким оставался показатель применения ручного труда.

Ускорение темпов научно-технического прогресса способствовало росту производительности труда — одного из основных показателей интенсификации промышленного производства. По сравнению с 1960 годом она возросла в 1965 году на 17%, в 1970 — на 52%, в 1975 — в 2 раза, в 1980 — в 2,6 раза, в 1985 году — более, чем в три раза²⁰. Высокие темпы роста производительности труда в девятой и последующих пятилетках объясняются проведением целого ряда организационно-технических мероприятий, направленных на более эффективное использование основных фондов. Опережающими темпами росла производительность труда на предприятиях машиностроительной и металлообрабатывающей промышленности, химической и промышленности строительных материалов. В этих отраслях она увеличилась соответственно в 6, 5,3 и в 3,3 раза. Повышение производительности труда играло все возрастающую роль в увеличении выпуска промышленной продукции. В девятой и последующих пятилетках за счет ее повышения было получено более 80% прироста продукции.

В рассматриваемый период в промышленности Тбилиси наблюдалась неблагоприятная тенденция снижения показателя фондоотдачи и опережение темпов роста фондовооруженности труда по сравнению с его производительностью. Это оказывало отрицательное влияние на эф-

¹⁷ Газ. «Вечерний Тбилиси», 17 января 1964 г.

¹⁸ Там же, 24 октября 1969 г.

¹⁹ По материалам СУ г. Тбилиси.

²⁰ По данным СУ г. Тбилиси.

фективность промышленного производства. Такая тенденция объясняется рядом объективных и субъективных факторов, среди которых, прежде всего, следует выделить неудовлетворительное использование имеющегося оборудования промышленными предприятиями и опережающий рост цен на новое оборудование по сравнению с его производительностью.

В условиях развитого социализма значительно возросла численность производственно-промышленного персонала. При этом особое внимание уделялось подготовке высококвалифицированных кадров: более, чем вдвое увеличился выпуск специалистов для промышленности в высших учебных, средних и специальных учебных заведениях Тбилиси. Заметно возрос научный потенциал, улучшился квалификационный состав научных работников. Так, если в 1960 году на 100 научных работников приходилось 3,9 доктора и 26,2 кандидата наук, то в 1983 году эти показатели увеличились и составили соответственно — 5,5 и 37,0²¹.

Под влиянием научно-технического прогресса изменилась организация промышленного производства. На смену обособленному предприятию пришли производственные и научно-производственные объединения. Они позволили существенно повысить эффективность управления производством и ускорить внедрение научно-технических разработок в промышленности. Первые производственные объединения появились в промышленности Тбилиси в начале семидесятых годов. Впоследствии они стали ведущей формой организации промышленного производства и в настоящее время ими вырабатывается более 2/3 промышленной продукции города.

Важной вехой в развитии народного хозяйства Тбилиси, всей республики явилось известное Постановление ЦК КПСС по Тбилисскому горкому партии, принятое в марте 1972 года. В постановлении были критически проанализированы все сферы жизни города, отмечены негативные явления в социально-экономическом развитии Тбилиси и указан путь к преодолению недостатков. Коммунистическая партия Грузии, городской комитет партии энергично взялись за претворение в жизнь основных положений этого документа и добились в этом направлении заметных успехов. Начиная со второй половины девятой пятилетки значительно улучшились экономические показатели в промышленности города, повысился ее организационный уровень. Наиболее наглядно успехи, достигнутые в ходе реализации постановления, проявились в борьбе коммунистов города за улучшение качества выпускаемой продукции.

Парторганизация г. Тбилиси одна из первых в стране приступила к созданию территориальной системы управления качеством продукции. Внедрение этой системы постепенно дало свои плоды. За годы девятой пятилетки выпуск продукции со Знаком качества увеличился с 2 изделий до 155. В десятой пятилетке качество продукции стало одним из основных критериев оценки работы производственных коллективов города. В конце пятилетки со Знаком качества выпускалось 1047 видов продукции, а удельный вес этой продукции составил 22,3% в общем объеме валовой продукции, против 4,8% в 1975 году²². В 1984 году ко-

²¹ По данным СУ г. Тбилиси.

²² Месхшвили З. Тбилисская городская система управления качеством, Тб., 1984, с. 5.

личество изделий, выпускаемых с почетным пятиугольником, в промышленности Тбилиси составило 1308²³.

Таким образом, в условиях развитого социализма был сделан новый крупный шаг на пути расширения и упрочения материально-технической базы промышленности Тбилиси. Еще более важные задачи ставятся перед промышленностью города в ближайшем будущем. Качественно новым и важным этапом в развитии промышленности Тбилиси явится двенадцатая пятилетка. Согласно Постановлению ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О мероприятиях по дальнейшему развитию городского хозяйства г. Тбилиси в 1985—1990 годах»²⁴ намечается существенно улучшить производственную и социальную инфраструктуру города. Новые ответственные задачи поставлены перед промышленностью столицы республики XXVII съездом Компартии Грузии, 40-й городской партийной конференцией. Выполнение этих задач позволит промышленности города достигнуть новых успехов на пути дальнейшего ускорения социально-экономического развития Тбилиси.

Представлена отделом обобщения опыта социалистической экономики и истории грузинской экономической мысли Института экономики и права АН ГССР

²³ По данным СУ г. Тбилиси.

²⁴ Газ. «Вечерний Тбилиси», 10 февраля 1986 года.

М. И. ГВЕЛЕСИАНИ

О ДОЛГОСРОЧНОМ РАЗВИТИИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ И РЕГИОНАЛЬНЫХ ЕГО АСПЕКТАХ*

Современные возможности, цель и содержание прогнозирования производственных отношений вытекают из особенностей переживаемого нашей страной переломного этапа в социально-экономическом развитии. Этот этап характеризуется расширением возможностей прогнозирования. Появляется множество новых форм хозяйствования, содержащих в себе ростки будущего. Долгое время эти ростки не находили принципиальной оценки как ростки будущих форм производственных отношений. Трезвая оценка создавшейся ситуации на апрельском (1985 г.) Пленуме ЦК КПСС, на XXVII съезде КПСС, в новой редакции Программы КПСС, на июньском (1986 г.) Пленуме ЦК КПСС позволяет конкретизировать пути совершенствования социалистических производственных отношений, их перерастания в производственные отношения полного коммунизма.

Ниже дана попытка кратко зафиксировать авторские соображения о важнейших направлениях совершенствования производственных отношений в их целостности. Автор надеется, что изложенные его соображения могут послужить в качестве рабочей гипотезы при разработке прогнозов экономического развития.

Общая цель прогнозирования — предсказание условий, обеспечивающих все более широкий простор основному и другим экономическим законам социализма, подчиняющих экономический рост всестороннему развитию личности. Региональное же содержание прогнозирования вытекает из особых задач согласованного функционирования всех уровней и разрезов системы производства, определения места региона в этом процессе с учетом производственной его структуры, выяснения того, как могут повлиять на развитие форм собственности, обмена деятельностью, рычагов распределения и стимулирования особенности территориально-отраслевой структуры хозяйства, уровень развития производительных сил и степень соответствия с этим уровнем конкретных форм производственных отношений данного региона.

Исходя из особенностей ныне переживаемого страной этапа социально-экономического развития, целесообразным представляется выделить два периода, отличающихся друг от друга по конкретным задачам совершенствования производственных отношений. Первый период охватит, по-видимому, ближайшее десятилетие (примерно до 1995 г.), второй же — последующие 15—20 лет. Различие конкретных их задач может быть лишь условным, так как они, эти задачи, могут вытекать лишь из общей цели — создания условий для полного про-

* Настоящей статьей, представляющей собой краткий вариант научного доклада, редакция приступает к обсуждению проблем долгосрочного развития социалистических производственных отношений и просит ученых экономистов, всех своих читателей принять участие в обмене мнениями.

явления имманентных свойств коммунистического способа производства. Но если конкретные мероприятия во втором периоде непосредственно будут служить этой цели, будут полностью ей адекватными (что обеспечит беспрепятственное развитие зачатков коммунистических форм), задачи первого периода могут быть несколько отличными. Представляется, в частности, целесообразным использовать все возможные формы социалистических производственных отношений, способствующих вовлечению в производственный оборот огромных накопленных резервов.

В частности, на протяжении этого периода, по всей вероятности, найдут более широкое применение кооперативные формы хозяйствования, что само по себе не есть движение к переходу к коммунистической собственности, если исходить лишь из формы производственных отношений. Однако ныне кооперативные формы нам нужны для ускорения роста производительных сил, ибо практика свидетельствует о том, что в ряде случаев кооперативный, в большей степени обособленный, интерес пока еще далеко не изжил себя. Вместе с тем в первом же периоде важно отладить новый, плановый, гибкий хозяйственный механизм, правильно сочетающий друг с другом общественные, коллективные и личные интересы. Это и должно заложить фундамент для постепенного преодоления в последующих периодах относительной обособленности звеньев социалистического производства.

На изменение форм производственных отношений в прогнозируемом периоде особое влияние окажут две тенденции в развитии производительных сил: а) тенденция резкого снижения размеров средств производства (тенденция миниатюризации техники), и б) тенденция углубления технологической специализации и вытеснения предметной, повышения гибкости производственных систем в связи с углублением дифференциации в общественных потребностях. По силе воздействия на производственные отношения эти тенденции возьмут верх над тенденциями противоположными (изготовлением гигантских машин, углублением предметной специализации).

Наиболее общие пути воздействия этих тенденций на производственные отношения «проходят» через изменение функций производителя и потребителя при их взаимодействии друг с другом. В частности, создается возможность программирования потребителем гибких производственных систем (мини-автоматов) соответственно своим (индивидуальным) потребностям. Превращение этой возможности в реальность частично отнимет у производителя ряд функций, в том числе функцию отчуждения изготавливаемого продукта. Его труд примет характер непосредственного обслуживания потребителя: выполнения функций, непосредственно служащих удовлетворению потребностей, функций обеспечения бесперебойной работы машин и оборудования, функций инструктажа потребителя при его обращении с используемой техникой, осведомления его о принципах работы этой техники и т. д. В ответ активнее станут функции производителя при его взаимоотношениях со своими поставщиками, где он выступает в роли потребителя.

Изменения в функциях производителя и потребителя создают возможность развития механизма свободной перемены труда, особенно между смежными отраслями. Развитие этого механизма даст высокий социальный эффект к концу прогнозируемого периода, при снижении удельного веса ручного труда ниже 10-процентной отметки. Оно в состоянии превратить физическую нагрузку в дополнение к умственной в основной деятельности.

В некоторых профильных для Грузинской ССР отраслях все отмеченные тенденции будут развиваться в прогнозируемом периоде медленнее, по сравнению с союзными темпами. В сельском хозяйстве, а также курортно-туристическом хозяйстве уровень гибкости не может стать столь высоким в прогнозируемом периоде, сколь в промышленности. Не могут быть столь резко снижены и размеры средств производства. В результате фондоемкость и трудоемкость продукции возрастут относительно других отраслей. Соответственно следует менять и цены, перераспределять союзные ресурсы. Эта тенденция будет усиливаться в связи с опережающим ростом потребностей на продукцию этих профильных для Грузии отраслей, необходимостью сочетания интенсивного и экстенсивного путей их развития с перемещением новых предприятий в худшие условия.

Повышение удельного веса сельского хозяйства при ограниченных возможностях механизации и автоматизации затруднит процесс преодоления социально-экономических различий между городом и деревней. С целью ускорения этого процесса необходимым представляется опережающий рост сельскохозяйственного машиностроения в республике с развитием механизма перемены труда между этими двумя смежными отраслями. Опережающий рост машиностроения усилит необходимость перераспределения ресурсов — стали, энергии и т. д. — в пользу республики.

Сначала, безусловно, следует подготовить условия для гармоничного развития отраслей АПК, увеличения доли машиностроения и других отраслей первой сферы этого комплекса в республике, проектировать и строить новые предприятия, расширять подготовку кадров соответствующего профиля, в том числе — научных кадров.

В первом периоде, думается, следует развешивать относительно обособленный, по содержанию кооперативный, интерес, в том числе использовать его временно и частично в рамках государственных предприятий, в цехах и на участках, сохраняющих форму общенародной собственности и общенародный, государственный контроль за результатами производства. Следует тщательно разрабатывать методы такого частичного использования в большей степени обособленного (кооперативного) интереса с целью обеспечения связности между кооперативным и государственным хозяйствованием, сравнения результатов, обмена опытом и подтягивания отстающих звеньев, более гибкого приспособления производства к динамичным потребностям. Этим целям может соответствовать передача на определенный, длительный срок одного из ряда цехов-«близнецов» всему трудовому коллективу предприятия как кооператору (условная форма производственного кредита), с условием достижения необходимого уровня эффективности.

Большое многообразие личных потребностей, а также некоторые другие факторы предопределяют необходимость более широкого использования кооперативной формы в отраслях второго подразделения, в том числе в сельском хозяйстве. Предложенный механизм кооперативного интереса может способствовать и привлечению кадров, и подтягиванию производства в ряде отраслей, отдельных предприятий, горных районов. По этим причинам кооперативную форму хозяйствования следует шире использовать в Грузинской ССР. Свертывание же этой формы в регионе в последующем периоде следует вести, по тем же причинам, медленнее. Следовательно, кооперативная форма за весь прогнозируемый период будет занимать в структуре народного хозяйства Грузии весьма значительный удельный вес.

Следует развивать смешанную, государственно-кооперативную форму собственности в образованиях потребительского назначения, исполь-

зывать в них кооперативное начало с целью подчинения производственной деятельности удовлетворению конкретных личных потребностей, общенародное же начало — с целью регулирования процессов потребления, обеспечения социальной справедливости, развития новых эффективных форм распределения из общественных фондов потребления. Целесообразно уже к началу тринадцатой пятилетки завершить создание единой системы потребительских обществ, первичными структурными звеньями которых станут мини-коллективы потребителей по месту жительства (жилым микрорайонам).

Следует создать по мини-коллективам потребителей мини-учреждения комплексного обслуживания, развить формы самообслуживания, дать простор прогрессивным формам свободного обмена функциями между производителями (обслуживающим персоналом и потребителями. Этого требует большое многообразие личных потребностей; миниатюризация же техники, в том числе техники культбытового назначения, повышение уровня ее гибкости создает благоприятную для этого материальную базу. Мини-коллективы потребителей следует рассматривать как первичную ячейку свободного обмена, диффузии функций производителя и потребителя — как ступень на пути обобществления личного, домашнего хозяйства. Поэтому за весь прогнозируемый период в подобных потребительских обществах будут одновременно возрастать и государственная, и кооперативная части собственности при опережающем росте первой из этих форм. На начальном же этапе создания и развития коллективов потребителей следует широко привлекать средства населения, поэтому на первых порах будет превалировать кооперативная часть собственности. Всеобщность привлечения населения в потребительские коллективы следует обеспечить участием государства в образовании базисного производственного фонда мини-учреждений обслуживания и переходом к распределению из общественных фондов потребления преимущественно через потребительские общества. Это обеспечит конкретными благами денежные средства, распределяемые из общественных фондов потребления; обеспечит и экономное потребление бесплатно распределяемых благ с помощью лимитирования общего их объема для каждого потребительского коллектива и его члена. В потребсоюзе разовьются такие моральные и материальные стимулы привлечения населения к совместному труду, как первоочередное предоставление благ по заказу, льготы в уплате членских взносов, избрание в органы управления (при проявлении нужных организаторских качеств) и т. д.

Образование единой системы потребсоюзов уже за 1991—1995 гг. позволит внести существенные изменения во всю организационную структуру хозяйствования. Само образование потребсоюзов нового типа будет означать появление новых субъектов производственных отношений, возникновение новой организационной структуры в сфере потребления, отчасти охватывающей и производство (обобществленные функции домашнего хозяйства), и обращение (снабжение продуктами населения, оказание других услуг). По мере миниатюризации техники потребительские коллективы будут «поглощать» все новые и новые виды производства, такие, в частности, как швейное, хлебобулочное, консервное и т. д. Но главное воздействие на организационную структуру сфер производства и обращения на предприятиях этих сфер, оставшихся «вне» потребсоюзов, они окажут через свои связи с этими сферами и предприятиями. Связи эти будут двойными: прямыми (с предприятиями) и опосредованными (через органы управления). Потребитель-индивид лишен возможности непосредственно устанавливать договорные отношения с предприятиями, это следует делать коллективам потребите-

лей. С другой же стороны следует подчинить всю организационную структуру хозяйствования, все производство и обращение потребсоюзам через местные органы Советов народных депутатов, в структуру которых войдут и правления потребсоюзов, и хозрасчетные территориально-межотраслевые органы — объединения (как известно, в республике накоплен значительный опыт работы таких городских и районных объединений — ТМО и общественных советов микрорайонов, подчиняющихся городским и районным исполкомам и занимающихся рядом функций по регулированию потребления).

Развитие форм льготного распределения благ по заказам, по выбору, позволит перейти к новому механизму ценообразования: бесплатно и по льготным условиям будут распределены лучшие блага, бесплатно будет поддержан нормальный (минимальный) уровень благосостояния трудящихся. Остальные же блага, удовлетворяющие потребности второй, третьей и т. д. очередей, будут реализованы в свободной продаже по ценам относительно высоким, балансирующим спрос и предложение и нацеливающим население на экономное потребление.

Развитие непосредственно общественных форм обмена опытом, деятельностью, продуктами, изучение индивидуальных потребностей через потребительские коллективы будет означать частичное суживание сферы товарно-денежных отношений, получит также развитие процесс вытеснения из товарно-денежных отношений стихийных элементов. Вместе с тем будет преодолено искусственное ограничение действия закона стоимости в практике планового ценообразования, — механизм цен станет гибким, верно отражающим основные тенденции в соотношении спроса и предложения. Будет упрощена громоздкая организационная структура торговли. Развитие форм распределения благ по индивидуальным заказам (через потребительские коллективы) потребует введения новых механизмов стимулирования производственных и торговых предприятий за увеличение доли благ, реализуемых по заказам, в объеме реализуемой продукции. Все эти механизмы станут мощным рычагом подчинения производства и обращения личным потребностям, управления процессами повышения качества благ.

Подчинение производства структуре конечных, личных потребностей представит лишь один аспект совершенствования планомерных отношений. Чтобы достроить механизм планового регулирования производства, следует обеспечить согласованное взаимодействие всех звеньев производства, сочетать усиливающийся централизм в управлении с углубляющимся демократизмом, создать единую систему управления по всем уровням и разрезам хозяйствования — отраслевому, межотраслевому и территориальному. Решение этих задач, намеченных партией, следует в основном завершить в XIII пятилетке, в дальнейшем же продолжить процесс отлаживания и «переналадки» этого механизма в соответствии с новыми требованиями хозяйственной практики, прежде всего выдвинутым на передний план технологической специализации и оттеснением предметной.

Форма ТМО, думается должна стать интегрирующей началом всей организационной структуры управления. Но это не должно означать одностороннего подчинения отраслевого и межотраслевого принципов управления территориальному. Каждому из разрезов хозяйствования необходимо сохранить относительную самостоятельность с целью эффективного взаимодействия с другими разрезами. Следует разработать оптимальную схему управленческих связей, которая может, по-видимому, иметь следующий вид: территориальные (межотраслевые) хозрасчетные объединения (ТМО) включают в себя отраслевые управления, каждое из которых подчиняется одновременно соответствующему от-

раслевному органу, входящему в состав вышестоящего ТМО. Скажем, управление легкой промышленностью в структуре городского ТМО будет подчиняться и соответствующему отраслевому республиканскому органу, входящему в структуру республиканского ТМО. Такие сквозные управленческие связи возможны лишь при правильном распределении функций и, главное, оттеснении с помощью экономических методов хозяйствования административных. Вместе с тем, они, сквозные управленческие структуры, сами обеспечивают полный простор экономическим методам.

Правильное сочетание отраслевого и территориального принципов составляет условие решения проблемы о межотраслевом принципе. На каждом из уровней территориального управления в структуре ТМО могут быть созданы органы межотраслевого управления на основе координации деятельности тесно связанных меж собой отраслевых подразделений, таких, как Бюро по машиностроению, Комитет (управление) по АПК.

Тенденция вытеснения предметной, так же, как и подетальной специализации наложит свой отпечаток на перестройку организационной структуры управления, по-видимому, в основном с четырнадцатой пятилетки, когда большинство технологических систем будет способно гибко перестраиваться по различным программам, обслуживать процессы производства совершенно различных продуктов. Это потребует перестройки сложившейся отраслевой структуры народного хозяйства. Прогнозируемый период будет в этом отношении переходным, поэтому нелегким. Качественный переход потребует дополнительной «энергии» — затрат на одновременное функционирование органов управления, специализированных и по предметному, и по технологическому признакам, на согласование между ними функций и т. д. Это — неизбежные издержки роста.

Перестройка организационной структуры управления требует решения вопроса о месте основного, хозрасчетного звена в этой структуре. По предлагаемой схеме, каждое предприятие станет единицей отраслевого производственного объединения, представленного в структуре ТМО в качестве отраслевого подразделения, либо же непосредственно войдет в его структуру (при отсутствии сходных по профилю предприятий). Однако ПО следует создавать не только по отраслевому, но, прежде всего, по межотраслевому, вневедомственному признаку. Одну из причин замедления процессов по созданию и развитию ПО на современном этапе следует усматривать именно в противоречии между отраслевым и межотраслевым принципами их создания. При этом, даже ПО, созданные по межотраслевому признаку, препятствуют развитию «внешних» межотраслевых связей.

Новую организационную структуру на «нижних» этажах хозяйствования следует строить лишь на основе демократизации управления в структуре самих ПО (процессы демократизации на этом уровне назрели не только по названной причине, причины здесь разные, известные в нашей экономической литературе). В частности, предприятия (производственные единицы), входящие в состав отраслевых ПО, должны иметь возможность образования вторичных ПО по теснейшим своим межотраслевым связям.

Финансово-экономической основой образования целостной системы управления и развития экономических методов хозяйствования должна стать единая система стимулирования всех хозяйственных органов. Создание такой системы в значительной мере зависит от теоретического, научного решения проблемы и оно вполне может быть завершено уже в настоящей пятилетке. Однако поскольку теоретическое решение запаз-

дыбает, отметим лишь, что, по-видимому, единую систему стимулирования следует основывать на долевом распределении между управленческими органами фондов экономического стимулирования основных звеньев (ПО, предприятий). Распределение стимулирующих фондов должно стать стержнем всей финансовой системы, основным каналом движения финансовых средств. Надо подчеркнуть, что эффективность такого взаимодействия интересов и стимулов может быть поддержана лишь в условиях увеличения размеров стимулирующих фондов и выравнивания экономических условий хозяйствования основных звеньев — обеспечения им равных «стартовых позиций» стимулирования; однако это представляет самостоятельный предмет исследования, связанный с проблемами эффективного взаимодействия комплекса хозяйственных рычагов, который тоже необходимо решить в ближайшее время.

Единая система стимулирования управленческой «машины» должна обеспечить равную заинтересованность различных управленческих органов в повышении эффективности производства в каждом из основных звеньев, должна создать равные возможности экономического воздействия на них, регулирования процессов. Это — залог правильного распределения функций между управленческими органами при обеспечении в руках каждого из них экономических, финансовых рычагов. Это предполагает и необходимое противоречие между ними при самостоятельном решении проблем, и единство коренных интересов, — сложение сил при взаимодействии; скажем, при решении крупных научно-технических проблем отраслевые, межотраслевые, территориальные звенья единой управленческой системы будут, очевидно, концентрировать свои усилия на решающих участках производства.

Взаимодействие управленческих органов посредством экономических рычагов должно обеспечить создание единой гибкой демократичной, экономической (а не административно-волевой) системы регулирования отраслевых, региональных и т. д. различий в уровнях заработной платы. Следует, в частности, создать фонд дополнительной оплаты труда производственных коллективов при всех органах единой системы управления с целью привлечения рабочей силы к «узким местам», испытывающим в этом отношении трудности. Изучение движения этих средств даст нам объективную картину о движении, о соотношении спроса и предложения рабочей силы, послужит ориентиром при разработке мероприятий по соотношению уровней зарплаты, а также планов по подготовке кадров. В частности, постоянные потоки течения этих средств в различных территориальных органах к одним и тем же отраслям так же, как и постоянные потоки их течения в различных отраслевых органах к одним и тем же территориям позволяет установить объективную картину «узких мест», нуждающихся в неотложном пересмотре уровня заработной платы. Следует, по-видимому, завершить создание такой системы регулирования заработной платы уже в тринадцатой пятилетке.

В ближайшее десятилетие материальное благосостояние народа будет возрастать в основном путем повышения трудовых денежных, а также, отчасти, натуральных, доходов (при значительном росте натуральной оплаты оно не в состоянии, безусловно, занять значительный удельный вес в общем объеме оплаты труда). Возрастут и общественные фонды потребления. В их структуре значительное место займут фонды, распределяемые по натуре через потребительские коллективы. С четырнадцатой пятилетки на рост общественных фондов будет падать основная «нагрузка» роста материального благосостояния.

Что же касается розничных цен, их индекс, думается, несколько даже повысится в ближайшее десятилетие за счет повышения низких цен, вызывающих по ряду предметов потребления искусственный дефицит. Рост цен будет компенсирован ростом общественных фондов потребления, распределяемых через потребительские общества. Тем самым в тринадцатой пятилетке должны найти окончательное решение такие проблемы, как проблема дефицита, очередей, спекуляции. В дальнейшем же уровень цен останется, по-видимому, стабильным.

С ростом общественных фондов потребления, созданием системы социальных гарантий не только для нетрудоспособных членов общества, но и для трудящихся будет происходить более тесная увязка распределения по труду с вкладом каждого в конечные коллективные результаты производства. По мере роста общественных фондов по пятилеткам такая связь станет все теснее, следовательно, крепче станут отношения распределения по труду и отношения хозрасчетные.

Представлена отделом политекономии Института экономики и права АН ГССР.

დავით პაქსაშვილი

წარმოების განსაზოგადოების არსის საკითხისათვის

წარმოების განსაზოგადოების კატეგორიას პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიათა სისტემაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია. ყველაზე ზოგადი განსაზღვრებით, წარმოების განსაზოგადოება ნიშნავს წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარებას, მაგრამ ასეთი განსაზღვრება არ იძლევა სრულ წარმოდგენას მის ადგილსა და როლზე პოლიტიკური ეკონომიის კატეგორიათა სისტემაში, მის თვისებრივ განსხვავებაზე წარმოების საზოგადოებრივ ხასიათთან შედარებით.

საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში წარმოების განსაზოგადოების არსის შესახებ არსებობს ავტორთა სხვადასხვაგვარი მიდგომა. მაგალითად, ვ. მარახოვი თვლის, რომ განსაზოგადოება არის წარმოებისა და წარმოების სხვადასხვა ქვედანაყოფებს შორის საზოგადოებრივი კავშირების განვითარება¹. ა. ერიომინს მიიჩნია, რომ განსაზოგადოება, როგორც პროცესი, წარმოადგენს წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარებას, განსხვავებით უშუალოდ კერძო შრომისაგან ახალი, უშუალოდ საზოგადოებრივი ფორმით². ე. დუნაევის განმარტებით წარმოების განსაზოგადოება არის მწარმოებლებს შორის საზოგადოებრივი კავშირების დამყარებისა და განვითარების პროცესი, რომლის შედეგადაც ძლიერდება შრომის საზოგადოებრივი ხასიათი, შემდეგ კი წარმოების პროცესის საზოგადოებრივი ხასიათი³. ზოგიერთი ეკონომისტი წარმოების განსაზოგადოებას საერთოდ აიგივებს შრომის დანაწილებასთან, მის სპეციალიზაციასთან და კოოპერაციასთან, წარმოების საშუალებებისა და სამუშაო ძალის კონცენტრაციასა და ცენტრალიზაციასთან⁴. გვხვდება რამდენიმე უცნაური მოსაზრებაც, რომელთა მიხედვითაც სოციალისტური წარმოების განსაზოგადოების არსი განისაზღვრება მთელი ეკონომიკის საზოგადოებრივი ინტერესებისადმი დამორჩილებით⁵.

წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის ყოველგვარი განვითარება არ ნიშნავს წარმოების განსაზოგადოებას. წარმოების განსაზოგადოება, როგორც ეკონომიკური კატეგორია, შინაგანი სტრუქტურით რთული კატეგორიაა, ამიტომ მისი არსი უნდა აიხსნას იმ ეკონომიკური მოვლენების დიალექტურ

¹ Марахов В. Г. Структура и развитие производительных сил социалистического общества. — М.: Экономика, 1970, с. 221.

² Развитие форм обобществления производства в условиях зрелого социализма. Под ред. И. Н. Трегубова. Калинин, 1985, с. 5-6.

³ Дунаев Э. П. Обобществление социалистического производства. — М.: Мысль, 1980, с. 8.

⁴ Развитие форм обобществления производства в условиях зрелого социализма. Под ред. И. Н. Трегубова. — Калинин, 1985, с. 19.

⁵ Моисеенко Н. А. Углубление непосредственно-общественного характера производства и социалистическое обобществление. — Вестник МГУ, № 2, 1979, с. 4.

მთლიანობაში განხილვით, რომლებიც ქმნიან წარმოების განსაზოგადოების, როგორც ეკონომიკური კატეგორიის შინაარსს. ასეთს კი, უწინარეს ყოვლისა, წარმოადგენენ შრომის დანაწილება და კოოპერაცია*.

ცნობილია, რომ შრომის კოოპერაცია წარმოადგენს ადამიანთა საზოგადოების, როგორც ეკონომიკური ორგანიზმის წარმოშობისა და განვითარების ამოსავალ პუნქტს. შრომის მარტივი კოოპერაცია იყო საზოგადოებრივი შრომის გამოვლენის პირველყოფილი ფორმა. მისი ხასიათი განსაზღვრული იყო საწარმოო ძალების განვითარების დაბალი დონით და ბუნებრივი აუცილებლობით. საზოგადოების განვითარების ამ საფეხურზე ჯერ კიდევ არ არსებობდა შრომის დანაწილება, როგორც განვითარებული ეკონომიკური მოვლენა. მართალია, არსებობდა შრომის დანაწილება, მაგრამ იყო მხოლოდ ბუნებრივად აღმოცენებული ფენომენი. შრომის დანაწილება, როგორც განვითარებული ეკონომიკური ურთიერთობა, განვითარდა მოგვიანებით. მან მძლავრი ბიძგი მისცა საწარმოო ძალების განვითარებას.

შრომის კოოპერაციისა და შრომის დანაწილების ურთიერთდამოკიდებულების ხასიათი გაპირობებულია თვით შრომის პროცესის შინაგანი ბუნებით. საზოგადოებრივი შრომა ყოველთვის ელინდება, როგორც სხვადასხვა სახეობის კონკრეტულ შრომათა ერთობლიობა, რომელთა შორისაც არსებობს განსაზღვრული კავშირი. შრომის დანაწილება, პირველ რიგში, გაპირობებულია საწარმოო ძალების ნივთობრივი ელემენტების განვითარების დონით, რომელიც, თავის მატერიალურ გამოხატულებას სხვადასხვა სახეობის სახმარ დირებულებაში პოულობს. განსაზღვრული სახმარა დირებულება, რაიმე ნივთი, საგანი წარმოადგენს შრომის დანაწილებისა და კოოპერაციის გამოვლენის მნიშვნელოვან ფორმას, როგორც კ. მარქსი წერს, „შრომის დანაწილება გარკვეული აზრით სხვა არაფერია, თუ არა თანაარსებული შრომა, ე. ი. შრომის სხვადასხვა სახეობის თანაარსებობა, გამოხატული პროდუქტთა, უფრო ზუსტად, საქონელთა სხვადასხვა სახეობით“⁶.

შრომის კოოპერაციისა და შრომის დანაწილების დიალექტიკური კავშირის თავისებურება მდგომარეობს მათს ურთიერთგაპირობებულობაში. შრომის კოოპერაციის ფარგლებში უკვე ივლისსხმება განსაზღვრული შრომის დანაწილება და, პირიქით. შრომის კოოპერაცია და შრომის დანაწილება, როგორც ეკონომიკური პროცესები, არ არსებობენ ერთმანეთის გარეშე. ისინი ყოველთვის გულისხმობენ ერთიმეორის არსებობას. წარმოადგენენ ერთი რიგის ეკონომიკურ კატეგორიებს. როგორც კ. მარქსი წერს, შრომის დანაწილება გულისხმობს კოოპერაციას, ან წარმოადგენს მხოლოდ მის სპეციფიკურ ფორმას⁷. ეს კატეგორიები გამოხატავენ ადამიანთა მიზანშეწონილი საქმიანობის პროცესში ეკონომიკური კავშირების განვითარებას. ამასთან ამ

* ეკონომიკურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ განსაზოგადოების პროცესის საფუძველს წარმოადგენენ შრომის დანაწილება და კოოპერაცია (იხ. Социалистическое обществование труда. Отв. ред. П. В. Савченко. М.: Наука, 1981 г., с. 24-25), მაგრამ, ჩვენი აზრით, ისინი წარმოადგენენ წარმოების განსაზოგადოების არა მარტო საფუძველს, არამედ მათი დიალექტიკური მოძრაობა, მათი ერთიანობა, ამ პროცესების რაოდენობრივი ზრდა და მათი გადასვლა ახალ თვისებრიობაში წარმოადგენს წარმოების განსაზოგადოების ყველაზე სიღრმისეულ არსს.

6 კ. მარქსი, ზედმეტი დირებულების თეორიები, ნაწ. III, გვ. 320.

7 Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т. 47, с. 285.

ეკონომიკურ კავშირებს ახასიათებენ სხვადასხვა ურთიერთდაპირისპირებული შრიდან. შრომის დანაწილების საფუძველზე მწარმოებელთა შორის კავშირ-ურთიერთობა გულისხმობს შრომის პროცესის დანაწილებას, დიფერენცია-ციას, განსაზღვრული სახმარი ღირებულების წარმოებას, შრომის კოოპერა-ცია კი სხვადასხვა შრომით პროცესების გაერთიანებას, მათ ინტეგრაციას.

შრომის კოოპერაციისა და შრომის დანაწილების ასეთ თანამიმდევრობაში განხილვა საშუალებას იძლევა დავასკვნათ: შრომის კოოპერაცია და დანაწი-ლება არის ერთიანი, განუყოფელი პროცესი, რომელიც ასახავს შრომის სა-ზოგადოებრივი ფორმების განვითარებას. ამ პროცესების განვითარება კი უწყვეტია, რაც გამომდინარეობს საზოგადოებრივი წარმოების უწყვეტი განვი-თარების ბუნებიდან.

შრომის კოოპერაციისა და დანაწილების დიალექტიკური ერთიანობა, მათი შინაგანი მთლიანობა და ამავე დროს ურთიერთდაპირისპირებულობა არის ამ კატეგორიების ურთიერთგადასვლის, გაშლის და განვითარების მიზეზი. რო-გორც კ. მარქსი წერს, „სწორედ ორი ერთიმეორის მოწინააღმდეგე მხარის თანაარსებობა, მათი ბრძოლა და მათი ახალი კატეგორიად შედუღება შეად-გენს დიალექტიკურ მოძრაობას“⁸. შრომის კოოპერაციისა და დანაწილების ასეთი თანაარსებობა, მათი დიალექტიკური მთლიანობა, ურთიერთდაპირისპი-რებულობა და ურთიერთგადასვლა, რაც აღარ დაიყვანება არც ერთი და არც მეორე კატეგორიაზე, მათს მექანიკურ ჯამზე, გამოიხატება სწორედ წარმო-ების განსაზოგადოების კატეგორიით. ამის ყველაზე მარტივ და თვალნათლივ ილუსტრაციას იძლევა შემდეგი მაგალითი. შეიძლება მიმდინარეობდეს შრო-მის დანაწილება და კოოპერაცია, წარმოებს საზოგადოებრივი ხასიათის გან-ვითარება, მაგრამ არ ხდებოდეს წარმოების განსაზოგადოება. მაგალითად, მარტივი საქონელწარმოების წარმოშობისა და განვითარებისათვის დამახასია-თებელია შრომის დანაწილებისა და კოოპერაციის განვითარება, მაგრამ აქ არ ხდება წარმოების განსაზოგადოება; ეს მხოლოდ სხვადასხვა მესაკუთრე-თა შორის ეკონომიკური კავშირების მარტივი განვითარებაა, ეკონომიკური კავშირების ამრავალჯერადებაა, თუმცა კი, საბოლოო ანგარიშით სწორედ ეს პროცესები განაპირობებენ საქონელწარმოების ურთიერთობათა გარდაუვა-ლად შეცვლას განსაზოგადოებული წარმოების ურთიერთობებით.

რა არის განსაზოგადოებული წარმოება, უშუალოდ განსაზოგადოებული შრომა? კ. მარქსი წერს: „საერთო, ე. ი. უშუალოდ განსაზოგადოებული შრო-მის... ახლო მაგალითს იძლევა სოფლად პატრიარქალური მრეწველობა გლე-ხის ოჯახისა, რომელიც თავისი საკუთარი საქირთებისათვის აწარმოებს ხორ-ბალს, პირუტყვს, ნართს, ტილოს, ტანსაცმელს და სხვ. ეს სხვადასხვა ნივთე-ბი ოჯახისათვის წარმოადგენს მისი საოჯახო შრომის სხვადასხვა პროდუქტს. მაგრამ ეს პროდუქტები თვითონ არ უპირისპირდებიან ერთმანეთს საქონელ-თა სახით. სხვადასხვა შრომა, რომელიც ამ პროდუქტებს ქმნის, მაგალითად, ზენა-თესვა, პირუტყვის მოშენება, რთვა, ქსოვა, თერძობა და სხვა, თავისი ნა-ტურალური ფორმით საზოგადოებრივ ფუნქციებს წარმოადგენს, ვინაიდან ესაა ფუნქციები ოჯახისა, რომელსაც ისევე როგორც საქონელწარმოებას, შრომის თავისი საკუთარი, ბუნებრივად აღმოცენებული დანაწილება აქვს. სქე-სისა და ასაკის განსხვავებანი, ისევე როგორც შრომის ბუნებრივი პირობები,

⁸ კ. მარქსი, ფილოსოფიის სილატაქე, გვ. 103.

რომელიც წელიწადის დროის ცვლასთან ერთად იცვლებიან, აწესრიგებენ შრომის განაწილებას ოჯახში და ოჯახის ცალკეულ წევრთა სამუშაო დროს. მაგრამ ინდივიდუალურ სამუშაო ძალთა დახარჯვა, რომელიც დროის ხანგრძლივობით გაიზომება, გვევლინება აქ იმთავითვე თვით შრომის საზოგადოებრივ განსაზღვრებად, რადგან ინდივიდუალური სამუშაო ძალები იმთავითვე მოქმედებენ აქ როგორც ოჯახის საერთო სამუშაო ძალის ორგანოები⁹.

კ. მარქსი აქ ლაბარაკობს კონკრეტულად პატრიარქალურ ოჯახზე, მაგრამ ამ განსაზღვრებიდან შეიძლება გამოვყოთ განსაზოგადოებული წარმოების ის ზოგიერთი ნიშანი, რომელიც საერთოა ყველა საზოგადოებისათვის. ჯერ ერთი, მოცემული ოჯახი აწარმოებს პროდუქტს საკუთარი საჭიროებისათვის, ან რაიმე საზოგადოებრივი ერთეული პროდუქტს აწარმოებს საკუთარი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით; მეორე — საზოგადოებაში წარმოებულ პროდუქტები არ უპირისპირდებიან ერთმანეთს როგორც საქონელი; მესამე — სხვადასხვა პროდუქტების წარმოება დანაწილებულია საზოგადოების ცალკეულ საწარმოო რგოლებს შორის; მეოთხე — საზოგადოებაში ცალკეული საწარმოო რგოლების დანახარჯები იმთავითვე წარმოსდგება როგორც საზოგადოებრივი და წინასწარ გათვალისწინებული; მეხუთე — მთელი საზოგადოება უნდა აუცილებლად წარმოადგენდეს ერთ ორგანულ მთელს, ერთიან სისტემას.

ნაშრომში „რანი არიან „ხალხის მეგობრები“ და როგორ ომობენ ისინი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ“ ვ. ი. ლენინი წერს: „შრომის განსაზოგადოება კაპიტალისტური წარმოების მიერ სრულიადაც არ მდგომარეობს იმაში, რომ ადამიანები ერთ შენობაში მუშაობენ (ეს მხოლოდ ერთი პატარა ნაწილია პროცესისა), არამედ იმაში, რომ კაპიტალების კონკურენციას თან სდევს საზოგადოებრივი შრომის სპეციალიზაცია, კაპიტალისტთა რიცხვის შემცირება მრეწველობის ყოველ მოცემულ დარგში და მრეწველობის განსაკუთრებული დარგების გამსხვილება, აგრეთვე იმაში, რომ მსხვილი დაქუცმაცებული საწარმოო პროცესი ერთ საზოგადოებრივ პროცესში ვლინდება...

ეს იმას ნიშნავს, რომ საზოგადოებრივი კავშირი მწარმოებლებს შორის უფრო და უფრო მტკიცდება, მწარმოებლები მჭიდროვდებიან ერთ მთელად¹⁰. მართალია, განსაზოგადოების ეს ლენინური განსაზღვრება ეხება კაპიტალიზმს, მაგრამ თუ მხედველობაში არ მივიღებთ კაპიტალიზმის სპეციფიკას, შეიძლება გამოვყოთ ის ნიშნები, რომლებიც ახასიათებენ წარმოების განსაზოგადოებას, როგორც წარმოების განვითარების საერთო კანონზომიერებას.

ჯერ ერთი, წარმოების კონცენტრაციის ზრდის კვალობაზე ღრმავდება საზოგადოებრივი შრომის სპეციალიზაცია; მეორე — ხდება განცალკევებულ მწარმოებელთა რაოდენობის შემცირება; მესამე — დაქუცმაცებული საწარმოო პროცესები გადაიქცევა ერთ საზოგადოებრივ პროცესად; მეოთხე — საზოგადოებრივი კავშირი მწარმოებლებს შორის უფრო და უფრო მტკიცდება, ხდება განცალკევებულ მწარმოებელთა შერწყმა ერთ მთელად.

ზემოაღნიშნული მსჯელობის შედეგად კ. მარქსისა და ვ. ი. ლენინის დე-

⁹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. I, გვ. 103—104.

¹⁰ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. I, გვ. 137—138.

ბულებებზე დაყრდნობით შეიძლება განვსაზღვროთ წარმოების განსაზოგადოების არსი.

წარმოების განსაზოგადოება, როგორც კატეგორია, გამოხატავს ახალ თვისებრიობაზე გადასვლას წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარებაში. შრომის დანაწილებისა და კოოპერაციის ურთიერთმიმართებაში თვისებრივი ძვრები ცვლიან წარმოების სუბიექტთა ადგილსა და როლს საზოგადოებრივი წარმოების სისტემაში, ცვლიან შრომითი საქმიანობის გაცვლის ფორმას, რომლის განვითარებაზეც მთელი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური სისტემის განვითარებაა დამოკიდებული¹¹. წარმოების განსაზოგადოება წარმოადგენს ამ პროცესის ისეთ განვითარებას, როდესაც განცალკევებული შრომითი პროცესები შეერწყმება ერთიმეორეს, რაც საბოლოო ანგარიშით იწვევს წარმოების საშუალებათა მესაკუთრე სუბიექტების შერწყმას ერთ მთელად, რომლის შედეგადაც ურთიერთობა სხვადასხვა ელემენტებს შორის დებულობს უშუალო საზოგადოებრივ ფორმას. ეს პროცესი შეიძლება გაგებული იქნეს მხოლოდ მოძრაობაში, განუწყვეტელ განვითარებაში, ახლა თვისებრიობაზე ასვლის პროცესში.

წარმოების განსაზოგადოება დამახასიათებელია ყველა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციისათვის, მაგრამ სხვადასხვა ზომით და გამოვლენის ფორმებით. რამდენადაც წარმოების განვითარება თავისი ბუნებით უწყვეტია, უწყვეტია მისი საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარების პროცესიც. ეს კი გულისხმობს წარმოების განსაზოგადოების პროცესის განვითარებას ამა თუ იმ ეტაპზე, იმისდა მიხედვით, თუ როგორია საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობების განვითარების დონე. ამიტომ წარმოების განსაზოგადოების პროცესი ატარებს განვითარებებს საერთო კანონის ხასიათს¹².

წარმოების განსაზოგადოება, როგორც ეკონომიკური პროცესი, აისახება საწარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა ერთიანი ფუნქციონირების პროცესში; მისი შინაარსი შეიძლება აიხსნას მხოლოდ წარმოების წესის ამ ორი ელემენტის ერთიანი მოქმედების მექანიზმის მეშვეობით, ამიტომ წარმოების განსაზოგადოება, როგორც ახალი თვისებრიობა წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარებაში, გარდაუვალად გულისხმობს საკუთრებით ურთიერთობათა განვითარებას, არ შეიძლება ისინი მექანიკურად მოვწყვიტოთ ერთმანეთს, რადგან წარმოადგენენ ერთიანი, მთლიანი პროცესის ორ სხვადასხვა მხარეს¹³. წარმოების განსაზოგადოება ნიშნავს დაქუცმაცებული, დანაწილებული საწარმოო პროცესების შეერთებას, განცალკევ-

¹¹ Гвелесиანი М. И. Хозяйственный механизм в системе производительных отношении развитого социализма, ч. I, Тбилиси, «Мешинереба», 1983, с. 60.

¹² უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში ეს მოსაზრება გაბატონებულია და მას მხარს უჭერს ეკონომისტთა დიდი ნაწილი. იხ.: Скипетров П. А. Обобществление труда и социалистическая собственность. М., 1968, с. 56; Харбедия Р. П. История открытия экономических законов. Тбилиси, 1979 г., с. 53; Развитие общенародной кооперации на этапе зрелого социализма. Под ред. И. И. Кузьминова и др. М., 1979 г., с. 45; Социалистическое обобществление труда. М., 1981 г., с. 46; Игнатовский П. А. Экономическая жизнь социалистического общества. М., 1983 г. с. 106.

¹³ «Прежние формы рабочих восстания были связаны с достигнутым в каждом случае ступенью в развитии труда и обусловленном этим формой собственности». — Маркс К., Энгельс Ф.: Соч., т. 3, с. 208.

ბულ მწარმოებელთა შორის ეკონომიკური კავშირთა ერთობების გაძლიერებას, სრულყოფას, მის საფუძველზე მეურნეობრიობის ერთიანი სუბიექტის ჩამოყალიბებას. წარმოების განსაზოგადოება წარმოადგენს წარმოების განვითარების ფორმას, რომელიც ვლინდება კონცენტრაციის, ცენტრალიზაციის, სპეციალიზაციის გაღრმავების პროცესში. საკუთრების განსაზოგადოება კი ნიშნავს საკუთრების ისტორიული ფორმების განვითარებას¹⁴, რომელიც ემყარება ამ პროცესების განვითარებას, წარმოების განსაზოგადოებას.

საწარმოო ძალების განვითარების განსაზღვრულ დონეს ყოველთვის შეესაბამება წარმოების განსაზღვრული საზოგადოებრივი ფორმა. ეს საზოგადოებრივი ფორმა დამოკიდებულია საკუთრებით ურთიერთობებზე. წარმოების განვითარების პროცესი, მისი შემდგომი განსაზოგადოება ხელს უწყობს საკუთრების ფორმების განვითარებას. საკუთრებითი ურთიერთობების სრულყოფა კი, თავის მხრივ, წარმოების განვითარების მძლავრი ფაქტორია. საკუთრების განსაზოგადოება გამოდის როგორც საერთოდ წარმოების განსაზოგადოების ერთ-ერთი მხარე. არ არსებობს წარმოების განსაზოგადოება, წარმოების საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარება საკუთრების განსაზღვრული ისტორიული ფორმის გარეშე და, პირიქით. ამის მკაფიო დადასტურებას წარმოადგენს კაპიტალისტური წარმოების განსაზოგადოების მაღალი დონე და ის როლი, რომელსაც იგი ასრულებს კაპიტალისტური წარმოების სოციალისტურით შეცვლის პროცესში. როგორც ვ. ი. ლენინი წერს, „წარმოების განსაზოგადოებას არ შეუძლია არ გამოიწვიოს წარმოების საშუალებათა გადასვლა საზოგადოების საკუთრებად, „ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია“¹⁵.

კაპიტალისტური წარმოების სოციალისტურით შეცვლის პროცესში, საკუთრების განსაზოგადოება გამოდის წარმოების განსაზოგადოების, როგორც საზოგადოებრივი წარმოების მოძრაობის საყოველთაო ფორმის ერთ-ერთი ელემენტი. წარმოების განსაზოგადოება უკვე ვეღარ ეტევა კაპიტალისტური საკუთრების ჩაჩობებში და მოითხოვს თავისი მასშტაბების უფრო სრულად გამოვლენას. ამ პერიოდში ვლინდება საკუთრებითი ურთიერთობების შემადგერხებელი როლი, რომელიც უკვე აღარ შეესაბამება თავისი კაპიტალისტური ფორმით წარმოების განსაზოგადოების მასშტაბებს. ისტორიულად კაპიტალისტური წარმოების განსაზოგადოება განსაკუთრებით ვითარდება სახელმწიფო-მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პირობებში. „ომპერიალიზმის სტადიამში მყოფ კაპიტალიზმს, — წერს ვ. ი. ლენინი, — პირდაპირ მივყევართ წარმოების უაღრესად ყოველმხრივ განსაზოგადოებისაკენ; იგი ასე ვთქვათ ითრევს კაპიტალისტებს, წინააღმდეგ მათი სურვილებისა და შეგნებისა რაღაც ახალ საზოგადოებრივ წყობილებაში, კონკურენციის სრული თავისუფლებიდან სრულ განსაზოგადოებამდე გარდამავალ წყობილებაში“¹⁶. როგორც კ. მარქსი აღნიშნავს, რეკავს კაპიტალისტური კერძო საკუთრების უკანასკნელი საათი, ხდება ექსპროპრიატორთა ექსპროპრიაცია. კაპიტალისტურ წარმოებით ურთიერთობათა რეგოლუციური გადატრიალების გზით საფუძველი ეყრება სოციალისტურ წარმოებით ურთიერთობებს.

¹⁴ აქ საკუთრება ყოველთვის უნდა განვიხილოთ დიალექტიკურ მოძრაობაში, როგორც წარმოების განვითარების პირობა და შედეგი, განვითარების ამა თუ იმ ეტაპისათვის.

¹⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 71.

¹⁶ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 255.

საბჭოთა ეკონომიკურ ლიტერატურაში ხშირად წარმოების განსაზოგადოების კატეგორიასთან ერთად მისი თანაბარი მნიშვნელობით იხმარება შრომის განსაზოგადოების კატეგორია¹⁷. მაგრამ გვხვდება შეხედულებანი, რომელთა მიხედვითაც წარმოებისა და შრომის განსაზოგადოების კატეგორიები განსაზოგადოება, როგორც სხვადასხვა რიგის ეკონომიკური კატეგორიები, სადაც შრომის განსაზოგადოებას წარმოგვიდგენენ, როგორც წარმოების განსაზოგადოების შემადგენელ განსაზოგადოებელ ელემენტს¹⁸, თუმცა ხშირად საერთოდ არ არის ან მკვეთრად არ არის გამოკვეთილი, თუ სახელდობრ რაში მდგომარეობს ეს განსაზოგადოებელი როლი. გვხვდება ამ შეხედულებათა დიამეტრულად საწინააღმდეგო აზრიც, რომლის მიხედვითაც წარმოების განსაზოგადოება პირველადია შრომის განსაზოგადოების მიმართ¹⁹.

რამდენად განსხვავებული შეინაარსის მატარებელნი არიან ეს კატეგორიები? ან საერთოდ არის თუ არა მათ შორის განსხვავება და შეიძლება თუ არა ვიხმაროთ ისინი ერთი და იგივე მნიშვნელობით, მით უმეტეს რომ მარქსიზმის კლასიკოსები ხშირად თანაბარი მნიშვნელობით ხმარობენ მათ²⁰.

ჩვენი აზრით, აქ ამოსავალ მომენტს წარმოადგენს შრომისა და წარმოების კატეგორიებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხის გარკვევა.

კ. მარქსი წერს, რომ „ყოველი წარმოება არის ბუნების საგნების მითვისება ინდივიდის მიერ გარკვეული საზოგადოებრივი ფორმის შენით და ამ ფორმის მეშვეობით“²¹. ასევე, როდესაც იხილავს შრომის მარტივ პროცესს, კ. მარქსი წინა პლანზე აყენებს ისევ ბუნების საგნების მითვისების პროცესს და თუ გავაგვრებთ პარალელს, ვნახავთ, რომ საზოგადოებრივი წარმოების პროცესი, როგორც სახმარი ღირებულების შექმნის პროცესი, და შრომის მარტივი პროცესი ეს ერთი და იგივეა, ორივეს შეინაარსს შეადგენს ადამიანის მიერ ბუნების საგნების მითვისება მათთვის გამოსადეგი ფორმით. ასეთი ერთიანობა არ ნიშნავს, რომ ერთმანეთში უნდა აფუროთ შრომის მარტივი პროცესი და საზოგადოებრივი წარმოება. კ. მარქსი წერს, რომ „...შრომის პროცესი მხოლოდ პროცესია ადამიანისა და ბუნების შორის, მისი მარტივი ელემენტები საერთოა საზოგადოებრივი განვითარების ყველა ფორმისათვის. მაგრამ ამ პროცესის განსაზოგადოებელი ისტორიული ფორმა ავითარებს მის მატერიალურ საფუძვლებს და საზოგადოებრივ ფორმებს. მიაღწევს რა მომწიფების გარკვეულ საფეხურს, განსაზოგადოებელი ისტორიული ფორმა მოიხსენება და ადგილს უთმობს უფრო მაღალ ფორმას“²². მაშასადამე, შრომის პროცესი ყოველთვის წარმოგვიდგება როგორც დიალექტიკურად დაკავშირებული ორი საპირისპირო, განსხვავებული მხარის ერთიანობა — ნივთობრივისა და საზოგადოებრივის. ამ შემთხვევაში ჩვენთვის მნიშვნელობა არა აქვს, თუ

17 Еремин А. М. Методология определения основного и исходного отношения эконоимики социализма. Казань, 1980 г., с. 143.

18 Процесс обобществления производства в различных социально-экономических системах. Под ред. Ю. М. Рачинского, Д. Г. Плахотной, М., 1974 г., с. 17.

19 Непосредственно-общественный труд в развитом социализме. Отв. ред. Н. Г. Наровлянский. Ярославль, 1981 г., с. 131.

20 ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. I, გვ. 197—198.

21 კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, გვ. 262.

22 კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. III, გვ. 528.

რა საზოგადოებრივი ფორმით წარმოგვიდგება შრომა, აქ მთავარია საკითხი, რომ ის ყოველთვის საზოგადოებრივია გამოვლენის სპეციფიკური ფორმების მიუხედავად. იგი ვითარდებოდა და ვითარდება საწარმოო ძალების განვითარების შესაბამისად. მაშასადამე, თუ შევხედავთ წარმოებისა და შრომის კატეგორიებს, მივიღებთ შემდეგ სურათს: ჯერ ერთი, შრომის მარტივი პროცესი და წარმოება, მის საზოგადოებრივი ფორმისაგან განყენებით, ერთი და იგივე შინაარსის მატარებელი ცნებებია. მათი არსი მდგომარეობს ადამიანების მიერ ბუნების საგნების განსაზღვრული ფორმით გარდაქმნაში; მეორეც — საზოგადოების საბოლოო მიზანს ყოველთვის წარმოადგენს მოხმარება, ამიტომ როგორც შრომის, ისე წარმოების პროცესი მხოლოდ სახმარი ღირებულებების შექმნით არ მთავრდება. საჭიროა ამ სახმარმა ღირებულებამ ჰპოვოს თავისი საზოგადოებრივი აღიარება, შემდეგ კი მოხმარებული იქნეს. იმისათვის, რომ ნივთი გახდეს საზოგადოებრივად სასარგებლო, მივიღეს თავის საბოლოო პუნქტამდე, მან უნდა გაიაროს განაწილებისა და გაცვლის სტადიები, მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება იგი უშუალო მოხმარებაში. სახმარი ღირებულებების მოძრაობის ამ პროცესში წარმოიშვება ერთი და იგივე შინაარსის მატარებელი ურთიერთობები, წარმოებითი, შრომითი ურთიერთობები.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ ეკონომისტს მიაჩნია, რომ არასწორია შრომისა და წარმოების კატეგორიების გაიგივება და ამას ასაბუთებენ იმით, რომ, ერთი მხრივ, შრომის ცნება ფართოა საკუთრივ წარმოების ცნებაზე, რადგან იგი მოიცავს არასაწარმოო სფეროსაც. მეორე მხრივ, თუ განვიხილავთ შრომას მატერიალური დოვლათის წარმოების დროს, აქაც არ ემთხვევა ეს ცნებები ერთმანეთს, რადგან საწარმოო პროცესი იყოფა საკუთრივ შრომის პროცესად (სამუშაო პერიოდად) და პროცესად, რომელშიც ცოცხალი შრომა ფუნქციონირებს ნაწილობრივ ან საერთოდ არ მონაწილეობს²³. თუ საკითხს მხოლოდ ასეთი კუთხით მივუხედებით, რა თქმა უნდა, შეიძლება ამ შეხედულებას დავთანხმდეთ, მაგრამ, მეორე მხრივ, პოლიტიკური ეკონომია, როგორც მეცნიერება, სწავლობს წარმოებით ურთიერთობებს, ანუ იმ ურთიერთობებს მატერიალური წარმოების პროცესში, რომელიც წარმოადგენს ადამიანთა დანაზრჩენი საზოგადოებრივი საქმიანობის საფუძველს, ბაზისს. ამიტომ პოლიტიკური ეკონომიის საკითხთა გადაჭრაში ყოველთვის უნდა ვიხელმძღვანელოთ მატერიალური წარმოების პრიმატით. აქედან გამომდინარე, ის არგუმენტი, რომ საზოგადოებრივი შრომა უფრო ფართოა, ვიდრე საკუთრივ წარმოება, არ იძლევა საკითხის ახსნის საშუალებას.

ის ფაქტი, რომ მატერიალური დოვლათის წარმოების პროცესში შრომისა და წარმოების დრო არ ემთხვევა ერთმანეთს, ჩვენი აზრით, შრომისა და წარმოების, როგორც ეკონომიკური კატეგორიების განსაზღვრაში არაფერს არ ცვლის, რადგან, როგორც კ. მარქსი წერს, ეს „...განჭირობებულია თვით პროდუქტის ბუნებით და მისი დამზადების წესით, — შეწყვეტაზე, რომლის განმავლობაშიც... შრომის პროცესი სავსებით ან ნაწილობრივ შეჩერებულია“²⁴. წარმოების შედეგი ყოველთვის არის დასრულებული სახის სახმარი ღირებულება, რაიმე მზანაწარმი, მაშინ როდესაც შრომის პროცესის შედეგი

²³ Врублевский В. К. Труд на пороге третьего тысячелетия. Труд и НТР: Политико-экономический аспект. Киев, 1980 г., с. 19-20.

²⁴ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. II, გვ. 297.

შეიძლება ჯერ კიდევ არ იყოს დასრულებული, მაგრამ ადამიანის საქმიანობა, შრომის პროცესი, საბოლოო ანგარიშით მაინც მიმართულია დასრულებული სახმარი ღირებულების შექმნისაკენ. მაშასადამე, წარმოებისა და შრომის პერიოდს შორის არსებული სხვაობის მიუხედავად, საბოლოო შედეგი მაინც ერთი და იგივეა — სახმარი ღირებულება.

ყველა ეს თავისებურება, ჩვენი აზრით, არ ცვლის ადამიანთა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა არსს, რადგან ეს არის, უწინარეს ყოვლისა, საზოგადოებრივი წარმოების ტექნიკური, ნივთობრივი მხარე. პოლიტიკურ ეკონომიის კი ამ შემთხვევაში აინტერესებს ამ პროცესების საზოგადოებრივი მხარე. როგორც ვ. ი. ლენინი წერს, „გარკვეული აზრით პოლიტიკონომიური კატეგორია არის არა შრომა, არამედ შრომის საზოგადოებრივი მოწყობა, ან, სხვანაირად რომ ვთქვათ: ადამიანთა ურთიერთობა საზოგადოებრივ შრომაში მათი მონაწილეობის მიხედვით“²⁵. ვ. ი. ლენინის ამ დებულებიდან კი გამომდინარეობს, რომ სამუშაო დროსა და წარმოების დროს შორის სხვაობა არსებითად არაფერს არ ცვლის შრომის საზოგადოებრივ ბუნებაში, შესაბამისად შრომისა და წარმოების, როგორც ეკონომიკური კატეგორიების, არსში, რადგან პოლიტიკურ ეკონომიის აინტერესებს ამ პროცესთა მხოლოდ საზოგადოებრივი მხარე.

ზემოთ მოცემული მსჯელობიდან გამომდინარეობს, რომ საზოგადოებრივი შრომა და საზოგადოებრივი წარმოება არიან იდენტური ცნებები. თავისი შინაარსით ისინი აღნიშნავენ სახმარი ღირებულების შექმნის პროცესს, ხოლო საზოგადოებრივი ფორმით, ადამიანთა შორის ურთიერთობებს და წარმოადგენენ წარმოებით, შრომით ურთიერთობებს.

აქედან გამომდინარე, ჩვენ ვერ გავიზიარებთ ზოგიერთი ავტორის მოსაზრებას, რომლებიც თვლიან, რომ „წარმოების განსაზოგადოება“ და „შრომის განსაზოგადოება“ არ არიან ერთი რიგის ეკონომიკური კატეგორიები, რადგან შრომის განსაზოგადოება უფრო ფართო მოცულობის მოვლენაა, რომელიც მოიცავს ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური პრობლემების ფართო სპექტრს და არ შემოიფარგლება მხოლოდ უშუალოდ წარმოების სფეროთა, ამასთან მუშაკები, რომლებიც დასაქმებული არიან არასაწარმოო სფეროში, წარმოადგენენ ერთობლივი მუშაკის აუცილებელ შემადგენელ ნაწილს²⁶.

ავტორი სწორია, როდესაც თვლის, რომ საზოგადოებრივი შრომა თავისი შინაარსით ფართოა, ვიდრე წარმოება, რადგან მასში შედის აგრეთვე არასაწარმოო დარგები, სადაც არ იქმნება სახმარი ღირებულება, სადაც იქმნება მხოლოდ სულიერი ღირებულებანი, ან ზღბა მომსახურება. მაგრამ ძნელია დავეთანხმოთ ავტორს, როდესაც შრომის განსაზოგადოებაში შეჰყავს სოციალური და პოლიტიკური პრობლემების ფართო სპექტრი, რადგან ის პრობლემები სრულიად განსხვავებულ სფეროებს მიეკუთვნებიან, განსაზოგადოება კი, უწინარეს ყოვლისა, ნიშნავს მატერიალური წარმოების განსაზოგადოებას, მისი საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარებას, წვრილი, განცალკევებული საწარმოო პროცესების გაერთიანებას, საკუთრებითი ურთიერთობების სრულ-

²⁵ ვ. ი. ლენინი, თხ., ტ. 6, გვ. 324.

²⁶ Труд в условиях развитого социализма. Социально-экономические проблемы. Под ред. Е. И. Капустина. М., 1977 г., с. 44.

ყოფას, მართალია, არასაწარმოო სფეროშიც შრომის დანაწილებისა და კოპერაციის საფუძველზე ხდება განსაზღვრულად მათი საქმიანობის საზოგადოებრივი ხასიათის განვითარება, მაგრამ ეს საქმიანობა მეორადია მატერიალურ წარმოებასთან შედარებით, ამიტომ მათ არ შეუძლიათ შეასრულონ ის პირველხარისხოვანი როლი, რასაც თამაშობს თვითონ მატერიალური წარმოება. მაგრამ აქ ეს დებულებაც დასაბუთებელია. არასაწარმოო სფერო მოიცავს საზოგადოებრივი საქმიანობის ძალზე ფართო სპექტრს, სადაც გამოიყოფა ისეთი დარგები, რომლებიც უშუალოდ კავშირში არიან წარმოებასთან და წარმოადგენენ მის უშუალო გაგრძელებას, რის ფარგლებშიც შეუძლებელია საზოგადოებრივი წარმოების ციკლის განხორციელება, მაგალითად, ვაჭრობა, ტრანსპორტი და სხვ.²⁷

სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის პირობებში არასაწარმოო სფეროში წინა პლანზე წამოიწია მთელმა რიგმა დარგებმა, რომლებიც უშუალო გავლენას ახდენენ წარმოებაზე. მაგალითად, მეცნიერების, მართვის, სამუშაო ძალის სწავლებას, გამომთვლელი ტექნიკის მომსახურე დარგებმა, ამიტომ აქ მიმდინარე ცვლილებანი, სპეციალიზაციის იდარმავებით კონცენტრაცია, მსხვილი გამოთვლითი ცენტრების, სასწავლო ცენტრების ჩამოყალიბება შეიძლება მიეკუთვნოთ შრომის განსაზოგადოებას, მით უმეტეს, რომ ისინი გადაიქცნენ საზოგადოებრივი წარმოების ერთ-ერთ მთავარ მომენტად, თუმცა, ცხადია, თვით უშუალო წარმოების პრიორიტეტი უცვლელი რჩება. ზემოთ ჩამოთვლილი სფეროები კი მხოლოდ განსაზღვრულ გავლენას ახდენენ წარმოებაზე, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია მენახმრის, ტაქსის მძღოლის, მილიციელის, მხატვრის, მსახიობის და სხვ. შრომის განსაზოგადოება, ამიტომ საცესებით გამართლებულად და მისაღებად მიგვაჩნია „წარმოების განსაზოგადოებისა“ და „შრომის განსაზოგადოების“ კატეგორიების, როგორც მხოლოდ და მხოლოდ მატერიალური წარმოების განვითარების ამსახველი კატეგორიების თანხარი მნიშვნელობით ხმარება.

დ. შ. ПАКСАШВИЛИ

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ ОБОБЩЕСТВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВА

Резюме

В статье рассмотрены методологические вопросы исследования процесса обобществления производства, сущность которого раскрывается в диалектическом движении разделения и кооперации труда. Выделяются две, диалектически взаимосвязанные стороны обобществления производства, обобществление самого процесса производства и обобществление собственности. Рассматривается вопрос о взаимосвязи категорий «обобществление производства» и «обобществление труда».

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილებამ

²⁷ კ. მარქსი ამ საკითხთან დაკავშირებით წერს, რომ «Поскольку, однако, само обращение вызывает расходы, само требует добавочного труда, оно выступает включенным в процессе производства. С этой точки зрения обращение выступает в качестве момента непосредственного процесса производства». Маркс К., Энгельс Ф., Соч. т. 46, II, с. 15.

Л. И. МГАЛОБЛИШВИЛИ

О ПОВЫШЕНИИ РОЛИ НАУКИ В УСКОРЕНИИ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

(на примере Академии наук Грузинской ССР)

XXVII съезд КПСС обогатил, развил и утвердил концепцию ускорения социально-экономического развития страны, провозглашенную на апрельском (1985 г.) Пленуме ЦК КПСС, выдвинув в качестве важнейшей задачу всесторонней интенсификации всего народного хозяйства на базе всемерного ускорения научно-технического прогресса, признанного главным направлением экономической стратегии партии.

В докладе М. С. Горбачева на июньском (1985 г.) совещании в ЦК КПСС подчеркивалось, что «передовая линия борьбы за ускорение научно-технического прогресса в народном хозяйстве пролегает через науку»¹.

Отсюда со всей полнотой и ясностью вытекают те большие и ответственные задачи, которые партия и государство ставят перед деятелями науки, научно-исследовательскими учреждениями, академиями наук.

Благодаря повседневной заботе, вниманию и помощи Центрального Комитета Компартии Грузии, Правительства республики, за последние годы в развитии науки в Грузии произошли значительные перемены, обусловившие дальнейшее повышение эффективности работы научно-исследовательских учреждений, укрепление их связей с производством, ускорение реализации научных результатов в практике народного хозяйства, увеличение вклада ученых в ускорение научно-технического и социально-экономического прогресса.

Происшедшие перемены хорошо прослеживаются на примере Академии наук Грузинской ССР.

С принятием известного постановления ЦК КПСС от 22 февраля 1972 года по Тбилисскому горкому партии в республике были созданы условия, позволившие по-новому подойти и к вопросам партийного руководства развитием науки и научно-техническим прогрессом.

Центральный Комитет Компартии Грузии после принятия этого постановления стал последовательно осуществлять эффективные меры по искоренению недостатков, существующих в развитии науки в республике, устранению причин ее низкой эффективности и малой экономической отдачи, преодолению трудностей в деле внедрения результатов исследований в народное хозяйство.

Вопросы эти стали предметом серьезного обсуждения на пленумах ЦК КП Грузии, республиканских партийных активах, на XXV и XXVI съездах Компартии Грузии. Здесь же следует отметить, что Центральным Комитетом Компартии Грузии был принят ряд постановлений по дальнейшему развитию в республике научных исследований, улучшению работы отдельных научно-исследовательских учреждений, внедре-

¹ М. С. Горбачев. Коренной вопрос экономической политики партии. М., 1985, с. 18.

нию в производство конкретных научных результатов важного народнохозяйственного значения.

Вместе с тем, ЦК КП Грузии и Совет Министров республики приняли ряд организационных мер по созданию новых научных отделений в Академии наук Грузинской ССР для развития фундаментальных исследований по отдельным направлениям науки, укреплению ее исследовательской и материально-технической базы, улучшению условий работы ученых.

Значительным событием в жизни всей научной общественности республики, Академии наук Грузинской ССР стал VI Пленум ЦК КП Грузии, специально рассмотревший в мае 1982 года «Задачи партийной организации Грузии по концентрации усилий на дальнейшем развитии науки и ускорении научно-технического прогресса в народном хозяйстве республики».

Пленум, явившийся логическим продолжением курса, взятого Центральным Комитетом Компартии Грузии на дальнейшее повышение эффективности науки, усиление ее роли в интенсификации народного хозяйства, закрепив все достигнутое в этом направлении за период, предшествовавший его созыву, разработал стройную систему управления наукой и научно-техническим прогрессом в республике.

В соответствии с решением пленума при ЦК КП Грузии под председательством Э. А. Шеварднадзе, являвшегося в то время кандидатом в члены Политбюро ЦК КПСС, первым секретарем ЦК КП Грузии, был создан Республиканский координационный совет по науке и научно-техническому прогрессу. Под руководством этого высокоавторитетного органа успешно осуществляется динамичное развитие фундаментальных исследований, научно-исследовательских работ, непосредственно связанных с решением крупных народнохозяйственных проблем, организация внедрения достижений науки и техники, дальнейшее повышение технического уровня народного хозяйства.

Улучшение партийного руководства развитием науки и ускорением научно-технического прогресса, создание обстановки высокой требовательности и ответственности за конечные результаты работы коллективов научных учреждений и промышленных предприятий, их партийных организаций, в сочетании с заботой и вниманием со стороны Центрального Комитета Компартии Грузии к их нуждам и запросам, повседневной помощью местных партийных и советских органов в решении возникающих в процессе интеграции науки и производства вопросов, привели к существенному повышению эффективности научных исследований, сокращению сроков внедрения научных разработок в различные отрасли народного хозяйства со значительным экономическим эффектом.

Так, если в 1972 году научными учреждениями Академии наук в народное хозяйство было внедрено всего 18 разработок, то в 1985 году количество внедренных работ достигло 182. Что касается экономической эффективности, то только в 1985 году она составила 60 млн. рублей, а коэффициент экономической отдачи достиг 1,25. И это тогда, когда за всю девятую пятилетку экономическая эффективность не превышала 67 млн. рублей. В одиннадцатой пятилетке научными учреждениями академии было внедрено 525 разработок с общим экономическим эффектом в 260 млн. рублей против 140 млн. рублей в десятой пятилетке.

Такой непрерывный рост экономической эффективности от внедрения достижений академической науки, наблюдающийся за последние годы, является убедительной иллюстрацией успешного выполнения одной из главных задач научно-технической политики партии.

Росту эффективности научных исследований, их экономический отдачи во многом способствовали внедрение в практику планирования программно-целевого метода, создание научно-производственных объединений, развитие нетрадиционных форм интеграции науки с производством, расширение практики хозяйственных договоров и договоров о творческом содружестве, а также и другие факторы.

В соответствии с принятыми концепциями планирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, особо подчеркнутыми на VI Пленуме ЦК КП Грузии, основной формой планирования научных исследований в республике, с учетом ее конкретных условий, принято программно-целевое планирование.

В одиннадцатой пятилетке научные учреждения Грузии принимали участие в разработке заданий, предусмотренных 72 всесоюзными и 32 республиканскими научно-техническими программами, а институты Академии наук ГССР в прошлой пятилетке выполнили более 400 научно-исследовательских работ по 25 всесоюзным и 27 республиканским программам.

Накопленный в республике опыт показал, что целевые программы позволяют обеим сторонам, и науке и производству, идти друг другу навстречу, взаимно готовясь к достижению конечного продукта в виде воплощенной в реальность новой научной или технической идеи, заранее рассчитывать и планировать не только конечный экономический, но и социальный эффект.

Вместе с тем, как показывает практика составления целевых программ, их основным недостатком является то, что они не всегда обеспечены соответствующими финансовыми и материальными ресурсами. Поэтому количество таких программ должно определяться, исходя из необходимости комплексной разработки только самых важных и крупных народнохозяйственных проблем.

Опыт, накопленный в последние годы в нашей республике, показывает, что одной из эффективных нетрадиционных форм интеграции науки с производством является партнерство научно-исследовательских учреждений с промышленными и сельскохозяйственными предприятиями.

Партнерство научных учреждений с производственными организациями на основе хозяйственно-коммерческих договоров получило в системе Академии наук Грузинской ССР значительное развитие. На сегодня 16 институтов Академии имеют такие договоры с 62 предприятиями различных отраслей народного хозяйства республики. Только Институтом физической и органической химии им. П. Г. Меликишвили, являющимся одним из инициаторов распространения партнерства в системе Академии наук ГССР, в настоящее время выполняется 13 научно-исследовательских работ по партнерским договорам, заключенным с организациями сельского хозяйства и другими предприятиями республики.

В качестве примера приведем одну из работ, выполненных институтом на партнерских началах. В результате проведенных исследований учеными этого института были созданы новые биологически активные органоминеральные препараты, так называемые хелаты металлов природных соединений из отходов растительного сырья и недорогостоящих химикатов. Как показали эксперименты, препараты повышают иммунитет растений ко многим заболеваниям и являются эффективным средством против хлороза виноградников и других болезней плодовых культур.

В 1983 году на основе партнерского соглашения с Каралетским совхозом Горийского района, в яблоневых садах этого хозяйства против цефалоспороозного усыхания деревьев и с целью повышения уро-

жайности, были использованы изготовленные институтом хелаты металлов. В результате их внесения в почву существенно снизилась заболеваемость деревьев, повысился урожай и качество плодов. Экономическая эффективность от применения этого препарата только на площади в 50 га составила 170 тыс. рублей. В качестве материального стимулирования от указанной суммы институту было зачислено 6 % (10 тыс. рублей), из которых 20% поступили в фонд накопления на социально-культурные мероприятия, а остальная сумма в виде премий была распределена между сотрудниками института, принявшими непосредственное участие в выполнении работы.

Следует отметить, что от использования хелатов металлов на колхозных и совхозных угодьях республики экономическая эффективность за последние годы по предварительным подсчетам превышает 8 млн. рублей.

Здесь можно было бы привести и другие примеры, свидетельствующие об экономической эффективности внедрения результатов научно-исследовательских работ, выполненных институтами Академии на основе партнерских соглашений. Все они подтвердили те преимущества партнерства, по сравнению с другими, уже известными формами интеграции, о которых говорилось в докладе VI пленуму ЦК КП Грузии. А именно, что партнерству не страшны ведомственные барьеры, его участники не скованы формально-организационными признаками научно-производственного объединения, не ограничены интересами одного министерства, одного ведомства. Преимущество партнерства состоит и в том, что оно осуществляется в рамках сложившейся структуры научного учреждения, не ломая и не видоизменяя эту структуру. Кроме того, в этих условиях более эффективно срабатывает фактор творческой заинтересованности научных работников, поскольку результаты научных разработок быстрее находят применение на практике.

Вместе с тем, трехлетний опыт выявил также и некоторые препятствия, в определенной степени тормозящие дальнейшее расширение фронта партнерских работ. Одним из таких препятствий является необходимость наличия у предприятия хозрасчетных функций. В условиях нашей республики, когда многие предприятия имеют союзное и союзно-республиканское подчинение, указанный фактор становится определяющим и тормозит дальнейшее развитие данной формы интеграции науки с производством.

Кроме того, следует подчеркнуть, что, хотя в самой сути партнерства и заложены широкие возможности повышения материальной заинтересованности научных коллективов в зависимости от полученного эффекта, однако их практическое использование пока удастся лишь в отдельных случаях. Поэтому необходимо совершенствование форм финансовых расчетов и экономического стимулирования участников партнерства. В настоящее время Академией наук СССР совместно с соответствующими органами республики принимаются меры по разрешению возникших затруднений.

В Грузии хорошо зарекомендовала себя такая действенная форма соединения науки с производством, как создание научно-производственных объединений, позволившая сосредоточить усилия ученых и работников предприятий на сокращение сроков внедрения научных разработок в производство. Сегодня в республике успешно функционируют 12 научно-производственных объединений, в состав которых входят по несколько отраслевых институтов, конструкторских бюро, заводов и других организаций, связанных с созданием и внедрением новой техники и технологии.

Налаживание тесных контактов академических институтов с научно-производственными объединениями, нахождение эффективных путей тесного сотрудничества с ними будет во многом способствовать обогащению объединений новыми идеями, а также поможет работникам фундаментальной науки в ускорении претворения научных замыслов в жизнь.

Одной из эффективных форм связи науки с производством является выполнение научно-исследовательскими учреждениями работ на хоздоговорных началах. В Академии наук Грузинской ССР за последние годы такая форма участия институтов в решении актуальных проблем народного хозяйства республики получила дальнейшее развитие. Так, в течение одиннадцатой пятилетки научные учреждения Академии ежегодно выполняли более 100 хоздоговорных работ, общий объем которых за всю пятилетку составил 40557 тыс. рублей против 26064 тыс. рублей в X пятилетке. При этом фонд заработной платы за одиннадцатую пятилетку в целом составил 8663 тыс. рублей, т. е. в среднем 21,4% от общего объема, а в десятой пятилетке эти показатели соответственно составили 8016 тыс. рублей и 30,1%.

По существующей системе институтам планируются именно эти два показателя: общий объем по хоздоговору и фонд заработной платы. Как видно из приведенных данных, повышение общего объема работ никак не отражается на фонде заработной платы, более того, процент его, естественно, снижается. Таким образом, у института отсутствуют стимулы и возможности превышения хоздоговорных работ против планируемых.

Значительное увеличение объема хоздоговорных работ сверх плана, без изменения численности работников, существенно повысило бы размер средств, выделяемых на расширение материально-технической базы, а именно, на приобретение необходимого оборудования. Для этого нужно изменить существующий порядок выполнения этих работ и систему оплаты труда, т. е. увеличить институтам годовые объемы против планируемых, а для работ, которые выполняются по хоздоговору сверх планируемых, предусматривать выделение дополнительного фонда заработной платы. Вместе с этим, разрешить академическим институтам привлечение своих сотрудников к хоздоговорным работам с дополнительной оплатой труда.

Предложение об изменении существующего порядка планирования академическим институтам хоздоговорных работ и системы оплаты труда поддержаны Госпланом Грузии и Министерством финансов республики и ждут своего положительного решения хотя бы в порядке эксперимента².

Весьма эффективным явилось создание в Тбилиси филиалов научно-исследовательских институтов двойного подчинения на базе отпочкованных от Института кибернетики и Института механики машин АН ГССР отделов. Академия наук осуществляет научно-методическое руководство тремя такими филиалами, а финансируют и оснащают их, одновременно являясь потребителями их продукции, мощные промышленные союзные министерства. Такая двойная подчиненность указанных филиалов открывает широкие возможности для развития быстрыми темпами фундаментальных исследований в соответствующих академических институтах, а кроме того, институты Академии через филиалы могут получать и материально-техническую и финансовую помощь³.

² Э. Сехниашвили. Об экономической эффективности академической науки, ж. «Коммунист Грузии», 1985, № 8, с. 21.

³ Там же, с. 20.

Специфической формой интеграции науки и производства в республике явились центры коллективного пользования уникальной аппаратурой, являющейся в ряде случаев достаточно дорогостоящей. В настоящее время в Грузии функционирует 6 таких центров, в том числе в системе Академии наук два: Центр ядерно-магнитно-резонансной спектроскопии при Институте фармакохимии им. И. Г. Кутателадзе и Центр метрологии и коллективного пользования измерительной аппаратурой при Специальном конструкторском бюро научного приборостроения, созданный в 1985 году.

Эффективным средством концентрации усилий ученых на отдельных важных направлениях науки, отдельных проблемах народнохозяйственного значения, исключаящим дублирование при проведении научно-исследовательских работ, явилось создание научных и научно-координационных центров, число которых в республике уже достигло восьми. Такие центры созданы, например, при Институте металлургии им. 50-летия СССР Академии наук Грузинской ССР по порошковой металлургии, по защите от коррозии, по химической металлургии. Опыт показывает, что наличие центров расширяет творческие возможности ученых, ведущих исследования в той или иной конкретной области науки, повышает результативность исследований и, в конечном итоге, оказывает положительное воздействие на развитие и ускорение технического прогресса.

Важнейшим фактором еще большего повышения уровня и эффективности научных исследований, роста экономической отдачи их результатов является дальнейшее расширение и укрепление материально-исследовательской и опытно-конструкторской базы в науке и экспериментально-производственной — в промышленности, а также в других отраслях народного хозяйства республики.

Несмотря на то, что за последние годы материально-исследовательская база Академии наук Грузинской ССР значительно укрепилась и расширилась, все же в этом важном деле имеется отставание. Так, фондовооруженность одного научного работника Академии составляет 14,8 тыс. рублей, а средний показатель академий наук союзных республик — 23,0 тыс. рублей.

Правда, некоторые институты Академии наук Грузии имеют совместные экспериментальные и производственные базы на нескольких крупных предприятиях республики, а также и свою небольшую опытно-производственную базу, однако этого, безусловно, недостаточно для создания необходимой исследовательской и опытной базы, отвечающей современным требованиям. Поэтому здесь не обойтись без действенной помощи со стороны промышленности, сельского хозяйства, других отраслей народного хозяйства, которые могут и должны принимать самое активное участие в укреплении и расширении исследовательской базы для академической науки. Практика показывает, что экспериментально-производственным подразделениям принадлежит ведущая роль в осуществлении внедрения результатов научных исследований и разработок.

Исходя из этого, важнейшей задачей министерств и ведомств, осуществляющих руководство различными отраслями народного хозяйства, является создание на предприятиях солидной экспериментально-производственной, опытно-технологической базы, что отвечает интересам как представителей науки, так и, в большей степени, интересам самого производства.

Другой реальной возможностью ускорения внедрения результатов фундаментальных исследований, а также проведения совместных научно-исследовательских работ на хорошо оснащенной производственной

базе является дальнейшее укрепление связей академических институтов с отраслевыми научными учреждениями, необходимость которого подчеркивается в новой редакции Программы партии.

Что касается опытно-конструкторской базы Академии наук Грузинской ССР, то в ее системе с 1974 года функционирует Специальное конструкторское бюро научного приборостроения с опытным производством. Следует подчеркнуть, что конструкторское бюро на высоком уровне выполняет разработки, которые в ряде случаев обладают и высоким экспортным потенциалом. Для дальнейшего расширения фронта работ конструкторскому бюро необходимо увеличить производственные объемы, т. е. увеличить объемы разработок и производства новых приборов. Вопрос этот приобретает особую актуальность, если учесть, что среди академий наук союзных республик Академия наук Грузии заметно отстает в приборостроении и опытном производстве. Так, из 13 тысяч сотрудников, работающих в ее системе, только 3% занято этим делом, тогда как, например, в Академии наук Белоруссии — 31%.

И еще об одном вопросе, касающемся материально-технического обеспечения науки. Речь идет о необходимости изменения существующей системы снабжения институтов и создания при Госнабе небольшого подразделения, которое бы оперативно рассматривало и удовлетворяло заявки, поступающие в течение года от научных учреждений на необходимые для проведения исследований материалы и реактивы.

Следует отметить, что президиумом Академии наук Грузинской ССР совместно с Госпланом республики подготовлены предложения по дальнейшему развитию материально-исследовательской базы в двенадцатой и тринадцатой пятилетках, которые находятся в стадии рассмотрения. Перед соответствующими республиканскими органами поставлен вопрос и об увеличении объемов производства Специальному конструкторскому бюро приборостроения.

Намеченные широкие перспективы экономического и социального развития республики в двенадцатой пятилетке и в ближайшем пятнадцатилетии ставят перед грузинскими учеными и, в первую очередь, перед Академией наук Грузинской ССР новые, весьма важные задачи по дальнейшему расширению и углублению научных исследований по важнейшим проблемам в области естественных, технических и общественных наук, предусмотренным в Основных направлениях, осуществлению основополагающих положений в области науки, содержащихся в Политическом докладе ЦК КПСС XXVII съезду партии, в новой редакции Программы КПСС.

Проблемы, связанные с выполнением решений XXVII съезда КПСС и XXVII съезда Компартии Грузии, были обсуждены на состоявшемся 24 апреля 1986 года годовичном Общем собрании Академии наук Грузинской ССР.

В докладе президента Академии наук республики академика Е. К. Харадзе было проанализировано сегодняшнее состояние академической науки, дана оценка потенциальных возможностей отдельных ее областей, намечены пути их более полного использования в дальнейшей интенсификации народного хозяйства Грузии, очерчены перспективы развития исследований по важнейшим направлениям современной науки.

Характеристика основных результатов деятельности Академии наук за 1985 год была дана в докладе академика-секретаря Академии наук Грузинской ССР, академика Э. А. Сехнашвили.

На Общем собрании с речью выступил первый секретарь ЦК КП Грузии Д. И. Патиашвили, который на основе глубокого анализа состояния дел в промышленности, сельском хозяйстве и других отраслях

народного хозяйства, перспектив социально-экономического развития республики в двенадцатой пятилетке и на период до 2000 года выдвинул перед грузинскими учеными важные задачи по всемерному содействию в переходе промышленности и сельскохозяйственного производства на рельсы интенсификации, дальнейшему усилению контактов между академической и вузовской наукой, расширению академическими институтами шефской работы в школах, улучшению подготовки молодых научных кадров. В выступлении была подчеркнута необходимость дальнейшего укрепления дисциплины в научных коллективах, затронуты проблемы материального стимулирования труда научных работников, улучшения условий труда и быта ученых, а также другие вопросы.

Исходя из задач, поставленных перед учеными республики, Общее собрание Академии наук Грузинской ССР выработало конкретную программу действий на двенадцатую пятилетку и более отдаленную перспективу.

В соответствии с намеченной программой предусматривается дальнейшее расширение и углубление фундаментальных исследований по основным направлениям современной науки, что является главной задачей Академии наук, задачей, успешное решение которой выявит новые возможности ускорения научно-технического прогресса.

Учитывая, что в современных условиях основы научно-технического прогресса, его ускорения заложены в развитии машиностроения, электроники, комплексной автоматизации, атомной энергетики, вычислительной техники, робототехники, биотехнологии, геной инженерии и других отраслей, намечается ускоренное развитие исследований по всем направлениям, нахождение и использование более прогрессивных, новых организационных путей и форм интеграции науки с производством.

Следует отметить, что представленные в Академии наук Грузии довольно сильные и разнообразные отрасли общественно-научных и гуманитарных наук, которые вносят значительный вклад в развитие общественной жизни и культуры республики, укрепление политико-идеологического уровня, играют не меньшую роль в ускорении научно-технического прогресса.

В решениях XXVII съезда КПСС перед общественными науками выдвинуто требование дальнейшего расширения и углубления исследований по важнейшим социально-экономическим проблемам научно-технического прогресса. Исходя из поставленных задач, в соответствии с намеченной программой усилия ученых в области общественных наук будут направлены на изучение и анализ экономических, политических, социальных и научно-технических задач, задач культуры, связанных с ускоренным развитием нашего общества, на поиски обобщенных выводов и их нахождение.

Выработанные Общим собранием Академии наук республики все мероприятия направлены на осуществление взятого партией курса ускорения научно-технического и социально-экономического прогресса, успешное выполнение решений XXVII съезда КПСС и XXVII съезда Компартии Грузии.

Представлена отделом экономических проблем научно-технического прогресса

შალვა ბარდუღი, ბიული კვირიკაშვილი

პროდუქციის თვითღირებულების განსაზღვრის ნორმატიული მეთოდისა და საწარმოო დანახარჯების აღრიცხვის სრულყოფის საფუძვლები

სოციალისტური საზოგადოების თანამედროვე ეტაპზე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მოწესრიგებულ აღრიცხვას მეურნეობის მართვადი პროცესების სწორი ფუნქციონირების საქმეში. აღრიცხვა არა მარტო მეურნეობის ფუნქციითა მართვისა და კონტროლის საშუალებაა, არამედ იგი როგორც ამოსავალ მონაცემთა ერთობლიობა, მომავლის პროგნოზირების საფუძველიცაა. აღრიცხვის გარეშე წარმოუდგენელია ყოველგვარი მეურნეობრივი და მეცნიერული მუშაობა. მეურნეობრივი იმიტომ, რომ სახალხო მეურნეობრივი გეგმებისა და მათი ფაქტიური შესრულების მონაცემთა შეპირისპირება, შედეგების გამოვლინება და სათანადო ოპერატიული ზომების მიღება ხერხდება მხოლოდ აღრიცხვის მონაცემების საფუძველზე, მეცნიერული იმიტომ, რომ ბუნებისა და საზოგადოების მრავალფეროვან მოვლენებზე ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგების ანალიზი წარმოებს აღრიცხვის მონაცემების საშუალებით.

მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებისა და ეკონომიკის ინტენსიფიკაციის კურსის თანამედროვე პირობებში სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის განუხრელმა აღმავლობამ, მეცნიერების მიღწევებმა, საზოგადოებრივი ფონდების სისტემატურმა ზრდამ და მასთან დაკავშირებით პროდუქციის წარმოების განუხრელმა გადიდებამ მოითხოვა მისი თვითღირებულების განსაზღვრის (კალკულაციის) მეთოდოლოგიის სრულყოფა წარმოებაზე დანახარჯების აღრიცხვის ნორმატიული მეთოდისა და სხვა რაციონალური ფორმების ფართო დანერგვის გზით.

სახალხო მეურნეობაში წარმოების დანახარჯების აღრიცხვისა და კალკულაციის რამდენიმე მეთოდია ცნობილი, კერძოდ: ნორმატიული მეთოდი, გადაკეთებითი მეთოდი (ორი — ნახევარფაბრიკატული და უნახევარფაბრიკატო ვარიანტი) და შეკვეთური მეთოდი; ამ მეთოდების გამოყენება დამოკიდებულია წარმოებათა ორგანიზაციულ ფორმასა და ტექნოლოგიური პროცესების ხასიათზე.

ამ მეთოდებიდან წარმოების დანახარჯების აღრიცხვის და პროდუქციის თვითღირებულების კალკულაციების ნორმატიული მეთოდი ყველა მეთოდზე უფრო პროგრესულია, რადგან მისი გამოყენებისას შესაძლებელია დანახარჯებისადმი ყოველდღიური მეთვალყურეობა და ოპერატიული კონტროლი, რის შედეგად ხერხდება გამოვლენილი იქნეს დროულად გადახარბე, მასალების, ხელფასის, სათბობ-ენერგეტიკული და მომსახურების ხარჯების დადგენილი ნორმებიდან და ნორმათა ცვლილება, რომელთა აღგებრული ჯამი გვაძლევს პროდუქციის, შესრულებული სამუშაოების და მომსახურების ფაქ-

ტიურ თვითღირებულებას. ნორმატიული მეთოდით დანახარჯების აღრიცხვა და კალკულაციის შედგენა ჩვენს ქვეყანაში პირველად რეკომენდებული იყო მანქანათმშენებლობაში, ხოლო შემდგომ გავრცელდა მეტალურგიულ, რეზინის, ფეხსაცმელის, საავტო, სამკერვალო, ტრიკოტაჟის და სხვა მასობრივ და სერიულ წარმოებებში, მშენებლობაში, მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურების და სხვა დარგებში. რამდენიმე ათეული წლის წინათ ნორმატიული მეთოდი გამოყენებული იყო ამერიკის შეერთებული შტატების მრეწველობაში და ცნობილია „სტანდარტ კოსტის“ სახელწოდებით.

ნორმატიული მეთოდის დიდ მნიშვნელობაზე ისიც მეტყველებს, რომ წარმოების დანახარჯების აღრიცხვისა და პროდუქციის ნორმატიულ-ფაქტობრივი თვითღირებულების კალკულაციის ნორმატიული მეთოდის გამოყენების შესახებ აღნიშნული ტიპობრივი მითითებები დამტკიცებულია 1983 წ. 24 იანვარს ერთობლივად სსრკ ფინანსთა სამინისტროს, სსრკ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტის, სსრკ ფასების სახელმწიფო კომიტეტისა და სსრკ ცენტრალური სტატისტიკური სამმართველოს მიერ.

წარმოების დანახარჯების აღრიცხვის და პროდუქციის თვითღირებულების კალკულაციის ნორმატიული მეთოდი ფულადი და მატერიალური რესურსების რაციონალურად და მომჭირნეობით გამოყენების მნიშვნელოვანი საშუალებაა და მისი გამოყენებით შესაძლებელია პროდუქციის თვითღირებულების შემცირების რეზერვების გამოვლენა და წარმოების ეფექტიანობის საგრძნობი ამაღლება. ნორმატიული მეთოდით წარმოების დანახარჯების აღრიცხვისას დანახარჯების დონეზე ოპერატიული კონტროლი ხორციელდება პროდუქციის წარმოების პროცესში, რაც იმას ნიშნავს, რომ ხორციელდება მიმდინარე კონტროლი, ხოლო სანაგარიშვებო პერიოდის დასაწყისში გეგმური ნორმატიული კალკულაციის არსებობა ნიშნავს წინასწარი კონტროლის განხორციელებას, რადგან წინასწარ ნორმატიული კალკულაციის შედგენა ხდება რესურსების ხარჯვის მოწინავე, პროგრესული ნორმებით: წინასწარი და მიმდინარე კონტროლი კი წარმატების მიღწევის მძლავრი საშუალებაა.

წარმოების დანახარჯების აღრიცხვის და პროდუქციის თვითღირებულების კალკულირების ნორმატიული მეთოდის დანერგვა შრომატევადი სამუშაოა, ის მოითხოვს და საჭირო პირობებსაც ქმნის საგეგმო-ეკონომიკური მუშაობის მაღალ დონეზე დასაყენებლად, ბუღალტრული აღრიცხვის ორგანიზაციის გასაუმჯობესებლად, მოწინავე ფორმებისა და მეთოდების დასანერგად და გამოსაყენებლად, გამოთვლით სამუშაოთა მექანიზაციის დასანერგად, საწარმოს სააქრობებსა, განყოფილებებსა და უბნებს შორის ოპტიმალური კავშირების დასამყარებლად. მათი სრული დისპეტჩერიზაციისა და შრომის მაღალი ორგანიზაციის მისაღწევად, მაგრამ სწორი არ იქნება თუ ასეთი აუცილებელი წინა პირობები არ არსებობს, უკუვადლოთ ნორმატიული მეთოდის ან მისი ელემენტების დანერგვის შესაძლებლობა. პრობლემა იმით უნდა გადაწყდეს, რომ ნორმატიული მეთოდის დანერგვისა და სხვა, ზემოთ ჩამოთვლილი ეკონომიკური, სააღრიცხვო, ტექნოლოგიური, ორგანიზაციული და სხვა ოპტიმალური პირობების შექმნის სამუშაოები პარალელურად მიმდინარეობდეს საწარმოს კოლექტივის ერთობლივი მეცადინეობით.

ნორმატიული მეთოდის დანერგვის სამუშაოების განხორციელებაში კოლექტიურად უნდა მონაწილეობდნენ: საწარმოს მგეგმავ-ეკონომისტები, შრომის ეკონომისტები, აღრიცხვის მუშაკები, ტექნოლოგები, ინჟინერ-ტექნი-

კური მუშაეები, მომმარაგებლები და სხვა. სწორი არ არის ზოგიერთების მტკიცება იმის შესახებ, რომ თითქოს აღრიცხვისა და კალკულირების ნორმატიული მეთოდის დანერგვა მხოლოდ მთავარ ბუღალტერს ევალებოდეს იმ გაგებით, რომ აღრიცხვასა და კალკულირებას ბუღალტერია უდგას სათავეში; აქ დიდი მოცულობის საგეგმო, ტექნიკური და ტექნოლოგიური სამუშაოა შესასრულებელი წარმოების ინჟინრული მომზადებიდან მის განხორციელებამდე, პროდუქციის გამოშვებამდე, მისი თვითღირებულების ფაქტიურ ნორმატიული კალკულაციის შედგენამდე. ყველა ამ სამუშაოთა შესრულებისათვის აღრიცხვის მუშაის კომპეტენცია და უნარი საკმარისი არ იქნება. ამიტომ უნდა შეიქმნას ნორმატიული ბიურო (ჯგუფი) მთავარი ინჟინრს ხელმძღვანელობით.

ნორმატიული მეთოდის დანერგვის და მისი პრინციპების სრულად განხორციელების შედეგად საწარმოო აღწევს ყველა რესურსების მაქსიმალური მიზანშეწონილობით გამოყენებას. ხილული და ფარული რეზერვების გამოვლენასა და გამოყენებას, შრომის, საგეგმო-საფინანსო, სახელშეკრულებო, საშემსრულებლო დისციპლინის განმტკიცებას, პროდუქციის, შესრულებული სამუშაოსა და მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებას ყველა თავისი დადებითი შედეგებით.

ნორმატიული მეთოდის დანერგვა უნდა დაიწყოს ნორმატიული მეურნეობის (ბაზის) შექმნით; ნორმატიული მეურნეობა (ბაზა) შედგება მასალების, ნედლეულის, სათბობის, ნახევარფაბრიკატების, მუშების ხელფასის, სატრანსპორტო და მექანიზმებით მომსახურების, დამხმარე მეურნეობათა მომსახურების დანახარჯების ნორმებისა და ნორმატივებისაგან. მიღებული უნდა იქნეს დანახარჯების პროგრესული ნორმები, გაუმჯობესებული ტექნიკის და ტექნოლოგიის, აგრეთვე კვალიფიციური მუშახელის გამოყენებით, გაუმჯობესებული შრომის ორგანიზაციის პირობებში, რომელიც გამოირიცხავს მუშახელის, ტრანსპორტის, მექანიზმების მოცდენას. დაწესებული უნდა იყოს საამქროების, განყოფილებების, ბრიგადების, უბნების მკაცრი ურთიერთპასუხისმგებლობა, თუ ისინი დაწესებული გრაფიკის მიხედვით არ აღასრულებენ თავიანთ მოვალეობას. გამოიყენება შრომის ბრიგადული ორგანიზაცია, მშენებლობაში ბრიგადული იჯარა ყველა პირობის შესრულებით. რესურსების ხარჯვის ნორმები დადგენილი უნდა იქნეს ისეთი, რომ ამ ნორმებსა და ფაქტიურ ხარჯვას შორის სხვაობა თითქმის არ იყოს, ე. ი. ეს ნორმები ყოველმხრივ უნდა იყოს შესწავლილი და აწონილ-დაწონილი. უნდა შედგეს ტექნიკური და ტექნოლოგიური დოკუმენტაცია რუკებისა და ბარათების სახით. რაციონალური ორგანიზაციის პირობებში, წარმოების დანახარჯების ნორმატიული მეთოდის გამოყენების დროს გათვალისწინებული უნდა იქნეს შემდეგი პრინციპები:

I. პროდუქციის ფაქტიურ თვითღირებულებას უფარდებენ არა გეგმურ, არამედ ნორმატიულ თვითღირებულებას, რომელსაც ანგარიშობენ ძირითადი დანახარჯების (მასალების, ნახევარფაბრიკატების, სათბობის, წარმოებითი ხელფასის და ა. შ.) მოქმედი ნორმებისა და წარმოების მომსახურებისა და მმართველობის ხარჯების დამტკიცებული კვარტალური ხარჯთნუსხების საფუძველზე. გასანაწილებელი ხარჯები ნორმატიულ კალკულაციაში ისაზღვრება პროცენტული შეფარდებით წარმოებრივი ხელფასის მიმართ.

გეგმურ კალკულაციებში გარკვეული პერიოდის (წლის, კვარტლის) დანახარების ნორმები ამავე პერიოდის უკანასკნელ თვეებში იცვლება. ამიტომ ეს ნორმები პერიოდულად ისინჯება სათანადო კორექტივის შეტანით, ე. ი. ყოველთვიურად დგება ნორმატიული კალკულაცია. მაგრამ იმ შემთხვევაში, როდესაც გეგმური ნორმატივები უმნიშვნელოდ იხრება მოქმედი ნორმებიდან, პროდუქციის ფაქტიური თვითღირებულების გამოსაანგარიშებლად ნორმატიულის ნაცვლად იყენებენ უშუალოდ გეგმურ კალკულაციას.

II. მიზდინარე აღრიცხვაში მასალების, ნახევარფაბრიკატებისა და წარმოებრივი ხელფასის ხარჯების ნორმებიდან გადახრა აისახება ძირითადი ხარჯებისაგან განცალკევებით. ასევე ცალკე გამოიყოფა წარმოების მომსახურებისა და მმართველობის ხარჯების დამტკიცებული ხარჯთნუსხებიდან გადახრები.

ძირითადი ხარჯებიდან ყველა გადახრის გაფორმება განსაკუთრებული ნიშნის მქონე საბუთით (მაგალითად, ხელფასის გადახრა წითელზოლიანი ფურცლით, მასლების ლურჯზოლიანი საბუთით და სხვა), ნორმატიული მეთოდის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. გადახრების გაუპიროვნებელი აღრიცხვის შემთხვევაში პროდუქციის ცალკეული სახეების ან ნაწარმთა ჯგუფის თვითღირებულებაში შესატანად გამოვლინებული გადახრის თანხა ნაწილდება შესაბამისი ნორმატიული ხარჯების სიდიდის პროპორციულად, ე. ი. მასალების გადახრები — მასალების ნორმების პროპორციულად, წარმოების მუშების ხელფასიდან გადახრები — ნორმატიული ხელფასის პროპორციულად და ა. შ.

ძირითადი ხარჯების გადახრების სათანადო დოკუმენტური გაფორმება და მათი ნორმატიული ხარჯებიდან განცალკევებით აღრიცხვა, ნორმებიდან გადახრების მიზეზის დადგენის საშუალებას იძლევა, რაც ხელს უწყობს პროდუქციის თვითღირებულების შემცირების ღონისძიებების გატარებას. ნორმატიული აღრიცხვის საბოლოო ამოცანაა დროულად ეცნობოს საამქროებსა და ბუღალტერიას გადახრების ოდენობა, მათი წარმოშობის მიზეზები და დანაშავე პირობები. ამ მიზნით პერიოდულად დგება უწყისი მასალებისა და ხელფასის ნორმებიდან გადახრაზე.

ეკონომიურად მიზანშეწონილია, როდესაც უწყისში მასალების ხარჯვის ნორმებიდან გადახრებს უჩვენებენ შემდეგი ოთხი ჯგუფის მიხედვით:

1. გადახრები (ეკონომია), რომელიც გამოწვეულია ტექნოლოგიის გაუმჯობესების საფუძველზე ხარჯვის ნორმების შეცვლის შედეგად, მაგრამ ჯერ არ არის ფიქსირებული როგორც ახალი ნორმები;

2. გადახრები (ეკონომია ან გადახარჯვა), რომელიც მოხდა ერთი მასალის მეორეთი, საკუთარი ნახევარფაბრიკატების ნაყიდი ნახევარფაბრიკატების შეცვლით, ანდა პირიქით;

3. გადახრები ხარჯვის ნორმებიდან მასალების არაკონდიციურობისა და უსტანდარტობის გამო (ფიზიკურ-ქიმიურ თვისებათა გაუარესება);

4. გადახრები ხარჯვის ნორმებიდან ტექნოლოგიური პროცესის დარღვევების გამო.

წარმოების მუშების ნორმატიული ხელფასიდან გადახრები მიზანშეწონილია დაჯუფდეს შემდეგნაირად: 1. გადახრები, რომელნიც ამცირებენ ხელფასის დანახარჯებს; 2. გადახრები, რომელნიც აღიღებენ ხელფასის დანახარჯებს,

მაგრამ მეურნეობრივად გამართლებულია; 3. გადახრები, რომელნიც აღიდგენ ხელფასის დანახარჯებს, მაგრამ მეურნეობრივად გაუმართლებელია.

მასალებისა და წარმოებრივი ხელფასის ხარჯვის ნორმებიდან გადახრების ასეთი დაჯგუფება საწარმოს, სამქროებსა და განყოფილებებს საშუალებას აძლევს, ყურადღება მიექციონ გადახრების მთავარ მიზეზს და გადახარჯვის შემთხვევაში გამოამქლავნონ დამნაშავენი.

საანგარიშგებო კალკულაციის შედგენის დროს ნორმებიდან გადახრები შეიტანება სასაქონლო პროდუქციის თვითღირებულებაში; ამასთან, დაუმთავრებელი წარმოება ფასდება მხოლოდ ნორმატიული ხარჯების მიხედვით.

III. პროდუქციის თვითღირებულების საანგარიშგებო კალკულაციის შედგენის დროს ანგარიშში მიიღება ნორმების ცვლილებების გავლენა. დადგენილ ნორმების ცვლილებები და მათგან გადახრები განსხვავდება ერთიმეორისაგან, ვინაიდან მათი წარმოქმნის ეკონომიკური ბუნება სხვადასხვაგვარია. მასალებს, ხელფასის ხარჯვის დადგენილი, მაგრამ მოქვეყნებული ნორმების შეცვლა პროგრესული მოვლენაა წარმოებაში, რომელიც ამცირებს პროდუქციის თვითღირებულებას ან აღმოჩენებს მის ხარისხს. ნორმებიდან გადახრები კი დაწესებული ნორმების რყევადობის მაჩვენებელია.

წარმოების ძირითადი დანახარჯების ნორმების შეცვლას შესაძლებლობისა მებრ უფარდებენ თვის პირველ რიცხვს. ამავე თარიღისათვის აწარმოებენ დაუმთავრებელი წარმოების ნაშთების გადაფასებას ინვენტარიზაციის დროს პირდაპირი გამოთვლის გზით, დანარჩენ შემთხვევაში კი კოეფიციენტის დახმარებით. სათანადო კოეფიციენტებს ანგარიშობენ ნორმატიული თვითღირებულებების კალკულაციის ცალკე მუხლებში მიხედვით. გადაფასების შედეგი შეაქვთ სასაქონლო პროდუქციისა და დაუმთავრებელი წარმოების თვითღირებულებაში ხვედრითი წილის მიხედვით.

IV. პროდუქციის სახეობის ან ერთგვაროვან ნაწარმთა ჯგუფის ფაქტობრივი თვითღირებულება განისაზღვრება ყოველი საკალკულაციო მუხლის მიხედვით თვის დასაწყისისათვის მოქმედი ნორმებიდან გადახრებისა და ნორმების ცვლილების ნორმატიულ თვითღირებულებაზე (გადახარჯვის) მიმატების ან ეკონომიის გამოკლების გზით.

საქართველოს სსრ ფინანსთა სამინისტროს ბუღალტრული აღრიცხვისა და ანგარიშგების მეთოდოლოგიური საბუქოსა და სამეცნიერო-ეკონომიკური საზოგადოების პირველადი ორგანიზაციის 1985 წლის 5 აპრილის სემინარის მასალებიდან ჩანს, რომ ცალკეულ სამინისტროებსა და უწყებებში, აგრეთვე მრეწველობის დარგებში ამ მიმართულებით მუშაობა ჯერ კიდევ სათანადო დონეზე არ დგას. ამ ნაკლოვანებების გამოსწორებას კარგად მომზადებული მალაკვალიფიციური კადრები სჭირდება. როგორც ვ. ი. ლენინი მიუთითებს „გამოსწორება რომ შეძლო, საჭიროა, ჯერ ერთი, ისწავლო და შეისწავლო საქმის გაძლოა“ ამა თუ იმ დაწესებულებაში, საწარმოში, განყოფილებაში და სხვა. მეორე, დროულად გაატაროთ აუცილებელი პრაქტიკული ცვლილებები, განახორციელო ისინი საქმით“¹.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში, კერძოდ, კი მრეწველობაში, ჯერ კიდევ არ არის დანერგული მექანიზებული აღრიცხვის სრულყოფილი ფორმები, აგრეთვე პროდუქციის თვითღირებულების კალკუ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33, 1953, გვ. 27.

ლაციის პროგრესული მეთოდები, ეს კი აღრიცხვა-ანგარიშების განვითარების ერთ-ერთი დამაბრკოლებელი მიზეზთაგანია, რაც პირველ რიგში უნდა გამოსწორდეს.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის მდგომარეობა, რომ ჯერ-ჯერობით მთლიანად არ არის შესწავლილი სააღრიცხვო ინფორმაციის მექანიზებული დამუშავების ეკონომიკური ეფექტიანობის განსაზღვრის საკითხი, არ არის გამოძენილი განმარტებული ეკონომიკური მაჩვენებლები, რომლებიც ასახავენ და გამოხატავენ საწარმოთა მართვის გაუმჯობესების, დანაკარგთა შემცირების, შრომის მწარმოებლურობის გადიდებისა და სხვა მეთოდებს. ჯერ კიდევ არ არის შემოღებული მონერგებული მეთოდები დამუშავებათა ამა თუ იმ წესის ეფექტურობის განსაზღვრისათვის, ამის გამო მონაცემების დამუშავების ხერხები, ვარიანტები, მეთოდები და ფორმები ბევრად არის დამოკიდებული აღრიცხვის მუშაობა კვალიფიკაციაზე, სუბიექტურ ფაქტორებზე და ძალიან ხშირად შორსაა ობტინალურისგან. სწორედ ამით უნდა აიხსნას ის მდგომარეობა, რომ რესპუბლიკის სახალხო მეურნეობის თითქმის ყველა დარგის საწარმოო გაერთიანებასა, თუ ცალკეულ დამოუკიდებელ საწარმოში წელი ტემპით ინერგება ანგარიშწარმოების პროგრესული ფორმები და მეთოდები, მათ შორის, დანახარჯების აღრიცხვისა და პროდუქციის თვითღირებულების კალკულაციის ნორმატიული მეთოდი.

საქართველოს სსრ ფინანსთა სამინისტროს ცნობებით რესპუბლიკაში 1986 წლის 1 იანვრისათვის ნორმატიული მეთოდი დანერგილია მხოლოდ 84 საწარმოში, ხოლო მისი მნიშვნელოვანი ელემენტები — 117 საწარმოში.

სსრ კავშირის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების 1986-1990 წლებისა და 2000 წლამდე პერიოდის ძირითადი მიმართულებებით ნორმატიული მეთოდის გამოყენება ერთ-ერთ პროგრესულ ღონისძიებად არის მიჩნეული, სადაც ნათქვამია: „უზრუნველყოთ დაგეგმვაში პროგრესული ეკონომიკური ნორმატივების სისტემის დანერგვა. ფართოდ გამოვიყენოთ მართვისა და დაგეგმვის ყველა დონეზე ნორმატიული მეთოდი“, ეს მიუთითებს აგრეთვე წარმოების დანახარჯების აღრიცხვისა და პროდუქციის თვითღირებულების კალკულაციის ნორმატიული მეთოდის ან ამ მეთოდის ელემენტების ფართოდ დანერგვის აუცილებლობაზე სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში, რაც მე-12 ხუთწლედში უნდა განხორციელდეს ქვეყნის მასშტაბით.

სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის დაჩქარებასთან დაკავშირებით პარტიისა და მთავრობის მიერ დასახული ღონისძიებების განხორციელება, რომლებიც მიმართულია ახალი ტექნიკის, კომპლექსური მექანიზაციისა და წარმოების ავტომატიზაციის დასაწინააღმდეგოდ, თითოეული საწარმოს მოგების გადიდებისა და ეკონომიკური სტიმულირების გასაძლიერებლად, განსაკუთრებულ ხელსაყრელ პირობებს ქმნის ნორმატიული მეთოდის გამოსაყენებლად არა მხოლოდ მთლიანად საწარმოში, არამედ მის სამქროებში, განყოფილებებსა და ქვეგანყოფილებებშიც.

პროდუქციის თვითღირებულების დაგეგმვის, კალკულირებისა და აღრიცხვის ნორმატიული მეთოდი, სადაც იგი უკვე დანერგილია, გამოიყენება მთლიანად საწარმოს მასშტაბით ფაქტიური თვითღირებულების გაანგარიშებისათვის, ხოლო შიგასაქარხნო დაგეგმვასა და აღრიცხვაში მას ნაკლებად იყენებენ.

აღრიცხვა-ანგარიშების განვითარების საქმეში დიდი როლი ეკუთვნის ან-

გარიშვარმოების მოწინავე ფორმებისა და რაციონალურ ანგარიშთა სისტემის შემოღებას.

ცნობილია, რომ მრეწველობაში იქმნებოდა ბუღალტრული აღრიცხვის პროგრესული ფორმები და მეთოდები, ინერგებოდა ანგარიშვარმოების გაუმჯობესებული რეგისტრები. მრეწველობაში შექმნილ ბუღალტრულ ანგარიშვარმოების ფორმებსა და წესებს, მასალების აღრიცხვის ოპერატიულ-ნაშთობრივ მეთოდს, აღრიცხვის ყურნალ-ორდერულ ფორმასა და სხვ. წარმატებით იყენებენ სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგში. საბიუჯეტო დაწესებულებებსა და ორგანიზაციებში შემოღებულ აღრიცხვის ყურნალ-ორდერულ ფორმას საფუძვლად დაედო სახალხო მეურნეობის ძირითადი დარგებისათვის გათვალისწინებული ანგარიშვარმოების სწორედ ეს პროგრესული ფორმა, რომ არაფერი ვთქვათ აღრიცხვის პერფობარათულ ფორმაზე, რომელიც საწარმოებსა და ორგანიზაციებში ინერგება ამჟამად სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგში მოქმედ მექანიზებული აღრიცხვის პერფორაციული ფორმის ანალოგიურად, თანამედროვე პერფორაციული მანქანები უზრუნველყოფენ არა მარტო აღრიცხვის მექანიზაციას, არამედ სააღრიცხვო-გამოსათვლელი სამუშაოების უფრო შრომატევადი ოპერაციების მნიშვნელოვან ავტომატიზაციასაც.

გამოთვლითი ტექნიკის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე გამოთვლითი ცენტრებისა თუ სხვა ორგანიზაციული ფორმის გამოთვლითი დანადგარების ოპერატიულ მუშაებას დიდ დახმარებას გაუწედა მოწინავეთა გამოცდილების განზოგადება, სამამულო, თუ საზღვარგარეთული გამოთვლითი ტექნიკის ეფექტური გამოყენების სააღრიცხვო-ეკონომიკური ინფორმაციის მანქანური დამუშავების ტექნოლოგიური პროცესების გაცნობა. „ეხლა, როდესაც სსრ კავშირში იქმნება ერთიანი საერთო-სახელმწიფოებრივი სისტემა აღრიცხვის, დაგეგმვისა და მართვის ინფორმაციის დასამუშავებლად უაზრო იქნებოდა უარგვეყო მდიდარი გამოცდილება მრავალი პრინციპული ტექნიკური გადაწყვეტილებით, რომელიც საზღვარგარეთულ გამოთვლით ქსელში გამოიყენება“.

უკანასკნელ წლებში ინტენსიური მუშაობა გაიწვია ორგანიზაციული მართვის სპეციალიზებული ავტომატიზებული სისტემების შესაქმნელად. ამ პროგრესულ ღონისძიებას საფუძვლად ედება მათემატიკური მეთოდების დანერგვა, მეორე-მესამე თაობის ელექტრონულ-გამოთვლითი და სხვა. საანგარიშო ტექნიკის გამოყენება, ასევე პირველადი სააღრიცხვო-ოპერატიული, და დისტანციური გადაცემის საშუალებები, მართვის ავტომატიზებული სისტემები უზრუნველყოფენ ორგანიზაციული მართვის ყველა შრომატევადი ფუნქციის გამოყენებას.

ორგანიზაციული მართვის ავტომატიზებული სისტემის ერთ-ერთ ძირითად ქვესისტემას წარმოადგენს „ბუღალტრული აღრიცხვა“ ცენტრალიზებული ბუღალტერიის სახით. მართვის ავტომატიზებული სისტემის ფართო პროგრამის განხორციელება მოითხოვს არსებული ელექტრონულ-გამომთვლელი მანქანების რაციონალურ გამოყენებას, მანქანების მათემატიკური პროგრამირების გაუმჯობესებას და ა. შ. მაგრამ კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ ელექტრონულ-გამომთვლელი და სხვა გამოთვლითი ეფექტური ტექნიკური საშუალებები სააღრიცხვო ინფორმაციის დამუშავების პროცესის ყველა სტადიაზე არაა გამოყენებული, ჯერ კიდევ მნიშვნელოვანია იმ ოპერაციათა რიცხვი, რომელიც ხელით სრულდება.

ნაკლოვანებები, რომლებიც შეიმჩნევა უკვე მოქმედ მართვით ავტომატიზებული სისტემის ზემოაღნიშნული ქვესისტემის მუშაობაში იმითაც აიხსნება, რომ მათ დანერგვას წინ არ უსწრებს აღრიცხვისა და სხვა ეკონომიკური სამსახურების ინფორმაციის დამუშავების ცენტრალიზაცია და კომპლექსური მექანიზაცია.

Ш БУРДУЛИ, Г. КВИРИКАШВИЛИ

ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НОРМАТИВНОГО УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ И СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ

Резюме

Согласно требованиям ускорения научно-технического прогресса в сфере народнохозяйственного учета и отчетности, в статье рассматриваются актуальные вопросы нормативного учета производственных затрат и калькулирования себестоимости промышленных предприятий на базе применения современной вычислительной техники.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის აღრიცხვისა და ფინანსების პრობლემათა ჯგუფმა

ღალი ზენაელია

მეხილეობის სანერგე მიწარმოების შემენა-განვითარება
საქართველოში 1921—1926 წწ.

1921 წელს საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე ჩამოყალიბდა მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის კოლეგია, რომელსაც უპირველესად, ევალებოდა სოფლის მეურნეობაში პირველ რიგში წამოეწია ყველა სახის კოოპერაცია, ამხანაგობა, არტელი და სხვ. მათ საცდელ-საჩვენებელ პუნქტების მეშვეობით აგროდახმარება უნდა გაეწია ყველა სახის, განსაკუთრებით გლეხური მეურნეობებისათვის, პერიოდული საუბრებით ფართო მასებისათვის ესწავლებინა ახალი მანქანა-იარაღების გამოყენების წესები და აეხსნა თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ამას ინტენსიური სოფლისმეურნეობრივი წარმოების განვითარებისათვის.

1921 წელს საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის გადაწყვეტილებით, გორის რაიონის სოფელ სკრაში მოეწყო ხეხილის პირველი სანერგე, მისი ყოველწლიური მწარმოებლურობა 10—12 ათას ძირ ხილის ნერგს შეადგენდა, ხოლო 1924 წელს სოფელ მერთში დაარსდა მეორე სანერგე, რომლის მწარმოებლურობამ 1926 წელს 30 000 ცალს მიაღწია.

1930 წლისათვის ამ ორმა სანერგემ 200 000 ცალამდე ნერგი გამოიყვანა¹. ხეხილის საძირეთა და ნამყენის დამზადების დინამიკის განხილვიდან ნათლად ჩანს, რომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ მეხილეობა აღმავლობის გზას დაადგა (იხ. ცხრილი 1).

საქართველოს მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატის გადაწყვეტილებით, 1923 წელს გორში მოწვეულ იქნა მეხილეთა ყრილობა, რომელმაც დასახა ამ დარგის განვითარების ღონისძიებები, რომელთა გატარების შედეგად დიდად გაიზარდა ხეხილის ნარგავთა ფართობი, რაც 30,8 ათასი ჰექტარიდან 1921 წელს გაიზარდა 31,2 ათას ჰა-მდე 1927 წლისათვის².

ცხრილი 1

ხეხილის ველურ საძირეთა და ნამყენის დამზადების დინამიკა

წლები	ველური საძირეები ცალობით	ნამყენი ცალობით	ფართობი ველურ საძირეთა და ნამყენის ქვეშ (დეკეტინობით)
1922	—	10 000	0,25
1923	40 000	7 000	1,0
1924	43 500	20 000	2,16
1925	68 000	24 000	3,0
1926	330 000	26 000	14,0
1927	600 000	60 000	34,4

1 ა. ბუჩუკური, ხეხილის სანერგე, თბ., 1953, გვ. 6.

2 Сельское хозяйство Грузинской ССР, стат. сб. часть I, Тб., 1967, с. 217.

3 საქართველოს სსრ ორსმცსა, ფონდი 288, ან. 1, საქმე 2389, ფ. 52.

ყრილობაზე დასახული ღონისძიებების განხორციელების მიუხედავად, ნარგაობის გაშენება და მოვლა, მოსახლეობის ხელმოკლეობისა და უტოდი-წრობის გამო მეტად დაბალ დონეზე იდგა, რის შესახებაც პროფ. გ. გეხტმანი წერდა: „ბაღების გაშენებამეტად პრიმიტიულად წარმოებს, უფრო მეტად კი გლეხების მიერ. ეს გამოწვეულია მათი ხელმოკლეობისა და ტექნიკური ცოდნის უქონლობის გამო. ბაღის გაშენება ხშირად მხოლოდ ხის დარგვით და პირველ ხანებში ზერელე მოვლით განისაზღვრება, შემდეგ კი ნარგავი ბაღის ანაბრადა მიტოვებული, რის გამოც ხეხილი დაბალი ხარისხისაა და ნაკლებ მოსავალს იძლევა“⁴.

საბჭოთა მეურნეობების ორგანიზაციამ და საკოლმეურნეო მშენებლობამ, მაღალი აგროტექნიკისა და ნაწილობრივ მექანიზაციის დანერგვამ სოფლის მეურნეობის სწრაფი აღდგენისა და რეკონსტრუქციისათვის სათანადო პირობები შექმნა, დაქუცმაცებული, უწესრიგო და უვარგისი ჯიშის ხეხილით გაშენებული პატარ-პატარა ბაღების ნაცვლად დაიწყო კოლმეურნეობათა და საბჭოთა მეურნეობების ხეხილის ნარგავების გაშენება მსხვილ მასივებზე.

ლენინმა გაითვალისწინა რა სოფლის მეურნეობის სოციალისტურად გარდაქმნის სიძნელები, რუსეთის წვრილი გლეხური მეურნეობის ქვეყნის თავისებურებათა მიხედვით შეიმუშავა მოძღვრება მიწათმოქმედების სოციალისტური ფორმების შესახებ და გვიჩვენა მათი წარმოებაში დანერგვის გზები. ლენინი იძლეოდა პასუხს მის მიერვე დასმულ კითხვაზე — სად არის გამოსავალი? იგი წერდა: „კომუნები, მიწის საარტელო დამუშავება, გლეხთა ამხანაგობანი — აი, სად არის ხსნა წვრილი მეურნეობის არახელსაყრელობისაგან, აი, რა არის მეურნეობის ამადლებისა და გაუმჯობესების, ძალთა ეკონომიკისა და კულაკობის, მუქთახორობისა და ექსპლოატაციის წინააღმდეგ ბრძოლის საშუალება“⁵.

1929—1932 წლებში სოფელ მეჭვრისხევში, მერეთში, ტყვიავში და სხვა კოლმეურნეობებში გაშენდა პირველი მრეწველური ბაღები. კოლმეურნეობრივმა მშენებლობამ დღის წესრიგში დააყენა აგრეთვე მეურნეობის ნერგით მომარაგების საკითხი. სოფ. სკრისა და მერეთის სანერგეები უკვე ვეღარ აკმაყოფილებდნენ ხეხილის ნერგზე გაზრდილ მოთხოვნილებას, ამიტომ დაისვა საკითხი ახალი სანერგეების მოწყობის შესახებ. 1931 წელს ქარელის რაიონის სოფელ ბებნისში დაარსდა კურკოვნებისა და თესლოვნების ხეხილის სანერგის საბჭოთა მეურნეობა, რომელმაც 1934 წლისათვის 130 000 ცალი ნერგი გამოუშვა.

ამ პერიოდში საბჭოთა მეურნეობების, კოლმეურნეობებისა და მოსახლეობის მოთხოვნილება ხეხილის ნერგზე იძენად დიდი იყო, რომ მარტო სახელმწიფო სანერგეები მას ვერ აკმაყოფილებდა. ამასთან აღსანიშნავია, რომ სანერგეები ძირითადად მოეწყო ქართლის რაიონებში, ამიტომ აქედან ნერგი სხვა რაიონებში გადატანით ზიანდებოდა და ძვირიც ჯდებოდა. ამ საკითხის მოსაგვარებლად გატარდა რიგი ღონისძიებები. კერძოდ, ხეხილის სანერგეები მოეწყო ახალციხეში, ცხინვალში, ბათუმში, სოხუმში და სხვაგან. საბჭოთა მთავრობის მზრუნველობითა და ქართველი ხალხის თაოსნობით დიდი გასა-

⁴ გ. გეხტმანი, მხილობა. უმთავრეს მწარმოებელ ქვეყნებსა და ამიერკავკასიაში, ურ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1930, № 6.

⁵ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 28, თბ., 1955, გვ. 202.

ქანი მიეცა მეხილეობის კოლექტიური მეურნეობების ჩამოყალიბება-განვითარებას. კოლექტიური მეურნეობების გვერდით გვხვდება უფრო დაბალი ფორმის გაერთიანებანიც. მათ შორის საყურადღებო იყო „ხელოვანთა ბაღის გაერთიანება“, რომელიც თბილისში ჩამოყალიბდა და მოიცავდა 885 საყენ ბაღს. ამასთან რესპუბლიკაში მოქმედებდა პირად საქარმიდამო ფართობებზე მოწყობილი პატარ-პატარა სანერგე, რომლებიც დიდ სამსახურს უწევდნენ ადგილობრივ მოსახლეობას ბაღების გაშენების საქმეში. მცირე ოდენობით, მაგრამ საქართველოს ამ მხარისათვის ფრიად საჭირო ნერგს იძლეოდა ქ. ბათუმის ბოტანიკური ბაღი, ათეულ ათასს ნერგს იძლეოდნენ აგრეთვე ართვინის სახაზინო, სოხუმის საცდელი სადგური — „სინოპი“ და სხვა კერძო მეურნეობები.

მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატი ყოველწლიურად ხელს უწყობდა სანერგეებისა და საერთოდ მეხილეობა-მევენახეობის განვითარებას, თუკი ამის საშუალებას მიწის ფონდი იძლეოდა, თითქმის ყველა დანატერესებულ მეურნეს ეძლეოდა მიწის ფართობი და უფორმდებოდა სათანადო ხელშეკრულება, რომელიც ითვალისწინებდა მასზე სანერგეებისა და საერთოდ ხეხილისა და ვაზის გაშენებას. მაგალითად, მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატმა სოფლის მეურნეობის არტელის „ბორჩალოს“ წარმომადგენლებს 5 წლის ვადით საკმაოდ დიდი ფართობი გამოუყო, სადაც საქარმიდამოს ეჭირა — 6,5 დესეტინა, ხილის ბაღს — 16 დესეტინა, სათიბს — 20 დესეტინა, სახნავს — 40 დესეტინა. აღნიშნული არტელის წარმომადგენლებმა ხელშეკრულების თანახმად შემოდობეს მათზე გაფორმებული მიწის ფართობი, ძველი ბაღები გამოარგეს და შეავსეს ახალი ნერგებით, ერთ დესეტინა ფართობზე გააშენეს სანერგე მეურნეობა⁷.

საბჭოთა მთავრობა ყოველ დონეს ხმარობდა სოფლის მეურნეობის აღდგენა-განვითარებისათვის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანის — მეურნეობრივი ცოდნის გასაერცელებლად. აღსანიშნავია, რომ ამ პერიოდში მიწის ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილი სარწყავი სისტემის მოშლის გამო, დიდი ხნით დაუმუშავებლად იყო მიტოვებული, სარწყავი სისტემის სრულყოფისათვის საჭირო იყო ფინანსური დახმებები. ამასთან მეურნეობების ახალ სოციალისტურ რელსებზე გადასვლის პერიოდში საქართველოში ძალიან ცოტა იყო სოფლის მეურნეობის სპეციალისტები, აგრონომები, არც სათანადო იარაღ-მანქანები გააჩნდათ. ასე, მაგალითად, 1923 წელს საქართველოში იყო მხოლოდ 55 აგროპუნქტი, 1925 წელს — 51, 1926 წელს კი — 56, ეს კი ძალიან ცოტა იყო. 1923 წელს მუშაობდა 12 აგრონომი, 1925 წელს — 45, 1926 წელს — 48, 1927 წელს — 69⁸. მეტწილ მასრებში არ ჰყავდათ მთავარი აგრონომი და საერთოდ რიგითი აგრონომიც კი. მაგალითად, გორის, თიანეთის, თბილისის, სიღნაღის მასრებს ფაქტიურად არ ჰყავდათ მთავარი აგრონომი, ხოლო ოზურგეთის მასრაში კი საერთოდ არ იყო არც ერთი აგრონომი, რაც თავის მხრივ, დიდად აფერხებდა აგროლონისძიებების დანერგვა-განვითარების საქმეს. აგროლონისძიებათა პროპაგანდის მიზნით აგროპერსონალი ხშირად აწყობდა მოკლევადიან

6 დ. თ. ფ. რ. ი. ძ. საქართველოს ეკონომიკის საფუძვლები, თბ., 1927, გვ. 112.

7 საქართველოს ორსმცსა, ფონდი 288, ან. 1, საქმე 592, გ. 2.

⁸ История коллективизации сельского хозяйства Груз. ССР (1927-1937 гг.). Документы и материалы, под редакц. Акад. П. Гугушвили, Тб., 1970, с. 79.

კურსებს, გლეხთა კონფერენციებს, მეურნეობრივ გამოფენებს, ასე, მაგალითად, ე. წ. აგრომატარებლებზე გამოცდილების გაზიარების მიზნით, მოწყობილი იქნა ხილის სპეციალური სახმობი.

საქართველოში ხეხილის სანერგეების უდიდესი ნაწილი მოდიოდა გორის მაზრაზე, აქ არსებული 11 სადგური — პუნქტი წელიწადში ხეხილის 500 000—650 000 ცალ ნერგს იძლეოდა. ხეხილის ნერგის დიდი მწარმოებელი იყო თბილისის 5 სადგური, სადაც წელიწადში 55 000—დან 75 000 ცალი ნერგი, ქუთაისისა და ოზურგეთის 4—4 სანერგე კი 7000—დან 10 000 ცალამდე, სიღნაღსა და შორაპნის მაზრის ორ-ორ სანერგეში — 5 000—7 000 ცალი ნერგი გამოჰყავდათ, დუშეთის 2 სანერგე იძლეოდა 6 000 ცალს და თელავ-ახალციხე — ზუგდიდის თითო სანერგე — 3000 ცალ ნერგს⁹. ეს სანერგეები ძირითადად ხეხილის ნერგებს აწარმოებდნენ, მაგრამ, როგორც ცნობილია, მათი უმრავლესობა განადგურების გზას ადგა და მათი აღდგენა-განვითარებას გარკვეული დრო და სათანადო სახსრები სჭირდებოდა. საბჭოთა ხელისუფლებამ ამ დარგის განვითარებისათვის გამოყო სახსრები, რომლითაც ძველად არსებული სანერგე მეურნეობებისა აღდგენა-განვითარებასთან ერთად მოეწყო მეხილეობის 8 ახალი სანერგე, აქედან 4 — გორის რაიონში, 2 — დუშეთისა და თითო ზუგდიდის და სენაკის მაზრაში.

1923—1929 წწ. საქართველოში ახლადგაშენებული სანერგეების მთელი ფართობიდან (108 ჰა), საბჭოთა მეურნეობების ტრესტზე მოდიოდა 60 ჰექტარი, სოფლის მეურნეობის კოოპერაციაზე — 9, სახელმწიფოებრივ დაწესებულებებზე — 38 და ინდივიდუალურ მეურნეობებზე — 1 ჰექტარი ახლადგაშენებული სანერგეების მთელ ფართობზე (108 ჰა), გამოყვანილ იქნა 1 220 838 ძირი ნაშენი¹⁰.

არსებული სანერგე მეურნეობები, რა თქმა უნდა, სრულად ვერ დააკმაყოფილებდა როგორც ახალი ბაღების გასაშენებლად, ისე არსებულის რემონტისათვის საჭირო დიდ მოთხოვნილებას და ამასთან ნაკლებად რენტაბელური ჯიშების უფრო რენტაბელური, მრეწველური ჯიშებით შეცვლის შესაძლებლობას არ იძლეოდა. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ ხეხილის ბაღებში ჩატარებულმა სარემონტო და აღდგენითმა სამუშაოებმა არც თუ ისე დიდი გავლენა მოახდინა მეხილეობის შემდგომ განვითარებაზე.

ხეხილის ბაღების აღდგენასა და რეკონსტრუქციასთან ერთად უნდა გაგრძელებულიყო მათი ბუნებრივი ზრდა-გაფართოებაც. აგრარული რეფორმის შედეგად საჭირო იყო ხეხილის ბაღების ფართობების კიდევ უფრო გადიდება. ყოფილმა უმიწო და მცირემიწიანმა გლეხობამ მიწების მიღების შემდეგ ხალისით მიჰყო ხელი ხეხილის გაშენებას. ისინი მეტად ძვირად ყიდულობდნენ ნაშენ ნერგს, ამდენად ნაშენ ნერგებზე მოთხოვნა კიდევ უფრო გაიზარდა. ძველი და ახლადშექმნილი სანერგეების პროდუქციას იყენებდნენ მეჩხერიანი ბაღების შესავსებად და საქართველოს მეხილეობის მთავარ მრეწველურ რაიონებში ახალი ბაღების გასაშენებლად.

აღდგენით პერიოდში სანერგე მეურნეობების გაფართოებისათვის ჩატარებული მნიშვნელოვანი სამუშაოების მიუხედავად, ჩვენს რესპუბლიკაში წარ-

⁹ დ. თოფურიძე, საქართველოს ეკონომიკის საფუძვლები, თბ., 1926, გვ. 119.

¹⁰ ЦГАОРСС Груз. ССР, ф. 500, оп. I, д. 2996, л. 18, იხ. აგრეთვე, ე. ბიბილაძე, შვილი, საქართველოს ხილი, ტფ., 1931, გვ. 8.

მოებული ხილის ნამყენის თვითღირებულება ჯერ კიდევ მაღალი იყო. ასე მაგალითად, ერთწლიანი ნამყენის საბაზრო ფასი უდრიდა 40 კაპიკს, ხოლო ორწლიანისა — 60 კაპ., მაშინ, როდესაც ამ პერიოდისათვის უკრაინაში და საერთოდ ჩვენს ქვეყანაში მოქმედი არც ერთი სანერგე არ უშვებდა ნამყენს ისეთ დაბალ ფასებში, აქ წარმოებული პროდუქცია, სხვებთან შედარებით, 20—30% ნაკლებად იყიდებოდა¹¹. ხეხილის სანერგე მეურნეობის გაფართოება, მისგან მიღებული უხვი და მაღალხარისხოვანი პროდუქციის მიღება, ამ პროდუქციის თვითღირებულების შემცირება, ბუნებრივია, მეხილეობის ინტენსიური განვითარების საფუძველს წარმოადგენდა.

აღსანიშნავია, რომ მე-20 საუკუნის 10-იანი წლებიდან ჩვენი რესპუბლიკის სანერგეებში ახალი, განსაკუთრებით ევროპული ჯიშების გამოყვანა-გავრცელებისა და ბევრი ენდემური ხეხილის ჯიშისადმი უყურადღებობის ტენდენცია აღინიშნებოდა. ეს თავისთავად წინგადაღმეული ნაბიჯი იყო, მაგრამ მეურნეთა გარკვეული ნაწილი ისე გაიტაცა საზღვარგარეთიდან, კერძოდ ევროპიდან შემოტანილი ახალი ჯიშების დანერგვამ, რომ ძვირფასი ადგილობრივი ჯიშის დავიწყებას მიეცა, ან იმათგან თითზე ჩამოსათვლელი ეგზემპლარია შემოგვრჩა. უფრო მეტიც, იყო ისეთი შემთხვევაც, როცა ამ საქმის სპეციალისტები ხელს უწყობდნენ ხეხილის ადგილობრივი ჯიშების ხარჯზე ევროპულის გაშენებას. 1924 წლის იანვარში მიწათმოქმედების სახალხო კომისარიატთან შეიქმნა მებაღეობა-მებოსტნეობის, სუბტროპიკული და ტექნიკურ კულტურათა ბიურო, რომელსაც ევალეობდა აღნიშნული დარგების არსებული მდგომარეობის შესწავლა და ჯიშების გავრცელების საქოთხის განხილვა, როგორც სახალხო მამულებში, ისე საცდელ დაწესებულებებში ტექნიკური სამუშაოების ჩატარება. მისვე დაქვეშა კოოპერაციული და კერძო პირებისათვის სხვადასხვა კულტურის გაშენება-მოვლის შესახებ სათანადო რჩევა-დარიგებებისა და ცნობების მიცემა. მებაღეობა-მებოსტნეობის ბიუროს რეგულარულად უნდა მოეწყო ლექცია-საუბრები, მოკლევადიანი კურსები, გამოფენები და მეხილეთა ყრილობები, გამოეცა სახელმძღვანელო ბროშურები, გადაესინჯა ახალი ლიტერატურა და სხვ. ბიუროს წევრები მეხილეებს პერიოდულად სთავაზობდნენ წინადადებებს ხეხილის სხვადასხვა ჯიშების გავრცელების, ანექტური მონაცემების შესწავლის, გასაქირავებელი აპარატურის პუნქტების გახსნის, ხილის ბაზრობა-გამოფენის მოწყობის, ძველი ხეხილის გადაწყვანის, ხილის დაკრფის, ჩალაგების, გაპატივება-მორწყვისა და სხვათა შესახებ. ამ ღონისძიებების გატარებისათვის საჭირო იყო გეგმავზომიერი დავეგმვა-დაფინანსება.

როგორც ცნობილია, 1921—1923 წლებში სახალხო მამულები მეურნეობრივ ანგარიშზე იყვნენ. 1924 წელს საქართველოს სახალხო კომისარიატის ბრძანებით, ჩამოყალიბდა სახალხო მამულების ტრესტი, რომელშიც შემავალ მამულებს სახელმწიფო ბიუჯეტიდან აფინანსებდნენ. ტრესტში გაერთიანებული იყო 13 საკმაოდ მსხვილი მამული 4 ძირითადი დარგით (მევენახეობა-მეღვინეობა, მემინდვრეობა, მეხილეობა, მესაქონლეობა), აქედან მხოლოდ 3 მამული იყო მეხილეობის წარმოებრივი მიმართულების. საქართველოს საბ-

¹¹ ЦГАОРСС Грუს ССР, ф 500, оп I, л 2996, л 18; იხ. აგრეთვე ვ. ბიბილაშვილი, საქართველოს ხილი, ტფ., 1931, გვ. 8.

¹² აღ. გამსახურდია, მეხილეობა ჩვენში და მისი განვითარების პერსპექტივები, ეურ. „საქართველოს ეკონომისტი“, 1929, № 3, გვ. 44.

კოთა მეურნეობები წლითიწლობით უფრო მეტად ამარაგებდნენ კოლექტიურ და შრომით გლეხურ მეურნეობებს ჯიშინი მარცვლეულის თესლით, ვაზის და ხეხილის ნერგებით, პირუტყვითა და სხვა. ასე მაგალითად, მხოლოდ სამტრედიის საბჭოთა მეურნეობებმა კოლექტიურ და გლეხურ მეურნეობებს მიაწოდეს 1929—30 წელს ვაზის ნამყენი ამერიკული საძირზე—6200 ათასი ცალი, ხეხილის ნერგი—100 ათასი ცალი, მარცვლეულის თესლი — 33 ათასი ფუთი, ჯიშინი მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვი —200 სული, ჯიშინი ცხვარი —100 სული და ა. შ.¹³. სოფლის მეურნეობის დაწესებულებანი და პირველ რიგში, სახალხო მამულების ტრესტი, საბჭოთა მთავრობის დახმარებით ყველა ღონეს ხმარობდა, რათა აღედგინა და განეცოთარებინა არა მარტო თავისი მამულები, არამედ, მოსახლეობის პირადი ბაღებიც. ამის უზრუნველსაყოფად ეწყობოდა ნერგის გამოსაყვანი სადგურები. მოსახლეობაზე 1924—1925 წწ. გაიცა 45 500 ცალი საჭირო ნერგი, ხოლო 20 100 ცალი დამყენი ნერგი, 1925-1926 წწ. — 68 000 ცალი საძირე, 24 000 ცალი ნამყენი, 1926—27 წწ. — 330 000 საძირე, 46 000 ნამყენი, 1927—28 წწ. — 600 000 ცალი საძირე, 138 000 ცალი ნამყენი; ხილის დანარჩენი ნერგი გაშენებულ იქნა სახალხო მამულების ბაღებში¹⁴.

საბჭოთა მეურნეობების ჩამოყალიბებამ და მამულების გამსხვილებამ დიდი როლი შეასრულა მეხილეობის ზოგიერთი რაიონის ეკონომიკაში. მეხილეობის განვითარების მიზნით საბჭოთა მეურნეობებში გაშენდა ბევრი ახალი სანერგე, ხოლო ძველი სანერგეები გაფართოვდა, ასე, მაგალითად, ხეხილის სანერგეთა ფართობი 1922 წელს შეადგენდა — 0,3 ჰექტარს, 1923 წ. — 1,1, 1924 წ. — 2,4, 1925 წ. — 3,3, 1926 წ. — 15,3 და 1927 წ. —37,2 ჰექტარს. ხუთი წლის განმავლობაში სანერგეების მიერ დამზადებული და გაცემული იქნა 1,4 მილიონი ძირი მჯეალო და 351 ათასი ძირი ნამყენი¹⁵.

სანერგე მეურნეობების განვითარებაზე მეტყველებს ის ფაქტი, რომ 1926 წლისათვის სახალხო მამულთა ტრესტის 20-ზე მეტ საბჭოთა მეურნეობაში არსებობდა სანერგე, სადღე-სანერგე სადგური — სახალხო მამულთა ტრესტის 20 საბჭოთა მეურნეობაზე მიმავრებული მიწის საერთო ფართობიდან, რომელიც 14 274,55 ჰექტარს შეადგენდა, ვენახს ეჭირა — 357,29 ჰექტარი, სადღეს — 160,29, სანერგეს — 7,0, ბაღს — 121,86, ტყეს — 10 273,23, აირად მეურნეობას — 69,42, პარკსა და ყვავილნარს — 15,65, სახნავს — 761,61; სათიბს—337,5 ბალახ-საძოვარს —1052,5, დანარჩენი ვარგისი მიწის ფართობს — 805,21, გამოუყენებელს — 311,98 ჰექტარი¹⁶.

როგორც ჩანს, მიწების საერთო ფართობში მეხილეობას ჯერ კიდევ მეორე ადგილი ეკავა მევენახეობის შემდეგ, თუმცა მისი განვითარებისათვის უკვე მთელი რიგი ღონისძიებები ისახებოდა. ყოველივე ამის შედეგად მომდევნო წლებში მეხილეობაში უკვე დიდი ცვლილებები მოხდა. 1926 წელს სახალხო მამულების ტრესტის მეხილეობის მამულების სახმარი მიწების სტრუქტურაზე წარმოდგენას გვაძლევს მოტანილი მონაცემები (იხ. ცხრილი 2).

13 საქართველოს ორსმცა, ფონდი 288, ან. 1, საქმე 2903, ფ. 19.

14 საქართველოს ორსმცა, ფონდი 288, ან. 1, საქმე 2389, ფ. 48.

15 პარტიული არქივი, ფონდი 14, ან. 2, საქმე 1856, ფ. 29.

16 საქართველოს სსრ ორსმცა, ფონდი 288, ან. 1, საქმე 1121, ფ. 39.

საქართველოს სსრ სახალხო მამულების ტრესტის მეხილეობის მამულების მიწის ფონდების სტრუქტურა 1926 წ. (დესეტინებში¹⁷)

მამულების დასახელება	საკარმიდაბო	ხეხილის ბაღი	სანერგე	სადედე	ბოსტანი	სახნავი	საძირი	საქვიარი	ტყე	სულ საერ-გულა	გამოსადე-გარი	სულ ფარ-თობი
მერეთი	2,0	27,0	5,0	—	—	20,0	—	2,0	—	56,0	—	56,0
სკრა	3,0	15,0	9,5	—	16,0	80,5	5,0	36,0	—	165,0	—	165,0
გომბორი	0,5	37,0	1,0	—	—	7,5	—	—	—	46,0	—	46,0
ბეთანია	2,0	21,0	—	—	3,0	41,0	31,0	46,0	576,0	720,0	28,0	748,0
აკურისი												
ყარაიაზი	2,0	22,0	3,0	—	—	4,0	—	5,0	—	36,0	1,0	35,0

სახალხო მამულების ტრესტში შემავალი მამულებიდან ყველაზე დიდი მოცულობის სახმარი მიწა კერძოდ, 720,0 დესეტინა ბეთანია-აკურისის მამულს ეკავა, აქედან ხეხილზე მოდიოდა 21,0 დესეტინა, სახნავზე — 41,0, გამოყენებული იყო 28 დესეტინა. ხეხილის ბაღების ფართობი სხვა მეურნეობებში შემდგენაირად იყო განაწილებული: გომბორის მეურნეობაში მას ეჭირა 37 დესეტინა, მერეთში — 27, ყარაიაზში — 22, სკრაში — 15 დესეტინა.

ამავე პერიოდში შესაბამისად გაიზარდა აგრეთვე სახალხო მამულებში დამზადებული ნამყენების და საძირების რაოდენობა.

ტრესტის მამულებში დიდი რაოდენობით მზადდებოდა საძირე და ნამყენი, მათ სხვა მხრივაც დიდი ეკონომიკური მნიშვნელობა ჰქონდა. კერძოდ, აღნიშნული მეურნეობები ნამყენებითა და საძირეებით მომარაგებასთან ერთად მოსახლეობას აცნობდნენ მოწინავე აგროტექნიკას, მეურნეობრივი საქმიანობის ჩვევებს, ეხმარებოდნენ მეურნეობრივი საქმიანობის ჩვევების შემდგომ სრულყოფაში და ა. შ.

მეხილეობის ინტენსიური განვითარების მიზნით, სხვა აგროლონისძიებებთან ერთად, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ხეხილის რეგულარულ შეწამვლას, ჩვენს რესპუბლიკაში კი ეს ღონისძიება ყოველწლიურად სრულყოფილად როდი ხორციელდებოდა. ბევრგან შეწამვლა წარმოებდა ვადების დარღვევისა და შხამქიმიკატების შედგენილობის ნორმების ზუსტად დაცვის გარეშე, ხშირად რიგ რაიონებში კი შეწამვლის სამუშაო პროცესების არაწესიერად ჩატარების ფაქტებსაც ჰქონდა ადგილი. ყოველივე ეს კი მეტად აფერხებდა ამ შემოსავლიანი დარგის განვითარებას.

Д. Л. ШЕНГЕЛИА

СОЗДАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПИТОМНИЧЕСКОГО ПЛОДОВОДСТВА В ГРУЗИИ В 1921—1926 ГГ.

Резюме

В статье рассмотрено создание и развитие в Грузии одной из старейших отраслей сельского хозяйства — плодоводства в 1921—1926 гг.

В 1921 году по решению Грузинского народного комиссариата по земледелию, в деревне Скра Горийского района был создан первый фруктовый питомник. Его ежегодная производительность составляла 10—12 тыс. саженцев, а в 1924 году в деревне Мерети был создан второй питомник, производительность которого в 1926 году достигла 30 000 шт.

В Грузии большая часть питомников приходилась на Горийский уезд, существующие здесь 11 станций — пунктов в год давали 500 000—650 000 штук саженцев.

В восстановительный период, несмотря на значительные работы, проведенные в нашей республике, себестоимость фруктовых саженцев, производимых в республике, все еще была высокой.

Создание совхозов и укрупнение имений сыграло большую роль в экономике некоторых плодоводческих районов.

С целью развития плодоводческого питомнического хозяйства в совхозах развели много новых питомников, а старые питомники расширили.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიის გამოცდილებისა და ქართული ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ

Р. А. САРЧИМЕЛИЯ, М. В. ЧХЕТИЯ

ОЦЕНКА КОЭФФИЦИЕНТА ТЕМПОВ РОСТА И ЭКСТРАПОЛЯЦИЯ СПЛАЙН-ФУНКЦИЕЙ

При решении вопросов планирования и прогнозирования значений экономических показателей, обеспеченных малым числом надежной информации, целесообразно использовать модели, учитывающие глобальные связи между показателями. Это делает их более доступными для расчетов и получения четких ответов, так как использование стохастических моделей, составляющих основу современных средств анализа временных рядов при малом числе наблюдений неубедительно, а известный класс функций, рекомендуемый для экстраполяции в экономике, ориентировочен (из-за скудности данных невозможно сделать надежные заключения).

Почти все используемые экономико-математические модели экстраполяции хронологической последовательности (ряда) основаны на допущении линейности и приспособлены тем самым к составлению главным образом краткосрочных и среднесрочных прогнозов. А получение прогнозной функции как решения разностного уравнения, основанного на разных гипотезах и допущениях, выведенных из логического развития состояний исследуемого объекта прогнозирования, моментов появления скачков и применение сплайн-функций для экстраполяции показателей научно-технического прогресса — находится в стадии разработки. Вместе с этим производится работа по установлению вида экстраполяционных функций для прогнозирования значений экономических показателей с учетом особенности экономической информации и с применением аппарата оптимального программирования. В этом направлении больше всего рассматриваются методологические вопросы экстраполяции, ставится задача выбора вида функций на основе разных допущений, имеющих экономический смысл. Поэтому необходимы научно обоснованный анализ данных, обобщение накопленного предшествующего опыта, а затем на этой основе — объяснение и предсказание развития явления с помощью экономических показателей.

В связи с этим обращаем внимание на то обстоятельство, что хронологическая последовательность экономических показателей за длительный период времени в большинстве случаев характеризуется неоднородностью. Поэтому при изучении тенденции их изменения в первую очередь выделяют промежутки однородности данных. Для экономических показателей нормальной закономерностью считается возрастание цепного коэффициента роста¹, а его частое уменьшение или неравномерное колебание требует особого анализа. Практика подтверждает эффективность эвристического устранения неточности специалистами, визуальной фильтрации данных и выбора вида экстраполяционной фун-

¹ А. Г. Гранберг. Динамические модели народного хозяйства, М., 1985, с. 10—31.

кции², в таких условиях исследователь выдвигает гипотезы на основе качественного анализа экономического явления.

В подавляющем большинстве случаев следует предполагать, что уточненная после соответствующей корректировки хронологическая последовательность, отражающая динамику некоторого экономического показателя, не изменяется скачками. Хронологическая последовательность — возрастающая, а цепные коэффициенты роста при интенсивном развитии процесса — убывающая последовательность. С учетом вышесказанного из хронологической последовательности $x_t, t = \overline{0, n}$ составим последовательности δ_t и β_t , где

$$\delta_t = \frac{x_{t+1}}{x_t}; \quad \beta_t = \frac{\delta_t - \delta_{t-1}}{\delta_t - \delta_{t-2}}, \quad t = \overline{2, n-1}.$$

Установив закономерности последовательностей δ_t и β_t , представляется возможным цепной коэффициент роста выразить рекуррентным соотношением. В другом случае δ_{t+1} представляем лагом³:

$$\delta_{t+1} = \alpha \delta_t + \gamma \delta_{t-1}, \quad t = \overline{1, n-1},$$

α и γ — постоянные вычислим по методу наименьших квадратов или наилучшим приближением Чебышева; используя числовые значения α и γ , $\delta(t)$ можно представить как функцию времени следующего вида:

$$\delta_t = \delta(t) = C_1 \lambda_1^t + C_2 \lambda_2^t,$$

где C_1 и C_2 — постоянные определяются наилучшим приближением (или способом наименьших квадратов) $\lambda_1 \neq \lambda_2$ являются вещественными корнями уравнения $\lambda^2 - \alpha\lambda - \gamma = 0$.

Особенностью хронологических рядов экономических показателей, как объектов анализа, является ограниченность возможности увеличения объема данных, поэтому особое значение придается их полному использованию.

Рассмотрим хронологический ряд следующего вида: $y_{-2}, y_{-1}, y_0, y_1, y_2$ и представим каждый член в виде $y_t^j = uy_t^0$. Используя⁴ равенство $y_{-2} + y_{-1} + y_0 + y_1 + y_2 = y_0(u^{-2} + u^{-1} + 1 + u + u^2) = y_0 d$, составим уравнение для определения u

$$(u + u^{-1})^2 + u + u^{-1} = d + 1$$

Если ряд составлен по пятилеткам, то оценка среднегодового коэффициента темпа роста $\delta = \sqrt[5]{u}$. Экстраполяционная формула будет иметь вид $y_{t+1} = uy_t$, $t \geq 2$.

Сложность системы народнохозяйственных факторов, затрудняя получение необходимой информации, приводит к тому, что нельзя считать заданными класс функции, характеризующих поведение экономического показателя. Поэтому возникает необходимость допущения возможности

² Н. Е. Кобринский. Информационные фильтры в экономике, анализ одномерных временных рядов, М., 1978, с. 14, 35—37.

³ Р. А. Сарчимелия. Задача установления вида экстраполяционной функции, Сообщ. АН СССР, 95, № 2, 1979, с. 477—480.

⁴ Г. Хауштейн. Методы прогнозирования в социалистической экономике. М., 1971, с. 73—94.

априорного представления макроэкономической зависимости, учитывающей глобальную связь между экономическими показателями. Следовательно, целесообразно выделение хотя бы ориентировочных классов функции, которые при начальных приближениях возможно использовать для экстраполяции экономических показателей. С этой точки зрения представляют интерес некоторые модификации логистической кривой и сплайн-функции. Рассмотрим класс функции:

$$x_k(t) = (d_0 + d_1 t) (1 + c_k \lambda_k^t)^{-1}, \quad t_k \leq t \leq t_{k+1} \quad (1)$$

Здесь d_0 и d_1 параметры не зависят от времени, а c_k и λ_k постоянны в $[t_k, t_{k+1}]$. Кроме этого, допускается, что $x_k(t_{k+1}) = x_{k+1}(t_{k+1})$, $k = \overline{0, p}$. Непосредственно проверкой доказывается, что (1) является решением уравнения вида:

$$\lambda_k (d_0 + d_1 t) = [d_0 + d_1 (t+1)] \frac{x_k(t)}{x_k(t+1)} + (\lambda_k - 1) x_k(t). \quad (2)$$

d_0, d_1, λ_k , параметры можно определить решением систем уравнений, полученных из (2), как ее разностный аналог вида:

$$\Delta^2 \frac{x_t}{x_{t+1}} + \frac{d_1}{d_0} \Delta^2 (t+1) \frac{x_t}{x_{t+1}} + \frac{\lambda - 1}{d_0} \Delta^2 x_t = 0, \quad t=0, \overline{n-2},$$

$$\Delta x_t = x_{t+1} - x_t.$$

Если $0 < \lambda < 1$, то из (1) получим для экстраполяции $x(t)$ гладкую кривую и $x(\tilde{t}) = d_0 + d_1 t$ является асимптотой $x = x(t)$ функции. Если $\lambda > 1$, характер функции меняется и с помощью наилучших приближений устанавливаются узлы, где производная аппроксимационной функции имеет разрыв первого рода.

Темпы НТП на различных этапах развития нестабильны и периодически изменяются. Прогресс науки и техники имеет стадии эволюционного и скачкообразного развития, динамику эволюции техники невозможно выразить однообразной гладкой линией. При этом выделяем однородные данные по показателям в каждой части, в интервалах времени экстенсивного или интенсивного развития. Судя по фазам эволюции и по эволюционным циклам развития техники аппроксимация возможна по отдельным интервалам времени дифференцируемой функцией, а в целом периоде получим скачкообразную наглядную кривую. Следовательно, представляется целесообразным для макроmodellирования интенсивного развития в классе кусочно-вогнутых функций выделить сплайны с дефектом первого рода. Так как для сплайн-функции характерна непрерывность производных до максимально высокого возможного порядка, она избегает явно волнообразного поведения функции, выбранной для сглаживания эмпирических наблюдений. Поэтому она обеспечивает гораздо большую гладкость, чем традиционная кусочно-линейная интерполяция. Вообще можем говорить, что моделирование с помощью сплайн-функции уже существует, так как описание динамики экономического показателя ломаной линией следует рассматривать как предпосылку применения сплайн-функции⁵.

Сплайн-функция популярна в вычислительной математике. Она имеет хорошую сходимость, с точки зрения моделирования, способна описать скачкообразные изменения и легко реализуется на ЭВМ.

⁵ С. Б. Стечкин, Ю. Н. Субботин. Сплайны в вычислительной математике, М., 1976.

Сплайнами обычно называют функции, которые склеены из различных кусков многочленов. Применяют полиномиальные сплайны первого, второго или третьего порядка.

В настоящее время при определении сплайнов основное значение придает его оптимизационным свойствам. При этом сплайн-функции успешно применяют в задачах интерполяции функции, сглаживания и наилучшего приближения Чебышева⁶.

В экономических исследованиях рассматривают сплайны, где параметры функции определяются с использованием методов математической статистики⁷. Сплайн-функции в экономике применяют при моделировании процессов структурных изменений и сдвигов⁸.

Наилучшее приближение сплайнами можно представить как задачу нахождения непрерывной функции $x = x(t)$, $t \in [a, b]$ при заданных x_t , $t = \overline{0, n}$ и условиях

$$\min_{1 \leq s \leq r} \max_{t \in \omega_s} |x_t - x(t)|,$$

где $x = x(t)$ кусочно-гладкая функция $B[a, b]$ и непрерывная в $\omega_s \in [a, b]$.

В сплайн-функции число коэффициентов и интервалов деления возрастает. Другое неудобство при применении сплайн-функции возникает в связи с тем обстоятельством, что в интервале, где меняется экономический показатель, точки разрыва первой производной сплайн-функции трудно установить. Кроме этого, усложняется выявление оптимизационных свойств в экономико-математических задачах, удобных при построении сплайн-функций. Поэтому сплайн-функции применяют для наилучшего приближения.

Для хронологических последовательностей по пятилетним периодам выбирается вид $x = x(t)$ функции, а потом в $[a, b]$ проводим огибающую линию. Таким образом, возможно минимальным числом точек (узлов) конструировать экстраполяционную сплайн-функцию по пятилетиям.

Для макро моделирования интенсивного развития в классе кусочно-вогнутых функций выделим сплайны с дефектом первого рода, так как в этом случае производная функции имеет разрыв первого рода и их можно получить наилучшим приближением.

Вычислительная схема применения сплайн-функции предусматривает из хронологической последовательности $x_0, x_1, x_2, \dots, x_n$ получить последовательности δ_t , $t = \overline{0, n-1}$ ($\delta_t x_t = x_{t+1}$)

$$\gamma_t = \frac{x_{t+1} - x_t}{x_t - x_{t-1}}, \quad t = \overline{1, n-1}, \quad \text{где допускается, что } x_{t+1} > x_t, \quad t = \overline{0, n-1}.$$

С помощью последовательностей δ_t, γ_t устанавливаем промежутки выпуклости (и вогнутости) искомой $x = x(t)$ функции, соответствующих интенсивному (или экстенсивному) развитию. Наилучшим приближением вогнутой функцией строится непрерывная негладкая кривая.

⁶ Л. Ж. Лоран. Аппроксимация и оптимизация, М., 1975.

⁷ С. А. Смоляк. Сплайны и их применение. Ж.: Экономика и математические методы, вып. 3, 1971, с. 419—431.

⁸ Д. Паурье. Эконометрия структурных изменений (с применением сплайн-функций), М., 1981.

Если $\gamma_t \geq 1$, то восстанавливаемая данными x_t , $t = \overline{0, n}$ функция $x = x(t)$ представляет собой выпуклую функцию, а если $\gamma_t \leq 1$, $t = \overline{1, n-1}$, то $x = x(t)$ — вогнутая. Можно показать, что если $\delta_t > \delta_{t-1}$, то $\gamma_t > \delta_t$, а если $\delta_t < \delta_{t-1}$, то $\gamma_t < \delta_t$, $t = \overline{1, n-1}$.

Определив характер функции $x = x(t)$ (выпуклость или вогнутость), выбираем точки разрыва первого рода ее производной по условию:

$$(\gamma_t - 1)(\gamma_{t+1} - 1) < 0.$$

Конкретный вид функции $x = x(t)$ устанавливаем по x_t , $t = \overline{0, n}$ наилучшими приближениями.

Предложенный подход представляет интерес для составления динамики себестоимости продукции⁹, фондоотдачи, объема выпускаемой продукции.

Вышепредложенные упрощенные оценки и схемы построения сплайн-функции дают возможность их эффективного применения для составления динамики экономического показателя, к тому же имеется возможность выделить промежутки времени, характеризующиеся неоднородностью данных, где определение параметров моделей, которые адекватны задачам прогнозирования — особая проблема, и главные трудности встречаются не в вычислительной математике, а в экономических обоснованиях¹⁰.

Применение линейной связи в экономическом прогнозировании обусловлено не только простотой и удобством, но в основном тем, что планирование в экономике в некоторых интервалах времени (годы, месяцы) происходит из реализации линейных процессов. В динамике экономического показателя под влиянием научно-технического прогресса постепенное сокращается интервал линейности. Поэтому необходимо традиционное линейное представление экономических показателей заменить нелинейным, в том числе вышепредложенной модификацией, логистической кривой и сплайн-функцией, более соответствующими темпам развития экономических явлений.

Представлена отделом социально-экономического прогнозирования и оптимального программирования Института экономики и права АН ГССР

⁹ Р. Сарчимелия, М. Мучиашвили. Определение оптимального размера концентрации производства с применением сплайн-функции (на примере производства переработки чая ГССР). Республиканская научная конференция «Региональные проблемы интенсификации и эффективности общественности общественного социалистического воспроизводства», Тбилиси, Мецниереба, 1985, Тезисы доклада, с. 356—357.

¹⁰ А. И. Анчишкин. Методологические проблемы народнохозяйственного прогнозирования, ж. «Экономика и математические методы», 1973, вып. 6, с. 1027.

Проф. Милош ШВАНТНЕР

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ОЦЕНКИ И АНАЛИЗА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

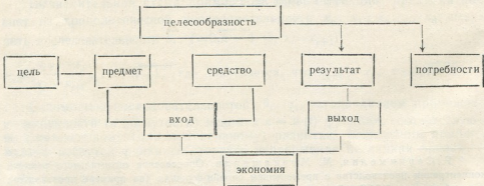
Предшествующее развитие понимания экономической эффективности вполне подтверждает, что уровень познания научных категорий и законов, помимо остального, зависит и от степени развитости экономических отношений. Процесс познания экономических законов и категорий является сложным и постепенным. Понимание эффективности также имеет динамический характер, постепенно развивается и уточняется. Работники теории и практики постоянно ищут способ комплексного решения вопросов экономической эффективности. Результатом теоретических дискуссий пятидесятих годов в ЧССР явилась формулировка сути эффективности, сохранившая и при современных условиях свои элементы.

1. Суть повышения эффективности

Новые исследования в области теории эффективности углубляют познание и понимание ее сути.

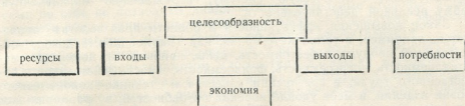
При объяснении сущности экономической эффективности мы исходим из тезиса, что экономические законы обнаруживаются только в деятельности людей. Поэтому для ее понимания необходимо анализировать элементы их деятельности, которая состоит из следующих элементов: 1. цель; 2. предмет; 3. средство; 4. результат. Связи элементов деятельности людей и ее результатов создают структуру деятельности.

Изобразим это схематически:

Суть эффективности всякой деятельности людей состоит в экономии целесообразности. Иначе говоря, суть эффективности всякой деятельности состоит в оптимальном соотношении целей, предметов, средств, результатов и потребностей. Применение этих знаний в об-

ласти общественного производства можно изобразить схематически следующим образом:

Первое отношение эффективности — ресурсы—входы. Под ресурсами подразумеваем потенциально существующие природные и искусственно созданные, а также трудовые ресурсы. Входы включают рабочую силу, средства и предметы труда, действующие в процессе производства.

Второе отношение эффективности — входы—выходы. Под выходом подразумевается производственная продукция, которая должна с точки зрения количества, качества, ассортимента и своевременности поставок удовлетворять потребности.

Третье отношение эффективности — выходы—потребности.

Суть экономической эффективности общественного производства состоит в оптимальном соотношении:

1. результата к потребностям, определенным целями;
2. результата к общим текущим затратам труда (живого и овеществленного) и к единовременным капитальным затратам;
3. производственных и трудовых ресурсов, используемых в процессе производства к потенциально имеющимся ресурсам.

Экономическая эффективность является многомерным статическим или динамическим, иерархически или неиерархически структурированным отношением.

Самым общим понятием является социально-экономическая эффективность, включающая эффективность целого цикла от ресурсов вплоть до удовлетворения потребностей. Производственно-экономическая эффективность выражает отношение выходов к входам в общественном производстве. Техническая эффективность состоит в использовании и изменении природных сил и материалов в формы, более доступные для их употребления людьми.

Эффективность возможно исследовать и оценивать с разных точек зрения: с точки зрения уровня; по сферам воспроизводства; по факторам; с точки зрения процессов; с точки зрения времени.

При исследовании эффективности со всех указанных точек зрения является необходимым различать достигнутую эффективность (экспост) и плановую эффективность (экспанте). С точки зрения горизонта времени различаем актуальную (современную) и перспективную эффективность.

Эффективность социалистического общественного производства определяем как целеустремленный процесс максимального удовлетворения постоянно растущих потребностей социалистического общества на основе оптимального развития и использования средств производства, ресурсов, рабочей силы при максимальной экономии и целесообразности с учетом охраны жизненной среды.

На основе теоретического анализа мы пришли к заключению, что повышение эффективности является общим экономическим законом деятельности людей вообще.

Экономические законы сами по себе нельзя видеть, ощупать, они имеют разные формы проявления. Категории, охваченные определенным законом, создают логическую систему, отражающую определенную форму реальной действительности.

Закон повышения эффективности в области производства проявляется, например, в таких категориях, как национальный доход, общественный продукт, себестоимость, цены, прибыль, трудоемкость, материалоемкость, энергоемкость, фондоемкость, в росте действенности общественного труда, в повышении качества и технико-экономического уровня изделий, в мере удовлетворения потребностей, в рациональном использовании природных и трудовых ресурсов, в охране и образовании жизненной среды.

Закон повышения эффективности в области производства выражает определенную экономическую необходимость, прежде всего — необходимость оптимального использования потенциально имеющихся природных и искусственно созданных ресурсов, а также и ресурсов рабочей силы; необходимость повышения действенности общего затраченного труда; необходимость повышения качества и технико-экономического уровня изделий и согласования выходов с потребностями.

2. Методические исходные пункты системы показателей производственно-экономической эффективности

Трансформация понятия эффективности в оперативную форму, т. е. в такого вида выражение, с которым возможно работать в хозяйственной практике, является процессом абстракции от менее существенных сторон эффективности. Одновременно необходимо абстрагироваться также от тех сторон, которые мы не способны квантифицировать.

Создание системы показателей исходит из целей данной организации. Поэтому в системах показателей особое место занимают те, которые в максимальной мере соответствуют критериям целей, иными словами, критериальные показатели.

Две стороны эффективности — целесообразность и экономия — создают единство глобального критерия эффективности общественного производства. Основным критерием эффективности общественного производства является производство целесообразной продукции с точки зрения количества, качества, ассортимента и времени, которое соответствует потребностям общества, максимальной экономии и комплексному решению охраны и воспроизводства жизненной среды.

По указанным вопросам имеется по существу единое мнение, а новые темы и предложения появляются преимущественно по локальным критериям и системам показателей производственно-экономической эффективности.

Из двух аспектов эффективности вытекают следующие направления ее повышения:

1. понижение затрат производственных и трудовых ресурсов на единицу продукции (экономия);
2. обеспечение соответствия структур производства со структурой потребностей (проблема общественной потребительной стоимости);
3. рост качества выпускаемой продукции и предоставляемых услуг (проблема индивидуальной потребительной стоимости).

Большинство авторов придерживается мнения, что система показателей эффективности должна содержать синтетические и частные показатели. Синтетический показатель является важным с точки зрения выражения общей эффективности. Он должен исходить из сравнения вы-

хода с наиболее комплексно выраженными входами (затраты, ресурсы). Хотя синтетический показатель является весьма важным, но он не может заменить систему частных показателей. Синтетические показатели сами по себе не позволяют анализировать отдельные стороны эффективности общественного производства, и частные показатели эффективности не позволяют делать выводы об общей эффективности.

Проблема измерения эффективности при помощи синтетических показателей является предметом многолетних дискуссий экономистов в социалистических странах, в центре внимания которых — спецификация числителя (продукция) и знаменателя (комплексные затраты производственных ресурсов).

Для измерения эффективности общественного производства можно выделить:

1. синтетические показатели целесообразности и экономии, стоящие на ступень ниже синтетического показателя эффективности общественного производства;

2. частные показатели целесообразности и экономии.

В системе показателей производственно-экономической эффективности ключевое значение имеют следующие частные показатели:

— экономии живого труда;

— экономии средств труда и капиталовложений;

— экономии предметов труда.

Частные показатели являются однофакторными отношениями, которые окончательный эффект сравнивают с одним производственным ресурсом, или расходом. Окончательный эффект является результатом действия всех производственных ресурсов, расходов, определенных связей, изменяющихся с экономическим развитием. Поэтому по частным показателям эффективности нельзя однозначно оценивать экономическое развитие.

3. Оценка перспективной производственно-экономической эффективности при помощи параллельно-пирамидальной системы показателей

Системы показателей производственно-экономической эффективности можно разделить на системы параллельные и системы пирамидальные.

Параллельными системами являются такие, в которых между отдельными показателями не существуют стабильные, математически определенные отношения. Они состоят из множества частных показателей, каждый из которых выражает только определенную сторону эффективности. При оценке (сравнении) двух или нескольких вариантов в параллельных системах необходимо избрать правила оценки, т. е. определить, по крайней мере, очередность их важности.

Пирамидальными системами являются такие, в которых все показатели в направлении вертикальном и горизонтальном являются взаимосвязанными и создают стабильные, математически определенные отношения. На вершине пирамиды находится единственный вершинный показатель (синтетический), раскладывающийся на показатели степеней более низкого разряда. Разложение может иметь несколько степеней.

Параллельные и пирамидальные системы показателей, в качестве двух влодне сложившихся типов, появляются на практике довольно часто. Показатели производственно-экономической эффективности составляют иерархические и неиерархические структуры. Например, в па-

параллельно расположенных системах встречаемся с частичными пирамидами.

На основе результатов, к которым мы пришли на основе использования метода дельфи, наметился следующий круг показателей для измерения и оценки перспективной эффективности¹:

1. производительность труда по СвСП и ВП (СвСП/Р; ВП/Р);
2. действенность основных средств по СвСП и ВП (СвСП/ОСП; ВП/ОСП);
3. действенность машинных основных средств по СвСП и ВП (СвСП/ОСМ; ВП/ОСМ);
4. коэффициент эластичности — $(\Delta ПТ/ПТ; \Delta В/В)$;
5. энергоемкость производства по СвСП и ВП ($\mathcal{E}/СвСП$; $\mathcal{E}/ВП$);
6. материалоемкость и сырьеемкость производства по СвСП и ВП ($П(П)/СвСП$; $П(П)/ВП$);
7. показатель различия к социалистическим странам ($\Phi ЦО/ОЦ$);
8. показатель различия к несоциалистическим странам ($\Phi ЦО/ОЦ$);
9. зарплатоемкость ($З/СвСП$);
10. амортизационная емкость ($А/СвСП$);
11. рентабельность собственной выработки с поправкой ($ПВ/СвСП$);
12. рентабельность выработки ($ПВ/Ц$);
13. рентабельность производственных фондов ($ПВ/ОСП + ЗАП$).

Использованы следующие обозначения: Ц — выработка общая; Св — собственная выработка; СвСП — собственная выработка с поправкой; ВП — валовая продукция; \mathcal{E} — потребление энергии всего; П — потребление сырья и материалов; А — амортизация; З — средства зарплаты; ПВ — валовая прибыль (балансовая прибыль + денежные расходы всего); Р — количество работников (учетный состав); ОСП — основные средства (цена приобретения, годовой состав); ОСМ — основные средства машинные; ЗАП — запасы; ОЦ — основные цены; $\Phi ЦО$ — франко цены; ПТ — производительность труда; В — вооруженность работников основными средствами.

Предложенная система показателей производственно-экономической эффективности имеет характер параллельной системы, но в ее рамках можно создать и частичные пирамиды. Для оценки перспективной эффективности по этой системе необходимо определить требуемые направления развития каждого частного показателя и составить частичные пирамиды (в качестве подпорного орудия) для анализа и количественного определения влияния показателей более низких разрядов на показатели высших. Эффективное развитие экономики и ее подсистем предполагает определенную траекторию развития показателей производственно-экономической эффективности. Для отдельных показателей были определены требуемые тенденции их развития.

Для эффективного развития требуется, чтобы производительность труда росла быстрее, чем вооруженность работников основными средствами. Если это соблюдается, то растет и действенность основных средств. А рост их действенности, как показал предшествующий анализ, является сравнительно сильным условием эффективного развития. Относительно удовлетворительным можно считать и развитие в условиях стабилизации действенности основных средств.

¹ Швантнер М. и колл.: Апликация дельфской методы на выправование наверху выядрования перспективной эффективности в одветвиях МП ССР (Применение метода дельфи для разработки предложений для выражения перспективной эффективности в отраслях Министерства промышленности ССР). — УЭРП, Братислава, 1982.

Современная ситуация в области энергетических и сырьевых ресурсов категорически требует, чтобы энерго- и сырьеемкость производства постоянно снижались.

Показатель различия в отношении к социалистическим и несоциалистическим странам выражает эффективность вывоза. Величина этих показателей зависит от развития мировых и внутренних цен. Требуемое направление развития — это рост или стагнация.

Для показателя рентабельности из СВсП требуемым направлением развития является рост, для зарплатоемкости — снижение. Более сложной является ситуация при определении требуемого направления развития для показателя амортизациоёмкости, который должен не расти или медленно снижаться. Это является реальным требованием при постоянном росте вооруженности работников основными средствами. И наконец, для показателей рентабельности выработки и производственных фондов требуемым направлением развития является рост.

Если все показатели изменяются согласно требуемому направлению развития, то тогда можно однозначно считать, что производственно-экономическая эффективность оцениваемой системы повышается.

Для анализа и квантификации влияния частных показателей на синтетические мы предлагаем частичные пирамиды, основанные на анализе движения внутренней структуры общей выработки. Результатом положительного внутреннего движения структуры выработки является прибыль.

Первый округ анализа связан с показателями выработки и собственной выработки с поправкой. Исходя из отношения $\Pi + \Xi + \text{СВсП} = \text{Ц}$, можно написать

$$\frac{\text{СВсП}}{\text{Ц}} = 1 - \frac{\Pi}{\text{Ц}} + \frac{\Xi}{\text{Ц}} \quad (1)$$

Это выражение определяет, сколько собственной выработки с поправкой приходится на единицу выработки. Рост показателя СВсП/Ц представляет снижение материальных затрат без амортизации и услуг нематериального характера на единицу выработки, и следовательно, характеризует повышение прибыльности. Движение показателя СВсП/Ц можно разложить на два влияния, а именно — сырье- и энергоёмкости выработки. Рост показателя СВсП/Ц при эффективном развитии должен быть обеспечен понижением сырье- и энергоёмкости.

Второй округ структурных изменений связан с внутренним движением структуры собственной выработки с поправкой. Соотношение $A + Z + \text{ПВ} = \text{СВсП}$ можно представить в виде

$$\frac{\text{ПВ}}{\text{СВсП}} = 1 - \frac{A}{\text{СВсП}} + \frac{Z}{\text{СВсП}} \quad (2)$$

Это соотношение позволяет учесть влияние амортизацио- и зарплатоемкости на рентабельность собственной выработки. Однако при этом следует осознать, что рентабельность собственной выработки с поправкой зависит и от движения структуры в соотношении (1). Амортизациоёмкость возможно далее разложить с помощью соотношения

$$\frac{A}{\text{СВсП}} = \frac{A}{\text{ОС}} : \frac{\text{СВсП}}{\text{ОС}}, \quad (3)$$

что означает, что амортизациоёмкость прямо пропорциональна средней амортизационной норме и обратно пропорциональна действительности основных средств. Подобным же способом разлагается и зарплатоемкость:

$$\frac{З}{СВсП} = \frac{З}{Р} : \frac{СВсП}{Р} \quad (4)$$

Это означает, что зарплатоемкость зависит от развития средней зарплаты и производительности труда. Схема пирамидального разложения рентабельности собственной выработки с поправкой приведена на рис. 1.

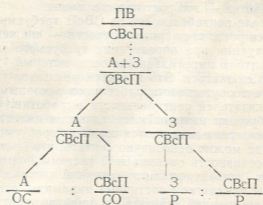

Рис. 1. Схема пирамидального разложения рентабельности собственной выработки с поправкой

4. Применение метода критериальных функций для оценки перспективной производственно-экономической эффективности

Метод критериальных функций является общеизвестным методом, рассматривающим пропорции роста между развитием экономических величин, выражающих входы и выходы процесса воспроизводства. Исходным пунктом метода являются теоретически обоснованные отношения между развитием экономических величин, при помощи которых выражаются условия социалистического расширенного воспроизводства. С помощью системы неравенств определяются наиболее целесообразные соотношения между темпами роста показателей, исходя из требований эффективного развития.

До сих пор этот метод применялся главным образом для анализа имевшего место в прошлом развития достигнутой производственно-экономической эффективности. Известно его применение также для оценки годовых и пятилетних планов. В нашем случае речь идет о проверке возможностей его применения для оценки производственно-экономической эффективности долгосрочных концепций развития.

Использованная система критериальных отношений была составлена на основе только пяти исходных показателей. Из основных и производных их отношений была создана система из десяти критериальных функций. Конкретно исходными показателями были: прибыль без влияния внешней торговли (П); зарплата и вознаграждение за труд в целом (З); собственная выработка с поправкой (СВсП); количество работников (Р); основные средства в цене приобретения (ОСП).

Из этих показателей мы составили следующие критериальные отношения:

1. $I (П/ОСП) < I (П/З) < I (П/Р)$;
2. $I (СВсП/ОСП) < I (ОСП)$;
3. $I (З/Р) < I (ОСП/Р) < I (СВсП/Р)$;
4. $I (ОСП) < I (СВсП) < I (П)$;
5. $I (Р) < I (СВсП) < I (П)$;
6. $I (П/ОСП) < I (П/Р)$;
7. $(ОСП/Р) < I (СВсП/Р) < I (П/ОСП)$;
8. $I (СВсП/ОСП) < I (СВсП/Р)$;
9. $I (СВсП/ОСП) < I (СВсП/Р) < I (П/СВсП) < I (П/ОСП)$;
10. $I (ОСП/Р) < I (СВсП/Р)$.

В критериальных соотношениях применены следующие показатели отношений: I — индекс развития; $П/ОСП$ — рентабельность основных средств; $П/З$ — рентабельность зарплаты; $П/Р$ — рентабельность работников; $СВсП/ОСП$ — действенность основных средств; $З/Р$ — средняя зарплата работников; $ОСП/Р$ — вооруженность работников основными средствами; $СВсП/Р$ — производительность труда; $П/СВсП$ — прибыльность (рентабельность) собственной выработки с поправкой.

Примененные критериальные отношения исходят из предпосылок исполнения следующих закономерностей:

— преимущественного темпа роста производительности труда по сравнению с темпом роста средней зарплаты;

— исполнения требования повышения средней зарплаты как условия повышения жизненного уровня населения;

— преимущественного темпа роста рентабельности основных средств по сравнению с производительностью труда и вооруженностью работников;

— преимущественного темпа роста производительности труда из собственной выработки с поправкой по сравнению с темпом роста вооруженности работников;

— преимущественного темпа роста рентабельности основных средств по сравнению с действенностью основных средств по собственной выработке с поправкой;

— преимущественного темпа роста вооруженности работников по сравнению с темпом роста средней зарплаты;

— преимущественного темпа роста прибыли по сравнению с темпом роста собственной выработки с поправкой, объема основных средств и количества работников;

— преимущественного темпа роста производительности труда по сравнению с действенностью основных средств;

— преимущественного темпа роста прибыльности собственной выработки с поправкой по сравнению с темпом роста производительности труда и действенности основных средств.

Применение метода критериальных функций для оценки эффективности длительного развития предполагает сохранение определенных отношений в развитии основных экономических показателей, являющихся условием эффективного развития. Так как мы в этом случае не говорим о величине опережения темпа развития одного показателя другим (не нормируем уровень эффективности), соблюдение отношений критериальных функций является только минимальным условием эффек-

тивного развития. При такого вида применении метода критериальных функций можно сравнивать предполагаемую эффективность длительно-го развития между отдельными организациями (например, производственно-хозяйственными единицами) без необходимости оценивать различный исходный уровень эффективности деятельности этих организаций. В случае нормирования уровня опережения отдельных показателей эффективности было бы необходимо учитывать дифференцированные условия отдельных организаций, иначе простое сравнение могло бы привести к неточным, необъективным заключениям.

Критериальные функции можно применять для оценки эффективности развития в разных горизонтах времени. При этом необходимо учитывать, что чем более продолжительный этап времени развития эффективности анализируется, тем более строго следует требовать исполнения условий критериальных отношений. Если в более короткие периоды (например, год) можно под влиянием разных факторов прийти к временному нарушению критериальных условий, то в более продолжительный период (пятилетка и более) критериальные условия должны сохраняться.

Приведенный анализ оценки производственно-экономической эффективности подтвердил обоснованность применения кроме комбинированного параллельно-пирамидального метода и метода критериальных функций.

На основе нашего опыта рекомендуем поэтому обязательно применять в системах показателей эффективности и показатели критериальных функций.

Представлена отделом экономических проблем научно-технического прогресса Института экономики и права АН СССР

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

მარიამ ცინცაძე

პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიის ცნება

ყველა უფლებას და მათ შორის პირადი საკუთრების უფლებას სოციალური ღირებულება გააჩნია იმდენად, რამდენადაც შესაძლებელია ამ უფლების რეალური განხორციელება. თუ პირადი საკუთრების უფლების განხორციელება და დაცვა სათანადოდ არ არის გარანტირებული, იგი ფიქციაა. სწორედ ამის გამოა, რომ სკკპ XXVII ყრილობაზე მ. ს. გორბაჩოვმა პოლიტიკურ მოხსენებაში ხაზგასმით მიუთითა: საბჭოთა ადამიანის სოციალურ-პოლიტიკური და პირადი უფლებებისა და თავისუფლებების გაღრმავება, მათი გარანტიების განმტკიცება პარტიასა და სახელმწიფოს თავიანთ უპირველეს მოვალეობად მიაჩნიათ¹.

საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამაში კი აღნიშნულია: „პარტია კვლავაც შეუწყობს ხელს იმას, რომ ფართოვდებოდეს და იხვეწებოდეს მოქალაქეთა სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და პირადი უფლებები, იქმნებოდეს მათი სრული რეალიზაციის უფრო ხელშემწყობი პირობები და გარანტიები“².

იურიდიულ მეცნიერებაში დიდი ყურადღება ეთმობა მოქალაქის უფლებების გარანტიების შესწავლას და დამუშავებას. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან სსრ კავშირის თითოეულ მოქალაქეს თავისი უფლებების განხორციელება და დაცვა შეუძლია მხოლოდ და მხოლოდ ეფექტიანი გარანტიების მეშვეობით. მიუხედავად ამისა ლიტერატურაში იურიდიული გარანტიის ერთიანი ცნება დღემდე არ არის ჩამოყალიბებული, ჯერ კიდევ აზრთა სხვადასხვაობაა მისი შემადგენელი ელემენტების, ფუნქციისა და კლასიფიკაციის თაობაზე.

მეცნიერთა ერთი ჯგუფი, კერძოდ, ა. ივანოვი, ა. მიცკევიჩი, ვ. სკობელკინი იურიდიულ გარანტიებს მიაკუთვნებენ სახელმწიფო ორგანოებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების სამართალდაცვით საქმიანობას, რომელიც მიმართულია მოქალაქეთა დარღვეული უფლებების აღსადგენად³, რასაც ვერ დავეთანხმებით, რადგან იურიდიული გარანტიის ცნებაში კომპეტენტური სახელმწიფო ორგანოების საქმიანობის შეტანით ეს უკანასკნელი გაიგივებულია უფლების განხორციელებასთან და დაცვასთან.

1 მ. ს. გორბაჩოვი, სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პოლიტიკური მოხსენება საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის XXVII ყრილობას, თბილისი, 1986, გვ. 103.

2 საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის პროგრამა, თბილისი, 1986, გვ. 69.

3 Иванов А. П. — Гарантии конституционных прав и обязанностей советских граждан. «Ученые записки Саратовского юридического института», Вып. 17. Саратов, 1968, с. 116-118. Мицкевич А. В. — О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве («Советское государство и право», 1963 г., № 8). Скобелкин В. Н. — Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих, М., 1969 г., с. 43.

ცნობილია, რომ უფლების განხორციელება წარმოადგენს უფლებამოსილი პირის, სახელმწიფო ორგანოებისა და თანამდებობის პირების იმ საქმიანობას, რომელიც შეადგენს ამ უფლების შინაარსს. უფლების დაცვაში კი გულისხმობენ სახელმწიფო ორგანოებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საქმიანობას, რომელიც სპეციალური სამართლებრივი საშუალებებისა და საზოგადოებრივ ზემოქმედების ღონისძიებების მეშვეობით უზრუნველყოფს დარღვეული უფლების აღდგენას და უფლების დამარღვევი მოქმედების აღკვეთას. გ. არეფევმა უფლების დაცვა განმარტა, როგორც სახელმწიფო ორგანოების, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების და თვით უფლებამოსილი პირის საქმიანობა, რომელიც მიმართულია უფლების განხორციელების ხელისშემშლელი გარემოებების აღსაკვეთად, დარღვეული ან სადავო უფლების აღსადგენად⁴. თუ ჩვენ იურიდიული გარანტიის ზემოთ მოყვანილ განმარტებას შევადარებთ უფლების განხორციელებისა და დაცვის განმარტებებს, დაინახავთ, რომ ისინი არაფრით არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. გამოდის, რომ იურიდიული გარანტია, უფლების განხორციელება და დაცვა ერთი და იგივე ყოფილა. მაგრამ უფლების დაცვა (სახელმწიფო ორგანოებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების სამართალდაცვითი საქმიანობა) შეუძლებელია იმაგდროულად უფლების დაცვის იურიდიულ გარანტიასაც წარმოადგენდეს, რადგან უფლებამოსილი პირის, კომპეტენტური სახელმწიფო ორგანოებისა და თანამდებობის პირების საქმიანობა მოქმედი კანონმდებლობით განმტკიცებული, სათანადო იურიდიული გარანტიების გარეშე ვერ განხორციელდება, ვერ მიაღწევს სასურველ მიზანს. გამოდის, რომ ასეთ საქმიანობას თვითონ სჭირდება იურიდიული გარანტია, ამიტომ შეუძლებელია კომპეტენტური სახელმწიფო ორგანოების საქმიანობის შეტანა უფლების იურიდიული გარანტიის ცნებაში.

ლიტერატურაში გვხვდება იურიდიული გარანტიის განსხვავებული განმარტებაც, რომლის მიხედვითაც „იურიდიული გარანტიები სამართლის ნორმით განმტკიცებული საშუალებებია, რომლებიც უშუალოდ უზრუნველყოფენ უფლების მართლზომიერ რეალიზაციას და დაცვას“⁵. მოცემული განმარტების მიხედვით იურიდიული გარანტია ყოფილა სამართლის ნორმით განმტკიცებული საშუალება. მაგრამ სახელმწიფოსა და სამართლის თეორიის სახელმძღვანელოებში იურიდიული გარანტიის ცნების ჩამოყალიბებისას ხშირად მიუთითებენ, რომ „იურიდიული გარანტიები ეს ისეთი სამართლებრივი ნორმებია, რომლებიც სპეციფიკური სამართლებრივი საშუალებებით განსაზღვრავენ უფლების რეალიზაციის პირობებსა და წყობას, დარღვევის შემთხვევაში დაცვის იურიდიულ საშუალებებს“⁶. თუ ს. ალექსეევს, ნ. ვიტრუკს და სხვებს იურიდიულ გარანტიად მიაჩნიათ სამართლებრივი საშუალება, რომელიც მოცემულია სამართლის ნორმაში, პ. ვასკოვს, ვ. სირენკოს, ვ. პატულინს

⁴ Арефьев Г. П. — Понятие защиты субъективных прав, В кн.: Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную защиту, Калинин, 1982 г., с. 19.

⁵ Алексеев С. С. — Проблемы теории права, том I, Свердловск, 1972 г., с. 68. Строгович М. С. — Основные вопросы советской социалистической законности, М., 1968 г., с. 69. Витрук Н. В. — Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе, М., 1979 г., с. 123.

⁶ Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Социалистическое государство, М., 1972 г., с. 415-416.

კი იურიდიულ გარანტიაში ესმით სამართლის ნორმა, რომელიც განსაზღვრავს უფლების დაცვის საშუალებებს დარღვევის შემთხვევაში. მათ მიერ მოცემული განმარტების მიხედვით იურიდიული გარანტია ყოფილა „სამართლის ნორმა“⁷.

როგორც ვხედავთ, იურიდიული გარანტიის ზემოთ მოყვანილი განმარტებებიდან მაინც გაურკვეველია, თუ რა არის იურიდიული გარანტია: ორგანიზაციული საქმიანობა, სამართლებრივი საშუალება თუ სამართლის ნორმა?

იურიდიული გარანტია სამართლის ნორმით განმტკიცებული საშუალებაა და არა თვითონ სამართლის ნორმა. რადგან სამართლის ნორმას ცალკე აღებულს, სამართლებრივი საშუალებების გარეშე არ შეუძლია იმ ძირითადი ფუნქციის შესრულება, რომელიც აკისრია იურიდიულ გარანტიას. ლ. იავიჩი მიუთითებდა, რომ „სამართლებრივი რეგულირება ვერ განხორციელდება მარტო იურიდიული ნორმების მეშვეობით“⁸. უფლების განხორციელება და დაცვა უზრუნველყოფილია არა სამართლის ნორმით, არამედ ან ნორმაში მოცემული საშუალებით. „საშუალება“ ნიშნავს იმას, თუ რითაც, რა გზითაც, რის შემწეობითაც შეიძლება მიიღწიონ რასმეს⁹. გამოდის, რომ გარანტიის ფუნქცია აკისრია არა სამართლის ნორმას, არამედ სამართლის ნორმაში მოცემულ საშუალებას, რომელიც უშუალოდ მიმართულია უფლების მართლზომიერი განხორციელებისა და დაცვისაკენ. ამრიგად, იურიდიული გარანტია ყოფილა სამართლის ნორმით განმტკიცებული საშუალება.

პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიის ცნებაში გათვალისწინებული უნდა იქნეს, ერთის მხრივ, ის ფუნქცია, რომელიც აკისრიათ დაცვის იურიდიულ გარანტიებს, მეორეს მხრივ, მასში ნათლად უნდა ჩანდეს, თუ სად არის ეს გარანტიები მოცემული და ბოლოს, აუცილებლად უნდა მიეფუთითოთ, თუ რა შემთხვევაში უზრუნველყოფენ ისინი პირადი საკუთრების უფლების დაცვას.

ცნობილია, რომ სიტყვა „გარანტია“ ფრანგული წარმოშობისაა და ნიშნავს უზრუნველყოფას. გარანტიას აძლევს, ნიშნავს უზრუნველყოფის რასმეს¹⁰. გარანტიის ეტიმოლოგიური განმარტებიდანაც ჩანს, რომ პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიულ გარანტიებს აკისრიათ ამ უფლების დაცვის უზრუნველყოფის ფუნქცია. მაგრამ იურიდიული გარანტიები უზრუნველყოფენ არა მარტო უფლების დაცვას, არამედ მის განხორციელებასაც. სამოქალაქო კანონმდებლობის საფუძვლების მე-5 მუხლში საუბარია სამოქალაქო უფლების განხორციელებაზე, ხოლო მე-6 მუხლში უფლების დაცვაზე. ამ მუხლებში მოცემული უფლების განხორციელებისა და დაცვის საშუალებები ერთმანეთისაგან არსებითად განსხვავდება. მოქმედი სამოქალაქო კანონმდებლობის შესაბამისად პირადი საკუთრების უფლების იურიდიული გარანტიები უნდა დაეყოს განხორციელების გარანტიებად და დაცვის გარანტიებად. თუმცა ზოგიერთ მეცნიერს იურიდიული გარანტია მიაჩნია მხოლოდ

7 Васков П. Т. — Основы теории государства и права, М., 1971 г., с. 302. Сиренко В. Ф. — Реальность прав советских граждан, Киев, 1983 г., с. 58. Патюлин В. А. — Государство и личность в СССР, М., 1974 г., с. 240.

8 Явич Л. С. — Проблемы правового регулирования советских общественных отношений, М., 1961 г., с. 13.

9 ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, 1960 წ., გვ. 891.

10 უცხო სიტყვათა ლექსიკონი, თბ., 1973 წ. გვ. 77.

6. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1986, № 4

და მხოლოდ უფლების დაცვის საშუალებად. „მოქალაქის უფლების იურიდიულ გარანტიას წარმოადგენს ყოველგვარი ხელყოფისაგან უფლების დაცვის საშუალებები“¹¹. სინამდვილეში კი მოქალაქის უფლების იურიდიული გარანტია ფართო ცნებაა. მართებულად მიუთითებს ვ. კუჩინსკი იმის თაობაზე, რომ მოქალაქის უფლების იურიდიული გარანტიები არ შეიძლება დაყვანილ იქნას უფლების დარღვევის წინააღმდეგ ბრძოლის საშუალებებამდე, რადგან ისინი ამავე დროს მიზნად ისახავენ მოქალაქეთა უფლებების ნორმალური განხორციელების უზრუნველყოფასაც¹². მაგრამ, იმისათვის, რომ მოქალაქემ დაუბრკოლებლად შეძლოს გარკვეული მატერიალური სიკეთით სარგებლობა, პირადი საკუთრების ობიექტები გამოიყენოს თავისი მატერიალური და სულიერი მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, უფლების განხორციელების გარანტიებთან ერთად იგი უნდა აღვჭურვოთ უფლების დაცვის გარანტიებით, რადგან უფლების განხორციელების გარანტიები პირადი საკუთრების უფლების დაცვას დარღვევის შემთხვევაში ვერ უზრუნველყოფენ, მოქალაქის დარღვეულ ქონებრივ სფეროს ვერ აღადგენენ. პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიები გამოიყენება იმ შემთხვევაში, როცა მოცემული უფლების ნორმალური განხორციელება შეუძლებელია, როცა ირღვევა მფლობელობის, სარგებლობისა ან განკარგვის უფლებამოსილებები.

პირადი საკუთრების უფლება წარმოადგენს მოქალაქის გარანტირებულ შესაძლებლობას კანონით დადგენილ ფარგლებში განხორციელოს მატერიალური სიკეთის მფლობელობა, სარგებლობა და განკარგვა მატერიალური და სულიერი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების მიზნით. ამიტომ პირადი საკუთრების უფლების დაცვის ობიექტს წარმოადგენს მფლობელობის, სარგებლობის და განკარგვის უფლებამოსილებები. მაგრამ იურიდიულ ლიტერატურაში ზოგიერთმა მეცნიერმა პირადი საკუთრების უფლების დაცვა გააიგივა პირადი საკუთრების ობიექტების დაცვასთან¹³. რასაც ვერ დავეთანხმებით, რადგან პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიები უზრუნველყოფენ მატერიალურ სიკეთეზე მფლობელობის, სარგებლობის ან განკარგვის უფლებამოსილებების აღდგენას და არა უშუალოდ რაიმე კონკრეტული ნივთის დაცვას.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იურიდიული გარანტიები ე. ი. სამართლებრივი საშუალებები მოცემულია სამართლის ნორმაში, სამართლებრივი ნორმიდან განმტკიცებული. მაგრამ როგორია იმ სამართლის ნორმის ბუნება, რომლითაც განმტკიცებულია პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიები?

ცნობილია, რომ სამოქალაქო სამართლის ნორმები იყოფა მარეგულირებელ და დაცვით ნორმებად. სამოქალაქო სამართლის მარეგულირებელი ნორმები აწესრიგებენ სამოქალაქო სამართლებრივ ურთიერთობებს ნორმალურ,

¹¹ Гуреев П. П. — Защита личных и имущественных прав, М., 1964 г., с. 49. Лукашева В. А. — Пути дальнейшего укрепления социалистической законности В кн.: Социалистическая законность и способы её обеспечения, гл. I, 1968 г., с. 17.

¹² Кучинский В. А. — Политико-правовой механизм реализации и охраны конституционных прав граждан, В кн.: Актуальные теоретические проблемы развития государственного права и советского строительства, М., 1976 г., с. 79.

¹³ Генкин Д. Н. — Право собственности в СССР, М., 1961 г., с. 171-172. Маслов В. Н. — Осуществление и защита права личной собственности в СССР, М., 1961 г., с. 177-178.

დაურღვეველ მდგომარეობაში. მარეგულირებელი ნორმები სამოქალაქო სამართლის მონაწილეებს ანიჭებენ გარკვეულ უფლებებს და აკისრებენ მოვალეობებს. მაგ: მოქალაქის შესაძლებლობა ჰქონდეს ქონება პირად საკუთრებად მოცემულია მარეგულირებელ ნორმაში (საქართველოს სსრ სამოქალაქო სამართლის კოდექსის მე-10 მუხლი). ეს ნორმა მოქალაქეს ანიჭებს გარკვეული მატერიალური სიკეთით სარგებლობის შესაძლებლობას, მაგრამ სამოქალაქო სამართალში არიან მატერიალური სიკეთით სარგებლობის შესაძლებლობის მიმნიჭებელი ნორმების რეალიზაციისაკენ. ამ ნორმებით განმტკიცებულია სპეციალური სამართლებრივი საშუალებები, რომელთა მეშვეობითაც უზრუნველყოფილია უფლების განხორციელება. ასეთ ნორმებს მიეკუთვნება მაგალითად, ვალდებულებითი სამართლის ის ნორმები, რომლებშიც მოცემულია პირადი საკუთრების უფლების განხორციელების გარანტიები. კერძოდ, ყოფვა-გაყიდვის ხელშეკრულება (237-ე მუხლი); გაცვლილობის ხელშეკრულება (266-ე მუხლი); ჩუქების ხელშეკრულება (268-ე მუხლი); ქონების ქირავნობის ხელშეკრულება (270-ე მუხლი); საცხოვრებელი სადგომის ქირავნობის ხელშეკრულება (290-ე მუხლი) და ა. შ. ეს ხელშეკრულებები მესაკუთრეს აძლევენ კანონით დადგენილ წესით განხორციელოს პირადი საკუთრების უფლება, კერძოდ, განკარგვის უფლებამოსილება.

ამრიგად, პირადი საკუთრების უფლების განხორციელების იურიდიული გარანტიები მოცემულია მარეგულირებელ სამოქალაქო სამართლებრივ ნორმებში. მაგრამ სამოქალაქო სამართალში მარეგულირებელი ნორმების გარდა გვხვდება დაცვითი ხასიათის ნორმები, რომლებშიც მოცემულია დარღვეული სამოქალაქო სამართლებრივი ურთიერთობების აღდგენის საშუალებები. დაცვითი ხასიათის ნორმები მოცემულია სამოქალაქო სამართლის კოდექსის მეთოთხმეტე თავში, რომელშიც საუბარია საკუთრების უფლების დაცვაზე; ასევე ორმოცდამეერთე თავში, სადაც მითითებულია ზიანის მიყენების შედეგად წარმოშობილ ვალდებულებებზე. დაცვითი სამართლებრივი ნორმით განმტკიცებული საშუალებებით უზრუნველყოფილია მესაკუთრისათვის ქონების დაბრუნება, მიყენებული ზიანის ანაზღაურება და ა. შ. მაგრამ, ზოგჯერ დარღვეული უფლების აღდგენისათვის დაცვითი ნორმით განმტკიცებულ საშუალებებთან ერთად საჭიროა იმ საშუალებების გამოყენებაც, რომლებიც საპროცესო სამართლის ნორმაშია მოცემული. ამიტომ, თუ პირადი საკუთრების უფლების განხორციელების იურიდიული გარანტიები მოცემულია მხოლოდ და მხოლოდ მატერიალური სამართლის ნორმებში და ისინი მარეგულირებელი ბუნებისანი არიან, პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიები კი შეიძლება მოცემულ იქნას როგორც მატერიალური სამართლის ნორმაში, ასევე საპროცესო სამართლის ნორმაშიც. აღნიშნულის გათვალისწინებით პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიები უნდა დავყოთ მატერიალურ-სამართლებრივ და საპროცესო-სამართლებრივ გარანტიებად¹⁴.

პირადი საკუთრების უფლების დაცვის მატერიალურ-სამართლებრივი

¹⁴ იურიდიულ ლიტერატურაში შრომის უფლების იურიდიული გარანტიის ასეთნაირი კლასიფიკაცია შემოგვთავაზა ო. სმირნოვმა იხ. Смирнов О. В.—Понятие и классификация гарантии права на труд, „Социалистическая законность и охрана прав граждан“, Тезисы, Воронеж, 1963 г. с. 116.

გარანტიებია: მესაკუთრის უფლება გამოითხოვოს თავისი ქონება უკანონო მფლობელობიდან (146-ე მუხლი); მესაკუთრის უფლება მოითხოვოს თავისი უფლების ყოველგვარი დარღვევის თავიდან აცილება, თუნდაც ეს დარღვევა მფლობელობის წართმევასთან არ იყოს დაკავშირებული (151-ე მუხლი); მიყენებული ზიანის ანაზღაურების მოთხოვნის უფლება; სახელმწიფო დაზღვევა, რომელიც გამოიყენება დაუძლეველი ძალის (სტიქიური უბედურების, ხანძრის და ა. შ.) მოქმედების შედეგად პირადი საკუთრების ობიექტების დაზიანების ან განადგურების შემთხვევაში; ვალდებულების შესრულების უზრუნველყოფის საშუალებები, რომლებიც საკუთრების უფლების დაცვასაც უზრუნველყოფენ, მაგ. ბე (204-ე მუხლი) და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, სამოქალაქო კანონმდებლობით განმტკიცებულია პირადი საკუთრების უფლების დაცვის მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიების საკმაოდ ფართო წრე. მაგრამ ამ გარანტიების მართო კანონით განმტკიცება არ არის საკმარისი დარღვეული უფლების დასაცავად, საჭიროა მათი ამოქმედება და სწორი გამოყენება, წინააღმდეგ შემთხვევაში დაცვის გარანტიები ვერ შეასრულებენ დაკისრებულ ფუნქციას. მესაკუთრემ სწორად და დროულად უნდა გამოიყენოს მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიები დარღვეული უფლების დასაცავად. მაგრამ პირადად მოქალაქის მიერ ზოგიერთი სახის მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიის გამოყენება ვერ უზრუნველყოფს პირადი საკუთრების უფლების დაცვას იმ შემთხვევაში, თუ უფლების დამრღვევი პირი, მაგალითად უკანონო მფლობელი თავისი ნებით არ უბრუნებს მესაკუთრეს ნივთს, ან კიდევ ზიანის მიმყენებელი არ უნაზღაურებს მესაკუთრეს მიყენებულ ზიანს და ა. შ. ამ დროს დაცვის ისეთი მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიები, როგორიცაა გინდიკაციის უფლება, ნეგატორული მოთხოვნა, ზიანის მიყენების შედეგად წარმოშობილი ვალდებულებები დარღვეული უფლების დაცვას უზრუნველყოფენ კომპეტენტური ორგანოების მიერ სხვადასხვა სახის იძულებითი ღონისძიებების მეშვეობით. ამიტომ დაცვის მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიები იმის მიხედვით მოქალაქის მიერ თუ კომპეტენტური სახელმწიფო ორგანოების ჩარევით უზრუნველყოფენ პირადი საკუთრების უფლების დაცვას, ორ ჯგუფად უნდა დავყოთ: მატერიალურ-სამართლებრივ გარანტიებად, რომელიც შეიძლება გამოიყენოს მესაკუთრემ პირადად კომპეტენტური ორგანოების ჩაურევლად და მატერიალურ-სამართლებრივ გარანტიებად, რომლებიც შეიძლება გამოიყენებულ იქნას კომპეტენტური ორგანოების ჩარევით.

პირველ ჯგუფში უნდა გავაერთიანოთ ისეთი მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიები, როგორცაა აუცილებელი მოგერიების მდგომარეობაში მიყენებული ზიანის ანაზღაურებისაგან გათავისუფლება, ვალდებულების შესრულების უზრუნველყოფის საშუალებები, მაგ. ბე და ა. შ. მეორე ჯგუფის მატერიალურ-სამართლებრივ გარანტიებს კი უნდა მივაკუთვნოთ უკანონო მფლობელობიდან ნივთის უკან გამოითხოვის უფლება, ნეგატორული მოთხოვნა, ზიანის მიყენების შედეგად წარმოშობილი ვალდებულებანი, სახელმწიფო დაზღვევა. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მეორე ჯგუფის მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიები პირადი საკუთრების უფლებას იცავენ კომპეტენტური ორგანოების მეშვეობით.

პირადი საკუთრების უფლება შეიძლება დაცულ იქნას სასამართლოს, ნოტარიატის, ამხანაგური სასამართლოებისა და სამედიატორო სასამართლო-

ების მიერ. მაგრამ პირადი საკუთრების უფლება ყველაზე უფრო სრულყოფილად დაცულია სასამართლოში. სასამართლო დაცვით საქმიანობას ახორციელებს სამოქალაქო საპროცესო კანონმდებლობით დადგენილი წესებისა და მოთხოვნების შესაბამისად. ამ მოთხოვნების ერთობლიობა საპროცესო გარანტიების სისტემას ქმნიან, რომლებიც უზრუნველყოფენ სასამართლოში პირადი საკუთრების უფლების დაცვასთან დაკავშირებული საქმეების სწორ და სწრაფ განხილვასა და გადაწყვეტას. საქართველოს სსრ სამოქალაქო საპროცესო კოდექსის მე-2 მუხლის შესაბამისად საბჭოთა სამოქალაქო სამართალწარმოების ამოცანაა სსრ კავშირის საზოგადოებრივი წყობილების, მეურნეობის სოციალისტური სისტემისა და სოციალისტური საკუთრების დაცვის, სსრ კავშირის კონსტიტუციით, საქართველოს სსრ კონსტიტუციითა და საბჭოთა კანონებით გარანტირებული მოქალაქეთა სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და პირადი უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვისა და მოქალაქეთა კანონით დაცული ინტერესების, აგრეთვე სახელმწიფო საწარმოების, დაწესებულებების, ორგანიზაციების, კოლმეურნეობების, სხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციების უფლებათა და კანონით დაცული ინტერესების დაცვის მიზნით სამოქალაქო საქმეების სწორი და სწრაფი განხილვა და გადაწყვეტა. ამიტომ სამოქალაქო-საპროცესო გარანტიები, რომლებიც უზრუნველყოფენ სასამართლო ორგანოების დაცვით საქმიანობას, საბოლოო ჯამში მიმართულნი არიან მოქალაქის დარღვეული პირადი საკუთრების უფლების სრულყოფილი დაცვისა და აღდგენისაკენ. პირადი საკუთრების უფლების დაცვის მნიშვნელოვან სამოქალაქო საპროცესო გარანტიას წარმოადგენს მოქალაქეთა თანასწორობა კანონის წინაშე, სამოქალაქო საქმეთა განხილვისა და გადაწყვეტისას კანონმდებლობის მოთხოვნების დაცვა, სამოქალაქო საქმეთა განხილვის საჯაროობა და კოლეგიურობა, მოსამართლეთა და სახალხო მსაჯულთა დამოუკიდებლობა და მათი დამორჩილება მხოლოდ კანონისადმი, სარჩელის უზრუნველყოფა, სამოქალაქო საქმეთა განხილვისა და გადაწყვეტის საპროცესო ვადები, აცილების ინსტიტუტი, სასამართლოს გადაწყვეტილების იძულებითი აღსრულების ინსტიტუტი და ა. შ.

სამოქალაქო-საპროცესო გარანტიები პირადი საკუთრების უფლების დაცვას უზრუნველყოფენ სათანადო მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიების არსებობისას. რადგან თუ უფლების დაცვა არ არის უზრუნველყოფილი მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიით, მარტო სამოქალაქო-საპროცესო გარანტიით შეუძლებელი იქნება მისი დაცვა. მაგალითად: თუ მესაკუთრეს არ ექნება უკანონო მფლობელობიდან ნივთის უკან გამოთხოვის უფლება, მიყენებული ზიანის ანაზღაურების მოთხოვნის უფლება, ისე უფლების დაცვის სამოქალაქო-საპროცესო გარანტიები ვერ უზრუნველყოფენ მესაკუთრისათვის მიყენებული ზიანის ანაზღაურებას, მოქალაქისათვის უკანონო მფლობელობიდან ნივთის დაბრუნებას. როგორც ვხედავთ, პირადი საკუთრების უფლების სრულყოფილი დაცვა მიიღწევა მატერიალურ-სამართლებრივი და სამოქალაქო-საპროცესო გარანტიების ერთობლივი მოქმედების შედეგად. თუმცა ზოგიერთ შემთხვევაში პირადი საკუთრების უფლების დაცვა შეიძლება განხორციელდეს მარტო დაცვის მატერიალურ-სამართლებრივი გარანტიითაც, როცა მესაკუთრე უფლებას იცავს პირადად, სამართალდაცვითი ორგანოების ჩარევის გარეშე.

ამრიგად, პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიისათვის დამახასიათებელია ერთის მხრივ, ის რომ იგი მიმართულია დარღვეული მფლობელობის, სარგებლობის ან განკარგვის უფლებამოსილებების დაცვის უზრუნველყოფისაკენ, მეორეს მხრივ, იგი მოცემულია მატერიალური და საპროცესო სამართლის ნორმებში და ბოლოს, იგი შეიძლება გამოყენებულ იქნას უშუალოდ მოქალაქის მიერ პირადად ან კომპეტენტური ორგანოების მეშვეობით. ამის მიხედვით პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტიის ცნება შემდეგნაირად შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ:

პირადი საკუთრების უფლების დაცვის იურიდიული გარანტია მატერიალური და საპროცესო სამართლის ნორმით განმტკიცებული დარღვეული პირადი საკუთრების უფლების უზრუნველყოფის ისეთი საშუალებაა, რომელსაც იყენებს უშუალოდ მესაკუთრე პირადად ან კომპეტენტური ორგანოების მეშვეობით.

М. И. ЦИСКАДЗЕ

ПОНЯТИЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВА ЛИЧНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Резюме

На XXVII съезде КПСС особое внимание было уделено расширению социально-политических и личных прав советских граждан, укреплению гарантий их осуществления и защиты. Право личной собственности — основное социально-экономическое право советских граждан, которое имеет социальную ценность постольку, поскольку возможно его реальное осуществление. Если осуществление и защита права личной собственности соответствующим образом не гарантированы, они представляют собой фикцию.

В статье указано, что юридические гарантии права личной собственности делятся на гарантии осуществления и гарантии защиты этого права. Юридические гарантии защиты применяются в том случае, если нарушено право личной собственности и его нормальное осуществление невозможно.

В это время на них возложена функция обеспечения защиты нарушенного правомочия по владению, пользованию или распоряжению.

Юридические гарантии — это средства, подкрепленные нормами права. Гарантии осуществления права закреплены только лишь в материально-правовых нормах, а гарантии защиты права закреплены как в материально-правовых, так и в процессуальных нормах. Поэтому юридические гарантии защиты права личной собственности делятся на материально-правовые и процессуальные гарантии. Закрепление юридической гарантии только в законе не является достаточным, необходимо их привести в действие и правильно применить.

Применение некоторых видов материально-правовых гарантий лично гражданином не обеспечивает полной защиты права личной собственности, необходимо вмешательство со стороны компетентных органов. Поэтому, в зависимости от того, кем обеспечивается охрана права личной собственности: лично гражданином или путем вмешательства ком-

патентных органов — гарантии защиты права личной собственности должны быть подразделены на две группы: материально-правовые гарантии, которые применяет собственник лично и материально-правовые гарантии, которые он применяет с помощью компетентных органов.

В соответствии с вышеизложенным, в статье дано понятие юридической гарантии защиты права личной собственности: юридическая гарантия защиты права личной собственности — это такое закрепленное в материально-правовых и процессуальных нормах средство обеспечения нарушенного права личной собственности, которое непосредственно применяется собственником лично или же с помощью компетентных органов.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სამოქალაქო სამართლისა
და პროცესის განყოფილებამ

დოქტორის კანდიდატი

საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 234-ე მუხლის
კომენტარი

მუხლი 234. მაწანწალობა ან მათხოვრობა, ანდა სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრება,
პარაზიტული ცხოვრება

მაწანწალობა ან მათხოვრობა, ანდა სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრება, — ისევე თავისუფლების აღკვეთით ვადით ერთიდან ორ წლამდე ან გამასწორებელი სამუშაოებით იმავე ვადით.

იგივე ქმედობა, ჩადენილი იმ პირის მიერ, რომელიც ადრე ნასამართლევი იყო ამ მუხლის პირველი ნაწილით,—

ისევე თავისუფლების აღკვეთით ვადით ერთიდან სამ წლამდე.

საბჭოთა მოქალაქეების უმრავლესობა კეთილსინდისიერად შრომობს საზოგადოებრივად სასარგებლო საქმიანობის არჩეულ დარგში, თავისი წვლილი შეაქვს ქვეყნის წინსვლის საქმეში. თუმცა გვხვდება ისეთებიც, რომლებიც თავს არიდებენ შრომას, ეწევიან მოხეტიალე ცხოვრებას ან მათხოვრობას და თავს ირჩენენ სხვადასხვა უკანონო შემოსავლით.

მაწანწალობას, მათხოვრობას და სხვაგვარ პარაზიტულ ცხოვრებას თან სდევს პიროვნების დეგრადაცია. ასეთი პირები ფაქტიურად მოწყვეტილი არიან საზოგადოებას, არ მონაწილეობენ მატერიალური თუ სულიერი ღირებულების შექმნაში, კარგავენ მოვალეობისა და პასუხისმგებლობის გრძნობას, გამოდიან სოციალური კონტროლიდან. ყოველივე ეს კი ხელსაყრელ ნიადაგს ქმნის სხვა დანაშაულის ჩასადენად, უარყოფითად მოქმედებს სუსტი ნებისყოფის ადამიანებზე. მაწანწალობად ჩაითვლება სხვადასხვა დასახლებულ პუნქტებში ან ერთი ქალაქის ფარგლებში სხვადასხვა ადგილზე იმ კაცის ცხოვრება, რომელსაც მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი არ გააჩნია, ცხოვრობს უშრომელი შემოსავლით და თავს არიდებს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას.

მაწანწალობის უშუალო ობიექტია ის კონკრეტული საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომელიც აწესრიგებს ქვეყანაში მოსახლეობის აღრიცხვა-გადადგილებას, იგი ხელს უშლის ადმინისტრაციულ ორგანოებს იმ პირთა გამოვლენაში, რომლებიც იძებნებიან, ართულებს დამნაშავეობის წინააღმდეგ ბრძოლას. მაწანწალობა ხელყოფს სოციალისტური საზოგადოების პრინციპებს, რომლებიც ავალებენ მოქალაქეებს მონაწილეობა მიიღონ წარმოებასა და შრომაში.

ობიექტური მხრით მაწანწალობა გამოიხატება აქეთ-იქით ხეტიალში, წანწალში. ამასთან ქმედობის სისხლის სამართლის წესით დასჯად მაწანწალობად მიჩნევისათვის იმავდროულად უნდა არსებობდეს მთელი რიგი პირობები,

რომელთაგან ერთ-ერთის არარსებობა გამორიცხავს პასუხისმგებლობას მაწანწალობისათვის. კერძოდ, მოხეტიალეს არ უნდა ჰქონდეს მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი; უშრომელი შემოსავლით ცხოვრებასთან ერთად თავს უნდა არიდებდეს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას; მაწანწალობისათვის კაცი მხოლოდ მაშინ აგებს პასუხს, როცა იგი ადმინისტრაციულმა ორგანომ ოფიციალურად გააფრთხილა შეწყვეტოს პარაზიტული ცხოვრება ერთი თვის ვადაში, მან კი ეს მოთხოვნა არ შეასრულა.

მაწანწალობისათვის არ არის აუცილებელი სხვადასხვა დასახლებულ პუნქტებსა და ქალაქებში წაწალი. მაწანწალობად ითვლება ერთი ქალაქის, თუნდაც რაიონის ფარგლებში სხვადასხვა ადგილზე ხეტიალი. აქედან გამომდინარე არასწორი იყო სახალხო სასამართლოს გადაწყვეტლება, როცა გ-ს მაწანწალობისათვის ბრალდება მოუხსნა იმ საფუძველით, რომ ამ დანაშაულისათვის გ. სამ სხვადასხვა ქალაქში არ იყო დაკავებული.

მოთხოვნაში, რომ მაწანწალას არ უნდა გააჩნდეს მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი, იგულისხმება ისეთი შემთხვევა, როცა მოქალაქეს მიტოვებული აქვს თავისი მუდმივი საცხოვრებელი ადგილი და არ უბრუნდება მას.

მაწანწალობისათვის სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას უშრომელი შემოსავლით ცხოვრება წარმოადგენს. მაგრამ არაშრომითი შემოსავალი კაცმა შეიძლება მიიღოს, როგორც კანონიერი, ისე უკანონო გზით. მაწანწალობისათვის პასუხისმგებლობის აუცილებელ პირობას კი წარმოადგენს ის, რომ არაშრომითი შემოსავალი ამავე დროს არაკანონიერიც იყოს.

უკანონო გზით მიღებულ არაშრომით შემოსავალს მიეკუთვნება: ახარტული თამაშით, მკითხაობით, გამოთხოვით, წვრილმანი სპეკულაციით და სხვა მართლსაწინააღმდეგო საშუალებებით მოპოვებული შემოსავალი.

არაშრომით, მაგრამ კანონიერ შემოსავლად ჩაითვლება: მემკვიდრეობით, ანდერძით, ჩუქებით, ლატარით და ა. შ. მიღებული შემოსავალი.

სახალხო სასამართლომ ნ. დამნაშავედ ცნო მაწანწალობასა და სხვაგვარ პარაზიტულ ცხოვრებაში. საქმის მასალების შესწავლით ირკვევა, რომ ნ. ქ. თბილისში სხვადასხვა ადგილებში ცხოვრობდა ჩაუწერლად და არ მუშაობდა, მაგრამ თავს ირჩენდა თავისი შრომითი დანაზოგით, რომელიც შემნახველ სალაროში ჰქონდა შეტანილი. სასამართლოს ამ შემთხვევაში არ უნდა ეცნო ნ. დამნაშავედ მაწანწალობაში, ვინაიდან იგი თავს ირჩენდა შრომითი დანაზოგით. ნ. მოქმედება შეიძლება დაეკვალიფიცირებინათ საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევად და სხვაგვარ პარაზიტულ ცხოვრებად.

უშრომელი შემოსავალი მაწანწალობისათვის არსებობის ძირითადი ან ერთ-ერთი მთავარი საშუალება უნდა იყოს. თუ უშრომელი შემოსავალი ეპიზოდური ხასიათისაა და არსებობის ძირითადი წყარო კანონიერია, ქმედება არ ჩაითვლება მაწანწალობად.

მაწანწალობისათვის პასუხისმგებლობის შემდგომ აუცილებელ პირობას საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისათვის თავის არიდება წარმოადგენს.

შრომისაგან თავის ამრიდებლად ჩაითვლება ის სრულწლოვანი და შრომისუნარიანი მოქალაქე, რომელიც ოფიციალურად არის გაფრთხილებული შეწყვეტოს პარაზიტული ცხოვრება, ჩაებას შრომაში, ის კი თავს არიდებს შრომაში მონაწილეობას.

იმ შემთხვევაში, თუ მოქალაქე საპატიო მიზეზით ვერ შეიძლება ოფიციალური გაფრთხილებიდან ერთი თვის ვადაში შეწყვიტოს მაწანწალობა, იგი პასუხს არ აგებს.

სუბიექტური მხრით მაწანწალობა შეიძლება ჩადენილი იქნეს მხოლოდ პირდაპირ განზრახვით. პირმა იცის, რომ ოფიციალურად არის გაფრთხილებული მაწანწალობის დაუშვებლობაზე და, მიუხედავად ამისა, არ წყვეტს პარაზიტულ ცხოვრებას.

სასამართლო პრაქტიკაში ზოგჯერ უძნელდებათ მაწანწალობის გამიჯვნა საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევისაგან. უნდა აღინიშნოს, რომ მაწანწალობა იმავდროულად არღვევს საპასპორტო სისტემის წესებს. თუმცა მოქალაქის მიერ საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევა არ ნიშნავს, რომ იგი აუცილებლად მაწანწალობაა.

საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევა გამოიხატება უპასპორტოდ ან ჩაუწერლად ცხოვრებაში. იგი სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობას იწვევს იმ შემთხვევაში, თუ პირის მიმართ აღრე ორჯერ იყო გამოყენებული აღმინისტრაციული სახდელი.

სახალხო სასამართლომ უ. მსჯავრი დასდო მაწანწალობისა და საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისაგან თავის არიდებისათვის. საბრალდებო დასკვნასა და განაჩენში არ არის განმარტებული, რით გამოიხატა უ. მაწანწალობა. საქმის მასალების შესწავლით კი ირკვევა, რომ უ. ექვთი წლის მანძილზე ჩაუწერლად ცხოვრობდა ერთ ადგილზე. ამ შემთხვევაში უ. ბრალად უნდა შეეარაყხათ არა მაწანწალობა, არამედ საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევა და საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისათვის თავის არიდება.

მაწანწალობას, მათხოვრობას ან სხვაგვარ პარაზიტულ ცხოვრებას თან თუ ახლავს საპასპორტო სისტემის წესების დარღვევა, ქმედობა უნდა დაკვალიფიცირდეს დანაშაულთა ერთობლიობით¹.

მათხოვრობად ჩაითვლება პირის ცხოვრება უცხო მოქალაქეთათვის ფულის, სურსათის, ტანსაცმლის და სხვა მატერიალურ ფასეულობათა გამოთხოვის გზით მოპოვებული უშრომელი შემოსავლით.

მათხოვრობის ობიექტია კანონით დაკუთნილი და განმტკიცებული ის საზოგადოებრივი ურთიერთობები, რომლებიც იცავენ მუდროებასა და წესრიგს საზოგადოებრივ ადგილებში. მათხოვრობა ხელს უშლის მოქალაქეებს შრომასა და დასვენებაში.

ობიექტური მხრით მათხოვრობა გამოიხატება მატერიალურ ფასეულობათა გამოთხოვაში, მოწყალეების თხოვნაში. მათხოვრობისათვის დამახასიათებელია ფულის, სურსათის, ტანსაცმლის და სხვ. მუქთად, უსასყიდლოდ, დაბრუნების გარეშე თხოვნა მოქალაქეებისათვის.

უცხო პირებისათვის ფულის ან სხვა ფასეულობათა თხოვნა სესხად, თუნდაც კაცი არც აპირებდეს მათთვის ამ უკანასკნელის დაბრუნებას, მათხოვრობად არ ჩაითვლება.

მაწანწალობისაგან განსხვავებით მათხოვრობისათვის სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა შეიძლება დაეკისროს იმ პირსაც, რომელსაც მუდმივი საცხოვრებელი ადგილიც აქვს და მუშაობს კიდევ, მაგრამ თავს ირჩენს გამოთხოვით მიღებული სხვადასხვა სახის შემოსავლით.

¹ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924—1977, ч. 2, М., 1981, с. 288

იმ შემთხვევაში, როცა მათხოვრობით მოპოვებული შემოსავალი ეპიზოდური ხასიათისაა და იგი არ წარმოადგენს ამ პირისათვის არსებობის ძირითად წყაროს ან ერთ-ერთ მთავარ საშუალებას, ქმედობა არ ჩაითვლება მათხოვრობად.

სხვაგვარ პარაზიტულ ცხოვრებად ჩაითვლება სრულწლოვანი შრომისუნარიანი მოქალაქის მიერ საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისათვის თავის არიდება. ამ დანაშაულის უშუალო ობიექტია სოციალიზმის ის ძირითადი პრინციპები, რომლებიც ავალდებენ თითოეულ შრომისუნარიან მოქალაქეს მონაწილეობა მიიღოს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაში, საიარსებო საბაზრები მოიპოვონ პირადი შრომით. ეს დანაშაული ხელყოფს განაწილების ძირითად ეკონომიკურ პრინციპს: „თითოეულისაგან უნარის მიხედვით. თითოეულს — შრომის რაოდენობისა და ხარისხის მიხედვით“.

ობიექტური მხრით სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრება გამოიხატება უმოქმედობით. მოქალაქე თავს არიდებს, არ ასრულებს მასზე დაკისრებულ მოვალეობას. მონაწილეობა მიიღოს შრომაში, თავისი წვლილი შეიტანოს მატერიალური თუ სხვა ღირებულების შექმნაში.

საქართველოს სსრ კონსტიტუციის მე-17 მუხლის თანახმად ნებადართულია ინდივიდუალური შრომითი საქმიანობა შინამრეწველურ-ხელოსნური სარეწების, სოფლის მეურნეობის, მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურების სფეროში, აგრეთვე საქმიანობის სხვა სახეობანი, რომლებიც დაფუძნებულია მხოლოდ და მხოლოდ მოქალაქეთა და მათი ოჯახის წევრთა პირად შრომაზე. აქედან გამომდინარე საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომად უნდა ჩაითვალოს არა მარტო სახელმწიფო ორგანოებსა თუ საზოგადოებრივ ორგანიზაციებში მუდმივად მუშაობა, არამედ მოქალაქეებისათვის, ორგანიზაციებისათვის ზეპირი გარიგებით ამა თუ იმ სახის სამუშაოს შესრულება, რომლის ანაზღაურება ხდება შრომისა რაოდენობისა და ხარისხის შესაბამისად. ამ გზით მიღებული შემოსავალი კი შრომით შემოსავლად უნდა ჩაითვალოს.

სახალხო სასამართლომ პ. დამანაშავედ ცნო მასში, რომ 1971 წლიდან არსად მუდმივად არ უმუშავებდა და ეწეოდა სხვაგვარ პარაზიტულ ცხოვრებას. როგორც წინასწარი გამოძიებისას, ისე სასამართლო სხდომაზე პ. აღნიშნა, რომ 1971 წლიდან ცხოვრობს ერთსა და იმავე სოფელში ერთსა და იგივე ადგილზე ჩაუწერლად. მუშაობდა კოლმეურნეობაში და კერძო პირებთან სათანადო გაფორმების გარეშე, ვინაიდან არ ჰქონდა ახალი სახეობის პასპორტი. მისი ჩვენებები მთლიანად დადასტურდა. საბრალდებო დასკვნაშიც აღნიშნული იყო, რომ პ. შემთხვევითი გამომუშავებით ცხოვრობდა. სტავროპოლის მხრის სამხარეო სასამართლოს სისხლის სამართლის საქმეთა სასამართლო კოლეგიამ პ. მიმართ განაჩენი გააუქმა, საქმის წარმოება შეწყვიტა დანაშაულის არ არსებობის გამო და მიუთითა, რომ პ. საქმიანობა მიჩნეული უნდა იქნეს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომად, ხოლო აქედან მიღებული შემოსავლები — შრომით შემოსავლებად².

საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომად უნდა ჩაითვალოს ასევე უმაღლეს სასწავლებლებში, ტექნიკუმებში, პროფტექნიკურ სასწავლებლებში,

² Тропин С. Применение законодательства об ответственности за ведение паразитического образа жизни — „Советская юстиция“, М., 1984, № 13, с. 8.

მოსამზადებელ კურსებსა თუ კვალიფიკაციის ასამაღლებელ კურსებზე სწავლა. საზოგადოებრივად სასარგებლოა ასევე დიასახლისის შრომა.

სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრების სუბიექტი შეიძლება იყოს სრულწლოვანი, შრომისუნარიანი კაცი, ვინაიდან საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაში მონაწილეობის მოვალეობა მხოლოდ სრულწლოვან და შრომისუნარიან მოქალაქეებს აწევთ.

ამ დანაშაულის სუბიექტი არ შეიძლება იყოს ინვალიდები, შრომისუნარი პირები, პენსიონერები. სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა არ ეკისრებათ ასევე იმ პირებს, რომლებიც ეწევიან საოჯახო მეურნეობას; ქალებს, რომელთაც ჰყავთ თორმეტ წლამდე ასაკის ბავშვები. შრომისაგან თავის არიდებისათვის პასუხს არ აგებენ აგრეთვე ორსული ქალები.

სასამართლო პრაქტიკაში ეს მოთხოვნები ზოგჯერ ირღვევა. მაგალითად, თ. სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მისცეს სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრებისათვის. სახალხო სასამართლომ განაჩენის დადგენისას მხედველობაში მიიღო ის გარემოება, რომ თ. ფეხმძიმედ იყო და დაუნიშნა ერთი წლით გამოსაცდელი ვადა. სახალხო სასამართლოს ამ საქმეზე მხედველობაში უნდა მიეღო ის, რომ ფეხმძიმე ქალები საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისაგან თავის არიდებისათვის პასუხს არ აგებენ. ხოლო თ-ს ორსულობა თუ მას შემდეგ გამოვლინდა, როცა იგი სამართალში მიცემულად ცნეს, სასამართლოს უნდა გამოეყენებინა საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 51-ე მუხლი, ვინაიდან სასამართლოში საქმის განხილვის დროისათვის შეიცვალა ვითარება და თ. პასუხისმგებლობისაგან უნდა გაეთავისუფლებინა.

შრომაში მონაწილეობის მოვალეობა არ აწევთ ინვალიდებს, პენსიონერებს, არასრულწლოვანებს, ორსულ ქალებს და ა. შ. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მათ უფლება არა აქვთ მონაწილეობა მიიღონ საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაში. ასეთ მოქალაქეებს თავისი სურვილისამებრ შეუძლიათ იშრომონ.

საპენსიო ასაკის მოქალაქეები შრომის მოვალეობისაგან აუცილებლად იმის გამო, კი არ თავისუფლებიან რომ ფაქტიურად დაკარგეს შრომისუნარი, არამედ იმ საფუძველით, რომ იურიდიულად ითვლებიან შრომისუნარიად.

სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრებისათვის სისხლის სამართლის პასუხისგებაში მიცემამდე, შინაგან საქმეთა ორგანომ, მოქალაქე ოფიციალურად უნდა გააფრთხილოს შეწყვიტოს პარაზიტული ცხოვრება. გაფრთხილების საფუძველს წარმოადგენს კანონით განსაზღვრული დროის განმავლობაში შრომისათვის თავის არიდება. ამ დროში არ შეიძლება ჩაითვალოს პერიოდი, როცა მოქალაქე არასრულწლოვანი იყო და არ შრომობდა.

ვ. ბრალდებული იყო სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრებისათვის. საბრალდებო დასკვნაში მითითებული იყო, რომ ვ. 1979 წლის 5 ივნისიდან თავს არიდებდა საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას, რის გამოც იგი ოფიციალურად გააფრთხილეს. ამ საქმეზე მოკვლევის ორგანოს და სახალხო სასამართლოს მხედველობიდან გამორჩათ ის გარემოება, რომ 1979 წლის 5 ივნისისათვის ვ. არასრულწლოვანი იყო. მას თვრამეტი წელი 1979 წლის სექტემბერში შეუსრულდა, ამიტომ ის წინა პერიოდი, როცა ვ. არასრულწლოვანი იყო და არ შრომობდა სათვალავში არ უნდა მიეღოთ. ამ გარემოებას მნიშვნელობა აქვს პირველ რიგში იმ დროის სწორად განსაზღვრისათვის, რომე-

ლიც საჭიროა მოქალაქის ოფიციალური გაფრთხილებისათვის. შემდეგ სისხლის სამართლის საქმის დაუყოვნებლივი აღძვრის მიზანშეწონილობისა და სასჯელის სახისა თუ ზომის სწორად შერჩევისათვის.

სუბიექტური მხრით ეს დანაშაული შეიძლება ჩადენილი იქნეს მხოლოდ პირდაპირი განზრახვით. პირმა იცის, რომ თავს არიდებს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას, ოფიციალურად გაფრთხილებულია შეწყვეტოს პარაზიტული ცხოვრება, მაგრამ მას ჯიუტად არ სურს შრომით საქმიანობაში ჩაბმა.

საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისათვის თავის არიდება ზოგიერთი დანაშაულის (სახელმწიფო ან საზოგადოებრივი ქონების გატაცება, ჩადენილი ქურდობით იმ პირის მიერ, რომელიც თავს არიდებს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას — 91-ე მუხლის II ნაწ.; სახელმწიფო ან საზოგადოებრივი ქონების გატაცება გაძარცვით, იმ პირის მიერ, რომელიც თავს არიდებს საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომას — 92-ე მუხლის II ნაწ. და ა. შ.) მაკვალიფიცირებელი გარემოებაა. მაგრამ თავისთავად იმ ფაქტის დადგენა, რომ მოქალაქე არ მუშაობს, არ იძლევა საფუძველს ეს გარემოება მივიჩნიოთ სხვა დანაშაულის მაკვალიფიცირებელ გარემოებად. საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომისაგან თავის არიდება დამამძიმებლად უნდა ჩაითვალოს იმ შემთხვევაში, თუ პირი ოფიციალურად იყო გაფრთხილებული ჩაბმულიყო შრომაში. ასეთი პირის მიერ, მაგალითად, სახელმწიფო ქონების ქურდობა დაკვალიფიცირდება სსკ 91-ე მუხლის II ნაწილით და არა 91-ე მუხლისა და 234-ე მუხლების ერთობლიობად.

საქართველოს სსრ სსკ 234-ე მუხლით გათვალისწინებული დანაშაული ფორმალურია. იგი დამთავრებულად ითვლება მოქალაქის ოფიციალური გაფრთხილებიდან (შეწყვეტოს პარაზიტული ცხოვრება) ერთი თვის ვადის გასვლის მომენტიდან.

საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 234-ე მუხლის II ნაწილით ისჯება, იგივე ქმედობის ჩადენა იმ პირის მიერ, რომელიც ადრე ნასამართლევია იყო 234-ე მუხლის პირველი ნაწილით. ამასთან, ქმედობის 234-ე მუხლის მეორე ნაწილით კვალიფიკაციისათვის მნიშვნელობა არა აქვს, პირი მაწანწალობისთვის იყო ნასამართლევია, მათხოვრობისა თუ სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრებისათვის. მთავარია, რომ იგი ნასამართლევია ამ დანაშაულთაგან თუნდაც ერთ-ერთისათვის და გასული არ არის ნასამართლობის გაქარწყლებისათვის კანონით განსაზღვრული დრო, ან მოხსნილი არ აქვს ნასამართლობა.

იმ შემთხვევაში, თუ სსკ 234-ე მუხლით მსჯავრდებულმა პირმა სასჯელი შრომა-აღმზრდელობით პროფილაქტორიუმში მოიხადა და იქიდან გათავისუფლების შემდეგ კვლავ პასუხისგებაში მისცეს მაწანწალობის, მათხოვრობის ანდა სხვაგვარი პარაზიტული ცხოვრებისათვის, იგი პასუხს აგებს სსკ 234-ე მუხლის არა მეორე ნაწილით, არამედ პირველი ნაწილით, ვინაიდან ის, ვინც სასჯელი შრომა-აღმზრდელობით პროფილაქტორიუმში მოიხადა, ითვლება ნასამართლობის არმქონედ. თუმცა ასეთ პირს, სასამართლო თავისუფლების აღკვეთას ვეღარ შეუტყვის პროფილაქტორიუმში გაგზავნით, რადგან სასჯელი შრომა-აღმზრდელობით პროფილაქტორიუმში გაგზავნის სახით არ გამოიყენება იმ პირის მიმართ, რომელიც გაგზავნილი იყო შრომა-აღმზრდელობით პრო-

ფილაქტორიუმში, პროფილაქტორიუმიდან გათავისუფლების დღიდან სამი წლის განმავლობაში³.

ის დრო, რომლის განმავლობაშიც მაწანწალობის ან მათხოვრობისათვის დაკავებული პირი მიმღებ-გამანაწილებელში იმყოფებოდა თუ იგი უშუალოდ წინ უსწრებს სისხლის სამართლის საქმის აღძვრას, უნდა ჩაეთვალოს სასამართლოს მიერ განაჩენით განსაზღვრული სასჯელის ვადაში⁴.

Д. Ш. ДЖУЛУХАДЗЕ

КОММЕНТАРИЙ СТАТЬИ 234 УГОЛОВНОГО КОДЕКСА ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

В работе даны понятия бродяжничества, попрошайничества и ведения иного паразитического образа жизни, а также рассмотрены объект, объективная сторона, субъект и субъективная сторона преступлений, предусмотренных ст. 234 Уголовного кодекса Грузинской ССР. Указаны те необходимые предпосылки, без которых эти деяния не могут быть признаны преступлением. С целью более правильного комментирования данной статьи дан анализ материалов следственной и судебной практики.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის საბჭოთა კანონმდებლობის ლაბორატორიამ.

³ საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის 331 მუხლის მეხუთე ნაწ.

⁴ Сборник постановлений Пленума Верховного Суда СССР 1924-1977, ч. 2, М., 1981, с. 288.

Я. В. ЛАКОБА

ПРОТИВОПОЛОЖНОСТЬ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ ДЕМОКРАТИИ БУРЖУАЗНОЙ¹

(Сокращенный вариант выступления на I встрече ученых-юристов Грузии)

Поскольку речь идет о двух формах политической демократии, связанных с борьбой, а при социализме — с постоянным сближением классов, постольку она не может быть демократией абстрактной, «чистой» или «свободной» (идеологические истоки этой терминологии, этих эпитетов, которыми одаряется буржуазная демократия, ведут к лассальянской теории свободного от диктатуры рабочего класса государства), свободной, в частности, от эксплуатации капиталом рабочего класса, всех трудящихся, если мы говорим о буржуазной демократии¹, или свободной, скажем, от единства слова и дела, прав и обязанностей («нет прав без обязанностей, нет обязанностей без прав»), свободной от критики снизу и сверху, когда мы имеем дело с «вокруг да около», от сатемокритики, от принципа открытой партийности, — когда говорим о демократии высшего и последнего исторического типа, каковой является социалистическая демократия.

Если общество многонациональное, то, конечно же, критерием степени его демократичности является то, как решен в нем национальный вопрос. Мы не будем говорить о равноправии всех наций и народностей нашей страны, ибо это очевидно. Многое можно сказать в этом плане на примере нашей союзной республики, в составе которой три автономных образования (Абхазская и Аджарская АССР и Юго-Осетинская АО); два первых относятся к высшей форме автономии — политической, а третье — к форме административной. Хотелось бы здесь привести весьма показательный, на наш взгляд, факт. Такие национальные меньшинства, как греческое и курдское, составляющие весьма незначительную часть населения республики, имеют возможность пользоваться такими духовными благами, как слушать передачи по радио, телевидению и др. на своем родном языке. Любопытно тут привести пример нашей капиталистической соседки — Турции. В соответствии с Основным законом этого государства (Конституция Турции 1982 года) все жители Турции — турки. Вместе с тем, мы хорошо знаем, что каждый 4—5-й житель этой страны по своей национальной принадлежности не турок. Более того, многие из представителей нацменьшинства (одних курдов по последним данным там более 10 млн. человек), кроме своего родного языка, никаким другим, в том числе единственным государственным — турецким не владеют, а за исполнение курдских народных песен людей привлекают к суду. Да это и понятно — турецкая конституция обходит молчанием национальный вопрос. Другой пример из жизни США — флагмана капиталистического мира. Одной из причин существования американской мафии «Коза ностра», несомненно, является то обстоя-

¹ Рабочий человек в условиях капиталистической эксплуатации является не «рабом божьим», если иметь в виду этимологию этого русского слова, а как превосходно доказал Ф. Энгельс в своем Введении к работе К. Маркса «Наемный труд и капитал», рабом капитала.

тельство, что американцы итальянского происхождения, доминирующие в этой мощной преступной организации, считаются в США людьми второго сорта. Это только один из многочисленных примеров уродливой формы протеста с уродливыми социальными явлениями современного американского общества.

Мы все хорошо знаем о все расширяющемся круге прав практически всех субъектов социалистических правоотношений во всех сферах жизни нашего общества, о совершенствовании системы гарантий соблюдения этих прав, чему наиболее яркие последние свидетельства — Основной Закон нашей страны, даны «о статусе депутатов Советов народных депутатов, о трудовых коллективах. Но мы также знаем, что декларированные в буржуазном обществе гарантии права и свободы буквально «тонут в разного рода оговорках».

Главное *de lege Ferenda* (имеется в виду советский законодатель), чтобы материальный достаток имел в своей основе трудовые доходы (что является конституционной нормой). И никто сегодня не может отрицать такого «феномена социалистического образа жизни, как социальный оптимизм, с одной стороны, и бездуховность сытого буржуазного существования — с другой». Здесь хотелось бы обратить особое внимание на такую сторону развития и совершенствования социалистической демократии, как установление запретительных правовых норм и последующая соответствующая организаторская работа по их выполнению. В борьбе за дальнейшую демократизацию общества правительством нашей республики принимаются меры по недопущению незаконного вывоза сельхозпродуктов за ее пределы, в частности — правовыми средствами (приняты соответствующие нормативные постановления Совета Министров Грузинской ССР), которые явились весьма своевременными и во многом решающими в деле обеспечения в республике соблюдения нормы, содержащейся в соответствующих статьях Конституций СССР, союзных и автономных республик, которая установила: «В пользовании граждан могут находиться участки земли, предоставляемые в установленном законом порядке для ведения подсобного хозяйства (включая содержание скота и птицы)», которое не должно быть основным источником доходов. Ведь не секрет, что еще не так давно мы имели дело с таким ненормальным положением, когда многие «подсобные» хозяйства целого ряда колхозов и совхозов освободили себя от «бремени» по содержанию скота (в том числе ни одной дойной коровы), птицы, выращивания зелени даже для нужд семьи. Такие позволения сказать «колхозники», как правило, не выполняют минимума человеко-дней, основной бюджет их рабочего времени уходит на выращивание и последующую реализацию цитрусовых, полностью захвативших территорию приусадебного участка и не оставивших места даже для упомянутой зелени. Эти меры, которые стали приниматься в республике в начале 70-х годов, имеют особую актуальность в свете решений XXVII съезда КПСС, прошедшего «на крутом переломе в жизни страны», недавно принятого Президиумом Верховного Совета СССР Указа «Об усилении борьбы с извлечением нетрудовых доходов». А слова, прозвучавшие с высокой трибуны съезда, еще раз подтвердили, что доктрина научного коммунизма отвергает любые варианты искажения человеческой сущности, основываемые на противопоставлении материальных и духовных потребностей (монашеский аскетизм, купеческий разгул). Буржуазное же общество, по словам К. Маркса, «не способное претворить в жизнь свои собственные принципы», никогда не сможет иметь даже чем-то похожее на социалистическое самоуправление, которое не имеет границ в своем развитии.

ბუნია სხენიაძე

პასუხისმგებლობის გამომრიცხველ გარემოებათა საკითხის ისტორიისათვის

(საკუთარი უფლების განხორციელება)

კანონით მინიჭებულ ფარგლებში საკუთარი უფლების განხორციელება გამორიცხავს ქმედობის საზოგადოებრივ საშიშროებას, თუნდაც ეს ქმედობა გარეგანი ნიშნებით, ფორმალურად ემთხვეოდეს კიდევ სისხლის სამართლის კოდექსში აღწერილ რომელიმე დანაშაულის შემადგენლობას. ასეთ შემთხვევაში ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროება გამორიცხულია იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ სოციალისტური სამართლის ცალკეული დარგები ერთ მთლიან სამართლებრივ სისტემას წარმოადგენენ და ის, რაც დაშვებულია სამართლის ერთი დარგით, შეუძლებელია იკრძალებოდეს სხვა დარგებით. ამა თუ იმ საზოგადოებაში პიროვნებას გააჩნია სხვადასხვა უფლებები. ეს უფლებები შეიძლება იყოს პიროვნული, პოლიტიკური, ქონებრივი და სხვა. ყველა ამ უფლების განხორციელება დაკუთვნილია კანონით. და როდესაც პიროვნება კანონით დადგენილ ფარგლებში ახორციელებს მისთვის მინიჭებულ უფლებებს, ამ დროს იგი უმეტესწილად არ ხელჰყოფს მესამე პირთა ინტერესებს და ამიტომ ასეთი შემთხვევები სისხლის სამართლებრივი რეგულირების გარეთ რჩებიან. აქ კი ჩვენ ვაინტერესდებით მხოლოდ ისეთი შემთხვევები, როდესაც მოცემული უფლების განხორციელებით ხელყოფილია სხვა პირთა ინტერესები. და რაკი აქ მესამე პირთა უფლებისა და ინტერესების ხელყოფასთან გვაქვს საქმე, ბუნებრივია, ისმის კითხვა, თუ რა ფარგლებში და რა მოცულობითაა შესაძლებელი აღნიშნული ინტერესების ისე დარღვევა, რომ ეს დარღვევა არ წარმოადგენდეს ქმედობის საზოგადოებრივ საშიშროებას.

ძირითადად შეიძლება გამოიყოს საკუთარი უფლების განხორციელების სხვადასხვა სახე დარღვეული უფლების შინაარსის მიხედვით. მაგრამ ამჟამად ჩვენ ყურადღებას შევამჩნევთ მხოლოდ დისციპლინური ხელისუფლების, როგორც განსაზღვრული უფლების განხორციელების საკითხზე. ამ უფლების განხორციელება ისე მრავალგვარია, რომ ყველა შემთხვევის განხილვა და მათი ზოგადი რეგლამენტაცია შეუძლებელია, ამიტომ ჩვენ შევჩერდებით მხოლოდ ერთ მათგანზე, როგორც არის სხეულებრივი სასჯელების გამოყენება მასწავლებლის ან ოსტატის მიერ, როდესაც იგი ასწავლის თავის ყმას, მზახურს ან მოწაფეს და ამ დროს სცემს მას.

ექვთიმე მთაწმინდელის მიერ ბერძნულიდან ნათარგმნი და შესწორებული „წესისა და განგების“ მიხედვით „არს კ'დ უნებელი კაცისა კჳლად, უკეთუ ვინ სწუართოს მონა თ'სი, ანუ მოწაფე შოლტითა გინა კჳმართხითა არა ფიცხელითა და შეემთხვიოს მას სიკუდილი, ხ'მან არა გულის სიტყვითა მოკვლისათა ჰსცა მრწემსა მას ა'დ მოქცევად მისი უწესობისაგან და არა უზომოდ

ჰქმნია გუშაჲ მისი, ად განსაწურთელად ოდენ დაღაცუ შეემთხა მას სიკუდილი, უნებელი არს და არა ნებსითი უნებელთა კაცის-კულათა თანა შერაცხეს ესეცა“¹.

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითიდან სჩანს, ძეგლის ეპოქაში ცემა, როგორც სწავლების მეთოდი, სავსებით მიზანშეწონილად ყოფილა ცნობილი და პრაქტიკაშიც მიღებული.

იმ შემთხვევაში, როცა მასწავლებელი სცემს, ძეგლის მიხედვით ეს სრულიად კანონზომიერი და აუცილებელია. ამასთანავე, „წესისა და განგების“ მიხედვით მასწავლებელი არ სცემდა უდიერად, უზომოდ და მიუხედავად იმისა, რომ მაინც სიკვდილია სახეზე, კანონმდებელი თვლის, რომ სახეზე გვაქვს მასწავლებლის მოქმედების მართლწინააღმდეგობის გამოპრიცხველი გარემოება.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს აგრეთვე ამ თვალსაზრისით, მშობლის უფლებების ფარგლებისა და მისი განხორციელების პირობების საკითხი. მაგალითად, მშობლის უფლებების განხორციელება დაკავშირებულია ბავშვის მიმართ მთელი რიგი იძულებითი ღონისძიებების გამოყენებასთან. „თუ მამამ შვილსა სცეს ან ავნოს რამე, ვერას შეუა- ან უამებლობისთვის უზამს და ან სწავლისათვის, მამის უამებლობა შვილისაგან არა გამს-აო“². როგორც ვხედავთ, ასეთ მოქმედებებს კანონმდებელი არ განიხილავს, როგორც საზოგადოებრივად საშიშს და სისხლის სამართლის საჯელს არ აწესებს.

მაგრამ როგორ წყდებოდა საკითხი, როდესაც მშობლის ასეთი საქციელი ხდება ბავშვის სიკვდილის მიზეზი ან როდესაც მშობელი თავის უფლების განხორციელებისას თვითონ კლავს შვილს ამაზე პასუხს გვაძლევს ვახტანგის სამართლის წიგნის 77-ე მუხლი: „თუ მამამ შვილი მოკლას მაგისი სისხლი და სამართალი არ დაიწერებოდა და რჯულის კანონით უნდა ვარიჯდესო“³.

ანალოგიურ ნორმას ჩვენ ვხვდებით აგრეთვე სმბათ სპარაპეტის კილიკის სომხეთის სამართლის 29-ე მუხლში: „Если отец при (телесном) наказании или при как-либо других подобных обстоятельствах убьет сына, он должен нести покойание, которое наложит на него епископ и церковные владыкы“.

როგორც ჩვენ ამ მუხლებიდან ვხედავთ, მამის მიერ შვილის მკვლელობისას მკვლელობა სისხლის სამართლებრივ დასჯადობას არ იწვევს და მხოლოდ ცოდვაა მოსაწინააღმდეგელი ეკლესიაში. ხოლო რაც შეეხება მუსულმანური სამართლის, კერძოდ კი ჩრდილოეთ კავკასიის ადათების მიხედვით, ესეც არ იყო საჭირო. ტარკის საშამხლოსა და მეხტულისის სახანოს ადათთა კრებულის მიხედვით შვილის მკვლელობა მამა პასუხს არ აგებს არავის წინაშე, რადგან სხვის მიერ მისი შვილის მკვლელობისას მხოლოდ მას აქვს უფლება მკვლელს მოჰკითხოს შვილის სისხლი. ასევე იყო ვლადიკავკავის ოლქის ოსებისა და კუმეკების ადათების მიხედვითაც⁴.

¹ „ღიღი სჯულის კანონი“ — გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, შ. დოლაჭიძემ, გ. ნინუამ, „მეცნიერება“, თბილისი 1975, გვ. 430.

² ქართული სამართლის ძეგლები ტ. I. სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა, გვ. 501.

³ ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, სამართალი ბატონისშვილის ვახტანგისა, ტექსტები გამოსცა, გამოკლევდა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ, თბილისი, 1963, გვ. 501.

⁴ Памятники обычного права Дагестана XVII—XIX вв. Архивные материалы составлены, предисловие и примечание Х. М. Хашаева М. 1965 г. с. 140.

ასეთი ფაქტები თანამედროვე სამართლის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, გაკვირვებას გამოიწვევენ, რადგან დღევანდელი სისხლისსამართლის მიხედვით მამის ასეთი საქციელი იქნება მართლსაწინააღმდეგო მოქმედება და პირმა პასუხი უნდა აგოს პიროვნების წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის ჩადენისათვის, მაგრამ არ უნდა დაგვაფიქსედეს, რომ ჩვენს მიერ განხილული კანონების დროს გაბატონებული იყო პრეროგატივა, ოჯახის უფროსის სიკვდილსიციოცხლის უფლება ოჯახის წევრების მიმართ, უფლება, -მე გაგაჩინე, მევე მოგკლავ.

ამრიგად, ყოველივე ზემოაღნიშნულის საფუძველზე, შეიძლება დადგინდეს იქნას, რომ საქუთარი უფლების განხორციელების მართლზომიერების საზღვრები ისტორიისა და სამართლის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე სხვადასხვა იყო. და რომ ის კანონით დადგენილი ფარგლები, რის გადაცილების შემთხვევაშიც, დღევანდელი გაგებით, საქუთარი უფლების განხორციელება მართლსაწინააღმდეგოდ გადაიქცევა და გარკვეული პირობების არსებობისას განხილული იქნება, როგორც ყოველი სხვა საზოგადოებრივად საშიში ქცევა, ჩვენთვის საინტერესო ისტორიულ პერიოდში სრულიად კანონიერს წარმოადგენდა.

Б. Г. СЕХИИИДЗЕ

ОБ ИСТОРИИ ВОПРОСА ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

(реализация собственных прав)

Резюме

Рассматривается важный для истории права вопрос — об обстоятельствах, исключающих ответственность, в частности, вопрос реализации собственных прав. Дается общая характеристика проблемы, которая создает определенное представление о вопросе, проанализированном в историческом аспекте. Подчеркивается высокий уровень развития обстоятельств, исключающих ответственность в грузинском праве. Доказывается, что этот институт уголовного права до сегодняшнего дня прошел довольно долгую историю.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სამართლის
ისტორიის განყოფილებამ

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

ერთი ავტორის ორი წიგნის გაშვება

საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში, ბოლო დროს, შედარებით შეტი ყურადღება ეთმობა საბჭოთა სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიის პრობლემების შესწავლას. იყო პერიოდი, როდესაც ეს საკითხები შედარებით ჩრდილში რჩებოდა. სრულიად სამართლიანად აღნიშნავს პროფ. რ. ხალფია, რომ ხშირად როგორც სამართლის თეორიის ასევე ცალკეულ დარგებში მომუშავე მეცნიერები ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ ამ დარგის ისტორიის პრობლემების კვლევას¹.

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისთანავე ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ დაუყოვნებლივ საჭირო იყო წარსულ ეპოქათა ისტორიის გულმოდგინედ შესწავლა და გაანალიზება, რათა კაცობრიობის მიერ ცივილიზაციის გზაზე შექმნილი ყოველგვარი სიკეთე პროლეტარიატის სამსახურში ჩამდგარიყო.

დღევანდელ პირობებში არანაკლებ საჭიროა პირველი საბჭოთა სახელმწიფოს წარსულის, მისი სახელმწიფოებრიობისა და სამართლის აღმოცენება-განვითარების კანონზომიერებათა მეცნიერული შესწავლა.

20-იანი წლებიდან მოყოლებული ჩვენს ქვეყანაში დაიწყო თეორიული დამუშავება სამართლის მთელი რიგი ფუნდამენტური პრობლემებისა. ამ საკითხებზე მუშაობაში ჩაბმული იყვნენ როგორც თეორიული ასევე პრაქტიკული მუშაკები. გამოთქმული იყო რიგი ორიგინალური იდეებისა, რომელთაგან ზოგიერთი შეიძლება დღესაც არ იყოს ინტერესმოკლებული როგორც წმინდა შემეცნებითი, ასევე პრაქტიკული თვალსაზრისითაც, თუმცა იყო შეცდომებიც. საბჭოთა სისხლის სამართლის განვლილი ისტორიული პერიოდის შესწავლა და გაანალიზება ერთ-ერთ უპირველეს ამოცანად გვესახება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენი ქვეყნის როგორც აწმყოს, ასევე წარსულის შესწავლას ცდას არ აკლებენ ზოგიერთი კაპიტალისტური ქვეყნების, საგანგებოდ ამ პრობლემებზე მომუშავე, მსხვილი მონოპოლიების მიერ სუბსიდირებული „სამეცნიერო“ ცენტრები, რომელთა საქმიანობის მთავარი მიზანია საბჭოთა სახელმწიფოს დღევანდლობის და ისტორიის ფალსიფიკაცია². ამა თუ იმ დარგის ისტორიის ცოდნა საშუალებას გვაძლევს გავანალიზოთ განვლილი გზა და უფრო გონივრულად, წარსული გამოცდილების გათვალისწინებით, დავგეგმოთ იმ პრობლემების გამოკვლევა, რომელთაც დღენიადაგ სვამს იურიდიული მეცნიერებისა და პრაქტიკის წინაშე ცხოვრება.

¹ Р. О. Халфина. Значение историко-правовых исследований для теории права «Методология историко-правовых исследований», с. 30

² Атанелашвили А. Г., Против буржуазной фальсификации истории советской Грузии, «Мешнерება», Тб., 1983, с. 6-7.

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი ათი წლის მანძილზე საკავშირო სამეცნიერო და კვლევით დაწესებულებებში ბევრი რამ გაკეთდა ამ მიმართულებით.

ამრიგად, ჩვენს მიზანს წარმოადგენს მკითხველს გავაცნოთ იურიდიულ მეცნიერებათა კანდიდატი, თ. შიშოვის რამდენიმე გამოკვლევა, რომლებიც ეხება საბჭოთა სისხლის სამართლის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ფუნდამენტურ საკითხებს. ეს შრომებია „სისხლის სამართლის მეცნიერების აღმოცენება და განვითარება სსრ კავშირში (1917—1936)“ და „სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის პრობლემები საბჭოთა სისხლის სამართლის ისტორიაში“, ორივე შრომა გამოსცა სსრ კავშირის შინაგან საქმეთა სამინისტროს საკავშირო სამეცნიერო-კვლევითმა ინსტიტუტმა. ავტორმა ამ საკითხებს მიუძღვნა კიდევ რამდენიმე შრომა.

ჩვენ ჯერ შევეხებით პირველ წიგნს „სისხლის სამართლის მეცნიერების აღმოცენება და განვითარება სსრ კავშირში (1917—1936)“.

წიგნის პირველ თავში, რომელსაც ეწოდება საბჭოთა სისხლის სამართლის მეცნიერება და მისი წყაროები ავტორი დარგის მეთოდოლოგიურ პრობლემებთან ერთად იხილავს საბჭოთა სისხლის სამართლის წყაროების საკითხსაც.

მარქსისტული იურიდიული აზრის განვითარების ფონზე, ავტორი ეხება კლასიკოსთა იმ შრომებს, რომლებშიც მოცემულია სოციალისტური სისხლის სამართლის და სისხლის სამართლის პოლიტიკის ფუნდამენტური დებულებანი. ზოგიერთი დებულების მცდარი ინტერპრეტაციის თავიდან ასაცილებლად ავტორი ცდილობს ჩვენი ყურადღება მიაპყროს იმ გარემოებას, თუ სად, რატომ და რა მიზნით იწერებოდა კლასიკოსთა ესა თუ ის ნაწარმოები. მართებულად აღნიშნავს ავტორი, რომ ახალი, სოციალისტური ტიპის სისხლის სამართლის სათავეები უნდა ვეძიოთ ვაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე გაიმარჯვებდა საბჭოთა წყობილება (გვ. 29, 30, 32, 40).

ღრმა მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე ავტორი დაასკვნის, რომ საბჭოთა სისხლის სამართლის თეორიულ წყაროდ შეიძლება მივიჩნიოთ ყოველივე ის საუკეთესო და პროგრესული, რაც ათთვისა წინა ეპოქათა სისხლის-სამართლებრივმა აზრმა. ავტორი ავლენს ფილოსოფიური ლიტერატურის კარგ ცოდნას, რაც მას საშუალებას აძლევს თვალნათლივ დაგვანახოს ახალი ტიპის სამართლის მეთოდოლოგიის ჩამოყალიბება. ამავე თავის შემდგომ პარაგრაფში გადმოცემულია საბჭოთა იურიდიულ ლიტერატურაში არსებული თითქმის ყველა ის ძირითადი მოსაზრება, რომელიც ეხება საბჭოთა იურიდიული მეცნიერების და კერძოდ სისხლის სამართლის პერიოდიზაციის საკითხს.

ალბათ მართებულად უნდა ჩაითვალოს ის აზრი, რომ ავტორი განსხვავებულად წყვეტს ამ საკითხს სისხლის სამართლის მეცნიერებისა და სისხლის სამართლის კანონმდებლობისათვის, რადგანაც მათი ევოლუციის მომენტები ყოველთვის არ ემთხვევა ერთმანეთს. ხოლო რაც შეეხება იურიდიული მეცნიერების პერიოდიზაციას, მისი აზრით, ამ შემთხვევაში ამოსავალ წერტილად უნდა მივიჩნიოთ თვით საბჭოთა სახელმწიფოს განვითარების ეტაპები. თუმცა ეს უნდა დავსძინოთ, რომ საბჭოთა მეცნიერულ ლიტერატურაში ამ საკითხზე აზრთა სხვაობაა.

თ. შიშოვის შრომის ერთ-ერთი მთავარი საკითხია — გარდამავალი პერიოდის საბჭოთა სისხლის სამართლის განვითარების თავისებურებანი. ეს იყო პერიოდი, რომელიც სხვა სიძნელეებს გარდა გამოირჩეოდა მწვავე კლა-

სობრივი ბრძოლებით. სამართლის სფეროს მოღვაწენი მეტად რთული ამოცანის წინაშე აღმოჩნდნენ. მათ უნდა ჩამოეყალიბებინათ და სისტემაში მოეყვანათ მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრება ახალი სოციალისტური ტიპის სახელმწიფოსა და სამართალზე. თანმიმდევრულად უნდა დაეცვათ კლასობრივი და პროლეტარული ხაზი იურიდიულ მეცნიერებაში, ჩამოეყალიბებინათ კონსტრუქციული იდეები და თეორიული განვითარება მიეცათ საბჭოთა სახელმწიფოს მიერ ჩასატარებელი ძირეული გარდაქმნებისათვის. შრომის შედარებით მცირე მოცულობა არ იძლევა ამ პერიოდში გამართული ყველა მეცნიერული დავის დაწვრილებით გადმოცემის საშუალებას, თუმცა მოყვანილია და შეფასებულია თითქმის ყველა ის საკვანძო თეორიული პოლემიკა და დისკუსია, რომელსაც არსებითი მნიშვნელობა ჰქონდა განსახილველი პერიოდის საბჭოთა სისტემის სამართლისათვის. აღნიშნულია ის მეთოდოლოგიური თუ პრაქტიკული ხასიათის შეცდომები, რომლებიც მოუვიდათ მკვლევარებს ამ პერიოდში და აღნიშნულია მათი გამომწვევი მიზეზები. ერთ-ერთ ასეთ მიზეზად ავტორი მიიჩნევს იმ გარემოებას, რომ ამ პერიოდის მკვლევართათვის არ იყო ცნობილი შარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსთა სრული მემკვიდრეობა, რამაც დაბადა მცდარი აზრი, რომ სოციალისტური სამართლის თეორიის საკითხები მათ შრომებში არასაკმარისად იყო გაშუქებული (გვ. 34). არ იყო მძალადონე დამუშავებული ვ. ი. ლენინის მემკვიდრეობა, რომელიც მოიცავს მდიდარ მეთოდოლოგიურ მასალას ახალი ტიპის სამართლის ფუნდამენტურ-მეცნიერული დასაბუთებისათვის.

ყველაზე დიდ სირთულეს ქმნიდა მარქსისტულ-ლენინურ მეთოდოლოგიას დაუფლებული მეცნიერული კადრების სიმცირე. ამ პრობლემის გადასაჭრელად ბევრი რამ კეთდებოდა, კერძოდ, 1918 წელს ჩამოყალიბდა საზოგადოებრივ მეცნიერებათა სოციალისტური აკადემია, რომელიც კომპლექსური ხასიათისა იყო და ეღრთდროულად წარმოადგენდა როგორც სამეცნიერო-კვლევით ორგანიზაციას, ასევე უმაღლეს სასწავლებელს. ამ დაწესებულებაში ერთ-ერთი განყოფილება სწორედ პოლიტიკურ-იურიდიულ სფეროს ემსახურებოდა. დიდ სირთულეებთან იყო დაკავშირებული ძველი კადრების მასობრივი გამოყენება. მათ შორის საკმაოდ იყვნენ ისეთნი, რომელნიც ოპოზიციურად იყვნენ განწყობილი ძველი სამართლებრივი რეჟიმის მიმართ. ბევრმა მათგანმა შესძლო ძველი წარმოდგენებისა და იდეოლოგიისაგან განთავისუფლება, ისინი მთელ თავის ცოდნასა და გამოცდილებას ახმარდნენ საბჭოთა სამართლებრივი მეცნიერების განვითარებას.

ამ საკითხთან დაკავშირებით 41-ე გვერდზე ავტორი მიუთითებს, რომ დიდი ზეგარდასარგებლობის მომტანი აღმოჩნდა გარდამავალი პერიოდის იურიდიული მეცნიერების განვითარებისათვის მეცნიერთა ხელოვნური დაყოფა მარქსისტებად და ბურჟუაზიულ მეცნიერებად (მარტო იმ ნიშნით, რომ მათ იურისპრუდენციის ბურჟუაზიული სკოლა ჰქონდათ გავლილი).

ვ. ი. ლენინი არაერთგზის მიუთითებდა, რომ საჭირო იყო ამ საკითხისადმი უფრო ფრთხილი და გონივრული მიდგომა. მას პირველი რიგის ამოცანად მიაჩნდა ამ ჯურის მეცნიერთა რეაქციული ტენდენციების დაძლევა. მითითებდა, რომ ყოველივე ის დადებითი და მისაღები, რაც მათ გააჩნდათ მარქსისტულ მეთოდოლოგიაზე გადაყვანილი გამოვეყენებინა პროლეტარიატის კლასობრივი მიზნებისათვის. შრომაში მძალადონეა გამოყენებული მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიის წყაროები. იგი წარმოადგენს ერთ-ერთ

პირველ მონოგრაფიული ხასიათის შრომას საბჭოთა სისხლის სამართლის ლიტერატურაში, სადაც ღრმა მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე ნაჩვენებია თუ რატომ არ შეიძლება აბსოლუტურად შოვწყვიტოთ საბჭოთა სისხლის სამართალი საერთოდ ამ დარგის აღმოცენებისა და განვითარების წინა ისტორიას. მოძვე სოციალისტური ქვეყნების სამეცნიერო ლიტერატურაში მეცნიერული მემკვიდრეობითობის პრობლემას უფრო შემოქმედებითად უდგებიან და უფრო ფართოდაა განხილული. სასურველი იქნებოდა განსახილველ შრომებში ავტორს მიენიშნა ამ ლიტერატურაზე აღნიშნული პრობლემით დაინტერესებული მკითხველებისათვის³. ავტორის აზრით, ყოველივე რევოლუციამდელის ხელაღებით უაჩყოფა იდენტური იქნებოდაო პროლეტარულტელების უაზრო მტკიცებისა, რომლებიც მოითხოვდნენ უარი გვეთქვა კაცობრიობის შიერ შექმნილ ყოველგვარ კულტურულ მემკვიდრეობაზე. სამართლის ძირითადი დებულებებისადმი ნიჰილისტურმა დამოკიდებულებამ იქამდეც კი მიგვიყვანა, რომ მეცნიერთა ერთი ჯგუფი კატეგორიულად ილაშქრებდა სამართლის კლასიკური სკოლის მიერ გამომუშავებული იურიდიული ცნებებისა და ტერმინების წინააღმდეგ (გვ. 33, 81).

არ შეიძლება უარყოფა იმ დიდი ღვაწლისა, რაც ახალ მეთოდოლოგიას დაუფლებულმა, რევოლუციამდელმა მეცნიერებმა გააკეთეს ახალგაზრდა საბჭოთა იურიდიული მეცნიერებისათვის.

სწორედ მათი რიგებიდან არიან გამოსული ისეთი დიდი მეცნიერები როგორებიც არიან მ. გერნეტი, ა. ტრაინინი, ა. ყიფილენკო, ნ. პოლიანსკი, მ. ისაევი და სხვები.

ავტორი 41—42 გვერდებზე გულისტყვილით აღნიშნავს, რომ ზოგჯერ რევოლუციამდელ მეცნიერთა ძიება ახლის სფეროში და ამ დროს დაშვებული შეცდომები, კვალიფიცირდებოდა „მავნებლობად სამართლებრივი მეცნიერებრს ფრონტზე“. სამწუხაროდ, ამ მხრივ არც ჩვენი რესპუბლიკა წარმოადგენდა ბედნიერ გამოჩაქისს. ისტორიამ დაამტკიცა, რომ ამ მეცნიერებმა დიდი საქმე გააკეთეს თავის დროზე და დღეს საბჭოთა კავშირის კომპარტიამ და ჩვენმა მთავრობამ სათანადოდ დააფასა მათი ღვაწლი.

პერიოდი, რომელსაც მოიცავს განსახილველი შრომები, გამოირჩევა სირთულით, იგი აღსავსეა წინააღმდეგობებით. მეცნიერების და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვადასხვა დარგების განვითარება ხდებოდა მწვავე კლასობრივი ბრძოლების ფონზე. მარქსისტული ფრაზეოლოგიის საფარქვეშ სამართლებრივ მეცნიერებაში შეჭრას ლამობდნენ ნეოპეგელიანური და ნეოკანტიანური შეხედულებები, ხოლო პრაქტიკაში ადგილი ჰქონდა საბჭოთა სამართლის იურიდიულ-დოგმატური ვაგებისა და გამოყენების მცდელობას, საჭირო იყო მყარი მეთოდოლოგიური საფუძველი — სოციალისტური სამართლის რამდენადმე მაინც სრულყოფილი თეორიის ჩამოყალიბება, რაც ხელს შეუწყობდა სამართლის ცალკეული დარგების სწორი გზით განვითარებას.

1921 წლის 21 თინვარს რკპ(ბ) ცკ-ის ორგბიურომ დაავალა პ. სტუჩკას უმოკლეს ვადაში შეექმნა სახელმძღვანელო საბჭოთა სამართლის თეორიისა და პრაქტიკაში, ამ დავალებას მან უმოკლეს დროში გაართვა თავი და ამავე

³ Живкович Л., Теория социальной стратегий, М., 1969; Ионашкун Т., Нашиц А., К вопросу о сущности социалистического права — კრებულში — В. И. Ленин о социалистическом государстве и праве, М., 1969; Неновский Н. Преемственность в праве «Юридическая литература», М., 1977.

წელს გამოვიდა მისი ნაშრომი „სამართლისა და სახელმწიფოს რევოლუციური როლი“. ო. შიშოვის აზრით, მიუხედავად არსებული მდიდარი მეთოდოლოგიური მასალისა, ვერ ხერხდებოდა მისი დროული დამუშავება, რადგან მთელი ყურადღება ამ დროს გადატანილი იყო თვითრევოლუციებზე (გვ. 52). ალბათ ამავე მიზეზით იყო გამოწვეული ისიც, რომ ვერ ხერხდებოდა ახალ მეთოდოლოგიაზე დაფუძნებული სისხლის სამართლის სახელმძღვანელოს ან კომენტარის გამოცემა. 1923 წელს უმნიშვნელო ცვლილებებითა და მოქმედი სისხლის სამართლის კანონმდებლობის გათვალისწინებით ხელახლა გამოიცა რევოლუციამდელი სახელმძღვანელოები ს. პოზნიშევის, ხოლო 1925 წელს ე. ნემიროვსკის მიერ შედგენილი. როგორც ო. შიშოვის, ასევე სხვა ავტორების აზრით⁴ ამ პერიოდის რსფსრ-ის კანონმდებლობა სისხლის სამართლის ზოგადი ნაწილის ყველა ინსტიტუტის შესახებ მდიდარ მასალას შეიცავდა, რომელიც სათანადო მეცნიერულ გაანალიზებასა და მეთოდოლოგიურ დასაბუთებას საჭიროებდა.

პირველი საბჭოთა სახელმძღვანელო სისხლის სამართალში გამოიცა 1924 წელს ა. პონტოვსკის ავტორობით. ზემოთ დასახელებულმა და აგრეთვე სხვა მიზეზებმა შექმნა იმის პირობები, რომ, როგორც ავტორი მიუთითებს 51-ე გვერდზე, საბჭოთა სისხლის სამართლის მეცნიერების ჩამოყალიბების პროცესში დანაშულობასთან ბრძოლის პრაქტიკა და კანონმდებლობა წინ უსწრებდა სისხლის სამართლის კონკრეტული პრობლემის მეცნიერულ დამუშავებას. სამართლის ცალკეულ დარგებში წამოყენებულ იქნა ერთი შეხედვით საინტერესო, მაგრამ ზშირად მცდარ მეთოდოლოგიურ საფუძველზე აგებული თეორიები⁵. პირველი თეორიული დისპუტები, როგორც სამართლის თეორიის ასევე სისხლის სამართლის თეორიაში გაიმართა „სასამართლოს შესახებ“ № 1 დეკრეტის მიღებასთან დაკავშირებით. ამ დავებში განსაკუთრებულად გამოიკვეთა წინააღმდეგობა ორ თეორიულ მიმდინარეობას შორის.

ავტორი ძალიან მოკლედ მოგვითხრობს იმ თეორიულ დისპუტებზე, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ამ სკოლების წარმომადგენლებს შორის. მთელ რიგ საკითხებზე გაიმარჯვეს უკიდურესი სოციოლოგიური სკოლის მიმდევრებმა და დამკვიდრდა ისეთი დებულებები, რომელთა განხორციელებამ სოციალისტური კანონიერების სერიოზული დარღვევები გამოიწვია და რომელთა აღმოფხვრას ათობით წელი დასჭირდა (გვ. 34-35). შრომაში შევხვდებით არა მარტო დასახელებული სკოლების, არამედ ანთროპოლოგიური, ფსიქოლოგიური და სხვა თეორიულ მიმდინარეობათა მეცნიერულ ობიექტურ შეფასებას, სადაც ავტორი მათ სერიოზულ ნაკლოვანებებთან ერთად აღნიშნავს იმ დადებითსაც რაც მათ გააჩნდათ ამ პერიოდისათვის, აანალიზებს თუ რამდენად დასაშვებია და მისაღები იყო მათი ვალრმაწევა და განვითარება სოციალიზმის პირობებში. (გვ. 38—39, 49).

ამ პერიოდის სამართლის თეორიულ მიმდინარეობათა სიმრავლე მეტყველებს იმ გარემოებაზე, თუ რაოდენ ფართო ასპარეზი გაეხსნა მეცნიერების შემოქმედებით განვითარებას რევოლუციის პირველივე დღეებიდან. ნაჩვენე-

⁴ ლ. სურგულაძე, საბჭოთა საქართველოს სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ისტორია (1921-1922 წწ.) გვ. 28.

⁵ Очерки по истории юридических научных учреждений в СССР, М., «Наука», 1976, с. 20.

ბია ი: სირთულეები, რომელთა შორისაც გზას იკაფავდა ყველაზე უფრო პუმანური და ღრმად მეცნიერული სისხლის სამართლის სოციალისტური თეორია.

მან აითვისა ყოველივე მოწინავე და დადებითი, რაც მაშინდელ მეცნიერულ აზროვნებას გააჩნდა და მარქსისტულ მეთოდოლოგიაზე დაფუძნებული პროლეტარიატის კლასობრივი ინტერესებით განმსჭვალული დამოუკიდებელი გზით ვითარდებოდა.

20-იანი წლების მეორე ნახევარში გამოიცა მთელი რიგი სახელმძღვანელოები საბჭოთა სისხლის სამართალში, იწერებოდა შრომები, როგორც ზოგად თეორიულ ასევე მეთოდოლოგიურ პრობლემებზე. მეცნიერული პროგნოზირების სფეროში დაშვებული უხეში შეცდომების გამო 30-იანი წლებიდან საერთოდ შეწყდა სახელმძღვანელოების გამოცემა (გვ. 46). საამისოდ ნიადავი მოამზადა ე. პაშუქანისის წიგნმა „სამართლის ზოგადი თეორია და მარქსიზმი“, რომელიც ეყრდნობოდა მცდარ თეორიულ დასკვნას სამართლის კედომის შესახებ.

ავტორის მეორე შრომა ეხება კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გარდამავალი პერიოდისათვის სისხლის სამართლის მეტად მნიშვნელოვან, ისეთ თეორიულ და პრაქტიკულ საკითხებს, როგორცაა საბჭოთა სისხლის სამართლის ცნება და მისი კლასობრივი არსი, სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის საფუძვლები.

სამართლის და კერძოდ სისხლის სამართლის კლასობრივი ბუნების არსი ფართოდაა გაშუქებული მარქსიზმის კლასიკოსთა შრომებში. სისხლის სამართლის კლასობრივი ბუნების გაგება უშუალოდ უკავშირდება სახელმწიფოს კლასობრივი ხასიათის შესახებ მარქსისტულ-ლენინურ მოძღვრებას. ვ. ი. ლენინმა თავის შრომებში ღრმად გააშუქა ეს პრობლემა. საბჭოთა სისხლის სამართლის თეორიამ, ეყრდნობოდა რა სამართლის კლასობრივ ბუნებას, პირველად სამართლის ისტორიაში, წინ წამოწია დანაშაულის მატერიალური ცნება.

1919 წლის რსფსრ სისხლის სამართლის სახელმძღვანელო საწყისებმა საკანონმდებლო წესით განამტკიცა საბჭოთა სისხლის სამართლის, როგორც ახალი ტიპის სამართლისათვის ეს მეტად მნიშვნელოვანი პრინციპული ხასიათის დებულება.

განსახილველი შრომების ავტორი ეკუთვნის იმ მრავალრიცხოვან ავტორთა ჯგუფს, რომელთაც მიაჩნიათ, რომ „სახელმძღვანელო საწყისები“ არ აღიარებენ პიროვნების საშიშ მდგომარეობას⁶.

ავტორი აკეთებს რა დარგის განვითარების რეტროსპექტიულ მიმოხილვას, მიღის იმ დასკვნამდე, რომ თეორიული და იდეოლოგიური ბრძოლებით მეტად დატვირთულ ამ პერიოდში სისხლის სამართლის თეორია და კანონმდებლობა ყოველთვის არ იდგა სწორ მეთოდოლოგიურ პოზიციაზე. იყო პერიოდი, როდესაც მცდარად იყო გაგებული სისხლის სამართლის კლასობრივი ბუნება. ზოგიერთი კრიმინალისტის მიერ სისხლის სამართლის კლასობრივი ბუნების უმართებულო გაგებას საფუძველს უმადგებდა 1924 წლის სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების ძირითადი საწყისები, რომლის 31-ე და 32-ე მუხლების „ბ“ პუნქტები პირველ შემთხვევაში პასუხისმგებლობის

⁶ Уголовное право. История юридической науки, М., Наука, 1978, с. 44; ლ. სურგულაძე, საბჭოთა საქართველოს სისხლის სამართლის კანონმდებლობის ისტორია (1921-1922 წწ.) „მეცნიერება“, 1979 წ., გვ. 47.

დამამძიმებელ გარემოებად მიიჩნევა დამანაშავის კუთვნილებას ექსპლოატატორთა კლასისადმი, ხოლო მეორე შემთხვევაში ყოველთვის შემამსუბუქებელ გარემოებად იყო მიჩნეული დანაშაულის ჩადენა მუშის ან გლეხის მიერ, რსფსრ 1926 წლის სისხლის სამართლის კოდექსში პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციის აღნიშნული მომენტები აგრეთვე აუცილებლად იყო მიჩნეული. ამ პერიოდის ლიტერატურის გულდასმით შესწავლის საფუძველზე ავტორი ასკვნის, რომ კლასობრიობის პრინციპის ესოდენ ვაზვიადებული და დამახინჯებული გაგება არ იყო ერთსულოვანი. ამ პრინციპის გამარტივებული გაგების წინააღმდეგ გაილაშქრეს ისეთმა ცნობილმა მოღვაწეებმა, როგორებიც იყვნენ კოზლოვსკი, სკრიბნიკი, კრილენკო, პიონტოვსკი, ტრანინი და სხვები. მალე ეს პუნქტები ამოღებულ იქნა „ძირითადი საწყისებიდან“ და შესაბამისად მოკავშირე რესპუბლიკებმაც, კერძოდ საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის 1928 წლის კოდექსმა არ შეიტანა ისინი პასუხისმგებლობის დამამძიმებელ და შემამსუბუქებელ გარემოებათა ჩამონათვალში. სისხლის სამართალში კლასობრიობის პრინციპის ამგვარი გაგება ერთგვარად დაკავშირებული იყო პიროვნების საზოგადოებრივი საშიშროების აღიარებასთან, რამაც მკვიდრად მოიკიდა ფეხი პრაქტიკასა და განსაკუთრებულად პირველი პერიოდის საბჭოთა სისხლის სამართლის მეცნიერებაში. სისხლის სამართლის სპეციალისტთა დიდი ნაწილი აშკარად განიცდიდა უკიდურესი სოციალოგიური სკოლის გავლენას. ამ მეცნიერთა თეორიული მემკვიდრეობის კრიტიკას შრომებში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი, განსაკუთრებით 25—32-ე გვერდზე, სადაც ავტორი ეხება სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის საფუძველებს. 28—29 გვერდზე ავტორი ეხება 1924 წლის „ძირითადი საწყისების“ პოზიციას ამ საკითხზე, სადაც აღნიშნავს, რომ საწყისებში განმტკიცებულია სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის დუალიზმი ანუ სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის საფუძველად მიჩნეულია განზრახ ან გაუფრთხილებლობით ჩადენილი ქმედობა, ამავე დროს ადგილი აქვს პიროვნების საზოგადოებრივი საშიშროების აღიარებას. კერძოდ, საწყისების 22-ე მუხლის თანახმად სასამართლომ, პროკურორის წარდგინებით, სოციალური დაცვის ღონისძიების სახით, გადასახლება ან გასახლება შეიძლება დაუნიშნოს პირს, რომელიც წარდგენილ ბრალდებაში სასამართლომ გაამართლა, მაგრამ მიჩნეულ იქნა სოციალურად საშიშად. აქვე მოყვანილია მ. მ. ისაევის აზრი, სადაც იგი კანონმდებლის ამგვარ პოზიციას ხსნიდა, სამხედრო კომუნისტებისათვის დამახასიათებელი განსაკუთრებული საგარეო და აქედან გამომდინარე საშინაო ვითარებით. ამგვარად ჩვენი ანოცანის ფარგლებს სცილდება ამ საკითხის ირგვლივ კონკრეტული მსჯელობა. ვ. მ. კურიცინი თავის წიგნში „უფლებებისა და თავისუფლებების განვითარება საბჭოთა სახელმწიფოში“ ეხება რა ამ პერიოდს, აღნიშნავს, რომ 20-იანი წლების დასასრულსა და 30-იანი წლების დასაწყისისათვის სოციალიზმის მშენებლობაში მოპოვებულმა გამარჯვებამ, ექსპლოატატორთა კლასების ეკონომიურმა შეზღუდვამ თავისი შედეგები გამოიღო. ჩამოყალიბდა სოციალურად ერთგვაროვანი საზოგადოება, რის შედეგადაც აზრი აღარ ჰქონდა უფლებების შეზღუდვას კლასობრივი ნიშნის მიხედვით.

რაც შეეხება კლასობრივი პრინციპის ქვეშეობით გაგებას ო. ფ. შიშოვს მოყავს საკავშირო ცაკ-ის XII მოწვევის მეორე სესიაზე ნ. ვ. კრილენკოს

მიერ წარმოთქმული სიტყვა, სადაც ხაზგასმულია, რომ სისხლის სამართლის კლასობრივი ხასიათი ისე კი არ უნდა გავიგოთ, რომ იგი გამოდის ცალკეული მუშის (იგულისხმება დანაშაულის ჩამდენი) დამცველად, არამედ როგორც საერთოდ მუშათა და გლეხთა კლასობრივი ინტერესების გამომხატველად.

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში, აღნიშნავს ავტორი, საბჭოთა წყობილება და სისხლის სამართალი შესაბამისად იცავდა კერძო სექტორის ინტერესებსაც, ისე რომ სამართლის კლასობრივი ბუნების ჭეშმარიტი გაგება გამოხატულებას პოულობდა ცხოვრებაში.

სისხლის სამართლის ცნებაზე მსჯელობისას, სხვა საკითხებთან ერთად, ავტორი მოგვიხსენებს, თუ როგორი იყო ურთიერთდამოკიდებულება სისხლის სამართალსა და სისხლის სამართლის პოლიტიკას შორის. სხვა მეცნიერთა გვერდით ხაზგასმულია ა. ა. პიონტოვსკის დამსახურება სისხლის სამართლის პოლიტიკის პრობლემების დამუშავების და მისი სისხლის სამართლის ცალკე დარგად გამოყოფის საკითხი. ავტორი აღნიშნავს, რომ 20-იანი წლების მეორე ნახევარამდე საბჭოთა სისხლის სამართალში სისხლის სამართლის პოლიტიკის ცნებაც საერთოდ არ გვხვდება, ხოლო 30-იანი წლების დასაწყისისათვის ამ მიმართულებამ იმდენად იმპლავრა, რომ შეიმჩნეოდა სისხლის სამართლის პოლიტიკის მიერ თვით სისხლის სამართლის განდევნის ტენდენცია. ამ პერიოდის სისხლის სამართალში გამოცემული სახელმძღვანელოები იწოდებოდა სისხლის სამართლის პოლიტიკის სახელმძღვანელოდ. ამ დარგში ჩატარებულმა სერიოზულმა გამოკვლევებმა, მიუხედავად ზოგიერთი მეთოდოლოგიური უზუსტობისა და თეორიული გაუმართაობისა შექმნეს ბაზა მომავალში სისხლის სამართლის და სისხლის სამართლის პოლიტიკის პრობლემების მალალ დონეზე დამუშავებისათვის.

განსახილველი შრომის ერთ-ერთ ქვეთავში ავტორი განიხილავს შერაცხადობისა და შეურაცხადობის პრობლემას. თანამიმდევრულადაა ჩამოყალიბებული ამ ცნებების განვითარების ისტორია საბჭოთა იურიისპრუდენციის თეორიასა და პრაქტიკაში. 1919 წლის „რსფსრ სისხლის სამართლის სახელმძღვანელო საწყისებში“, 1922 წლის რსფსრ სისხლის სამართლის კოდექსში და აგრეთვე 1924 წლის „სსრ კავშირის და მოკავშირე რესპუბლიკების ძირითად საწყისებში“ საერთოდ არ გვხვდება ტერმინები „შერაცხადობა“ და „შეურაცხადობა“. აღნიშნული და აგრეთვე სხვა ტერმინები შემოტანილი სისხლის სამართლის კლასიკური სკოლის მიერ ერთხანს განდევნილი იყო, საბჭოთა სისხლის სამართლის ტერმინოლოგიიდან. აღნიშნული ტერმინების წინააღმდეგო, აღნიშნავს ავტორი, მკაცრად გაილაშქრეს ფსიქიატრებმაც კი, თითქოსდა იმ მიზეზით, რომ ამ ტერმინებს „ბნელი ისტორიული წარსული ჰქონდა“ (გვ. 38). ამ დროინდელ მოღვაწეთა მიერ ახლის ძიებაში დაშვებული შეცდომები გასაგებია ჩვენთვის, მით უმეტეს, რომ მათგან უმრავლესობამ თავის დროზე აღიარა ადრე დაშვებული შეცდომები.

მეორე არსებითი გარემოება, რამაც განაპირობა ამ პრობლემათა კვლევის დროს დაშვებული შეცდომები მდგომარეობდა ვ. ი. ლენინის მიერ ნებისყოფის თავისუფლების თაობაზე გამოთქმული აზრის, ზოგიერთი მკვლევარის მიერ, უმართებულო გაგებაში. შეიქმნა აზრი, თითქოს ვ. ი. ლენინი საერთოდ უარყოფდა ნებისყოფის თავისუფლებას. მხოლოდ 1926 წლის რსფსრ სისხლის სამართლის კოდექსმა ასახა ერთობლიობაში შეურაცხადობის როგორც რეზიდუი ასევე სამედიცინო კრიტერიუმები. შერაცხადობის რიგი თეო-

რეული პრობლემების მცდარ გაგებას ადგილი ჰქონდა ოცდაათიანი წლებში შუალედამდე, რის მიზეზადაც ო. ფ. შიშოვის მიაჩნია სისხლის სამართლის ძირითადი ინსტიტუტებისადმი ნიჰილისტური დამოკიდებულება და მემკვიდრეობითობის პრინციპის უგულვებელყოფა (გვ. 41). საგულისხმოა ის გარემოება, რომ როგორც ავტორი არაერთგზის მიუთითებს, სასამართლო პრაქტიკა რიც საკითხებში ზოგიერთ თეორიულ მოძღვრებებთან შედარებით მოწინავე პოზიციებზე იდგა (63).

შრომის მესამე თავი ეხება ბრალის ფორმებს და ამ საკითხების დამუშავების ისტორიულ განვითარებას ჩვენს ქვეყანაში. საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში სისხლის სამართლის სოციოლოგიური სკოლის გავლენით ადგილი ჰქონდა ბრალის ცნების, მისი ტრადიციული გაგებით უარყოფას. მიუხედავად იმისა, რომ ვ. ი. ლენინი თავის გამოსვლებსა და სტატიებში არაერთგზის მიუთითებდა პასუხისმგებლობის ამ მეტად მნიშვნელოვანი პრინციპის ცხოვრებაში გატარების აუცილებლობაზე. 1919 წლის „სახელმძღვანელო ხაწყისებიდან“ მოყოლებული 30-იანი წლების დასაწყისამდე „ბრალის“ ასევე „განზრახვის“ და „გაუფრთხილებლობის“ ტერმინებიც კი აღარ გვხვდება სისხლის სამართლის კანონმდებლობაში, როგორც ბურჟუაზიული სამართლისათვის დამახასიათებელი და ამდენად „მშრომელთა მასების თვალში დისკრედიტირებული ცნებები“. ოცდაათიანი წლების შუახნიდან იწყება ბრალის პრობლემის უფრო არსებითი დამუშავება, თუმცა ამ პერიოდის გამოკვლევებისათვის დამახასიათებელია ის, რომ ბრალი განიხილებოდა განზრახვისა და გაუფრთხილებლობის გვარეობით ფორმად. 63-ე გვერდზე კი ავტორი აღნიშნავს, რომ როგორც ბრალის პრობლემის ასევე მისი ფორმებისადმი ნიჰილისტური დამოკიდებულება საბჭოთა სისხლის სამართლის მეცნიერებაში 30-იანი წლების შუა პერიოდამდე გავრძელდა, რის მიზეზსაც ავტორი ხედავს იმ გარემოებაში, რომ სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის საკითხის გადაწყვეტისას აქცენტი გადატანილი იყო ბრალეული ქმედობიდან პიროვნების საზოგადოებრივ საშიშროებაზე. მიუხედავად მთელი რიგი თეორიული შეცდომებისა, ავტორი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ განსახილველი პერიოდის სასამართლო პრაქტიკა სერიოზულ ყურადღებას აქცევდა დამნაშავე პირის ბრალეულობის საკითხს და ბრალის კონკრეტული ფორმის დადგენას, ხოლო ბრალის არ არსებობის შემთხვევაში პირი თავისუფლდებოდა სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობისაგან.

შრომის ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ავტორი დიდი ყურადღებით მოეკიდა განსახილველი პრობლემის შესწავლას, განსაკუთრებულად მის წინა პერიოდს, რომელიც შედარებით უცნობია დღევანდელ მკითხველთა ფართო წრისათვის. ამ მხრივ უნდა დავასახელოთ ვ. ი. ვოლკოვის შრომა „სისხლის სამართალი და რეფლექსოლოგია“⁸. ვოლკოვი ცდილობდა აკად. პავლოვის აღმოჩენები ფიზიოლოგიის დარგში გამოეყენებინა ბრალის ზოგიერთი საკითხის და კერძოდ გაუფრთხილებლობის პრობლემის გადასაწყვეტად. მიუხედავად იმისა, რომ შრომა გამოირჩეოდა ამ ურთულესი პრობლემის გადაწყვეტისადმი მეტად ორიგინალური მიდგომით, იგი ხასიათდებოდა მთელი რიგი სერიოზული შეცდომებითაც. გაუფრთხილებელი ბრალის ფენომენს ვ. ი. ვოლკოვი მხოლოდ გარეგანი გამაღიზიანებლებით ხსნიდა, რაც ცხელია ვერ ხსნიდა მის შინაარსს და მეტად ამარტივებდა მას. 1933 წელს

⁸ Волков Г. И. Уголовное право и рефлексология. Харьков, 1928.

გ. ი. ვოლკოვის დასახელებული ნაშრომი მკაცრად იქნა გაკრიტიკებული ა. ესტრინის მიერ და უსამართლოდ იქნა მივიწყებული. როგორც თვით ავტორიც აღნიშნავს 77-ე გვერდზე ვოლკოვის პოზიციის ერთ-ერთ ძირითად ნაკლოვან მხარეს წარმოადგენდა ისიც, რომ იგი გაუფრთხილებლობის მისეული კონცეფციის დასახებულად ამოდიოდა არა ქმედობის საზოგადოებრივი საშიშროების არამედ დამნაშავე პირის საზოგადოებრივი საშიშროებიდან. ვოლკოვი უარყოფდა აგრეთვე ნებისყოფის თავისუფლებას სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობის საკითხის გადაწყვეტისას. მიუხედავად აღნიშნული და რიგი სხვა ნაკლოვანებებისა, რომელიც გ. ვოლკოვის თეორიას გააჩნდა, ეს იყო ცდა სხვა მეცნიერებათა უახლესი მიღწევების გამოყენებისა სისხლის სამართლის პრობლემებს გადაჭრისათვის. ვოლკოვი შეეცადა მეცნიერულად აეხსნა გაუფრთხილებელი ბრალის სტრუქტურა, რაც მან გარკვეულწილად მოახერხა კიდევაც, ქვეყნის ფიზიოლოგიის დონეზე. მაგრამ ადამიანი, პირველ ყოვლისა, ცნობიერი არსებაა. ვოლკოვმა ვერ შეძლო მოეცა გაუფრთხილებელი ბრალის ფსიქოლოგიური მექანიზმი. ამ საკითხის დადებითად გადაჭრა შესაძლებელი გახდა მხოლოდ ფსიქოლოგიური მეცნიერების განვითარების გარკვეულ საფეხურზე. ფსიქოლოგიური მეცნიერების მიღწევების გამოყენების ბრწყინვალე მაგალითს იძლევა სამართლის პრობლემების დამუშავება საქართველოში⁹. ამ გარემოებას ხაზი გაუსვა უნგრელმა მეცნიერმა კ. დიერდმი წიგნში „სოციალისტური სისხლის სამართლის განვითარების თანამედროვე ტენდენციები“¹⁰, როდესაც ეხება გაუფრთხილებელი ბრალის დამუშავების საკითხს სოციალისტურ სისხლის სამართალში¹¹.

ეხება რა კონკრეტულად ბრალის პრობლემის განვითარების ისტორიას ჩვენს ქვეყანაში. ეს გარემოება ავლებს ავტორის საგანგებოდ განიხილოს ყველა ის მეცნიერული დავა თუ ნაშრომი, რომელიც უშუალოდ ბრალს, მის ცნებას თუ ბრალის ფორმებს ეძღვნებოდა. სარეცენზიო შრომის შესწავლისას რჩება შთაბეჭდილება, თითქოს ავტორი რატომღაც არ ამახვილებს ყურადღებას ისეთ შრომებზე რომელთაც სერიოზული წვლილი შეიტანეს გაუფრთხილებლობის პრობლემის დამუშავებაში.

განსახილველი წიგნის მიმართ, ზემოთაღნიშნულს გარდა, გვაქვს აგრეთვე შემდეგი შენიშვნა. ავტორი არ უთითებს ყველა იმ შრომას თუ მონოგრაფიას რომელთაც დიდი წვლილი შეიტანეს საბჭოთა სისხლის სამართლის მეცნიერების განვითარებაში, მათ შორის ქართველ მეცნიერთა შრომებს.

ავტორი ასევე ნაკლებ ყურადღებას უთმობს განსახილველი პერიოდის მოკავშირე რესპუბლიკების საკანონმდებლო მასალებს, მაშინ როდესაც თითქმის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკაში შესწავლილია ეს ისტორიული მასალები, რაც მთელი რიგი თავისებურებებით ხასიათდებოდა და ხშირად გამოირჩეოდა საკითხის ორიგინალური გადაწყვეტით¹¹.

მიუხედავად აღნიშნული შენიშვნებისა თ. ფ. შიშოვის განხილული შრომები საჭირო და საინტერესო შენამატია ჩვენი მკითხველისათვის.

ილიანა ჯივლაძე

⁹ Макашвили, В. Г., Пурцеладзе Д. Л., Юридическая наука в Академии наук в Грузинской ССР, «Мецниერება», 1983, с. 12—13.
¹⁰ Современные тенденции развития социалистического уголовного права. «Наука», 1983 г., с. 54.
¹¹ Угрехелидзе М. Г., Проблема неосторожной вины в уголовном праве. Тбилиси, «Мецниერება», 1976 г.

УГОЛОВНЫЙ ЗАКОН И СОЦИАЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ

Сложность и динамизм взаимосвязей права с социальными процессами, происходящими в современном обществе, позволяют отнести проблемы социологии права к числу наиболее актуальных для юридической науки. В работах советских ученых-юристов глубоко проанализированы закономерности, характеризующие социальную обусловленность и социальное действие права в целом и его отдельных отраслей (работы С. С. Алексеева, В. Н. Кудрявцева, В. П. Казимирчука, Л. С. Явича, А. М. Яковлева, Л. И. Спиридонова и др.). Однако до сих пор отсутствовало системное, монографическое исследование механизма социального действия уголовного права. Указанный пробел с выходом в свет книги В. М. Когана «Социальный механизм уголовно-правового воздействия»¹ можно считать в значительной мере восполненным.

В этой работе автору удалось решить сложную научную проблему: комплексно и на высоком аналитическом уровне рассмотреть многочисленные социальные аспекты уголовно-правового регулирования, раскрыть механизм действия уголовного права в социальном контексте и показать диалектическую взаимосвязь элементов этого механизма.

Рецензируемая монография имеет стройный и заверченный характер, ее отличает ясное и последовательное изложение представляемого читателю материала. Это не в последнюю очередь достигается благодаря строгому соблюдению разработанных автором общих и более конкретных схем исследования. Так, в схематическом виде механизм уголовно-правового воздействия можно представить, по мнению автора, как взаимосвязь трех элементов: морального содержания уголовно-правовых норм, деятельности уголовной юстиции и неблагоприятных последствий для правонарушителя. В свою очередь каждый из этих элементов подвергается автором процедуре операционализации. В результате, например, моральное содержание уголовного права связывается с такими моментами, как принадлежность индивидов к определенным социальным группам, образ преступника, существующий в массовом правосознании, и стабильность уголовного закона.

Книга В. М. Когана прекрасное подтверждение тому, сколь необходим и плодотворен на современном этапе дифференциации областей знания междисциплинарный подход к актуальным проблемам юридической науки. Монография написана на стыке теории права, социологии, уголовного права, социальной психологии, социологии уголовного права и криминологии. Кроме того, многие разделы книги сопровождаются краткими экскурсами в историю и этнографию. Благодаря этому автору удалось, в частности, показать сложную и порой противоречивую эволюцию уголовно-правовых идей и институтов. О парадоксах правосознания, рассмотренного через историческую призму, свидетельствуют многочисленные примеры, приведенные на страницах книги: строгость наказания в древнем Китае усиливалась по мере повышения статуса наказываемого (с. 50), понятие справедливости исторически

¹ В. М. Коган. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М., 1983, 184 с.

связано с конкретным эмоционально-насыщенным образом «правого» и «левого» (с. 74), субкультура заключенных обнаруживает сходство с сословно-кастовой моралью феодального общества (с. 140) и др.

В монографии поставлен ряд острых проблем, волнующих не только правовую науку, но и современную юридическую практику. Вместе с этим автор предлагает пути их возможного решения. К таким проблемам следует отнести, в частности, следующие:

- недостаточную стабильность уголовно-правовых норм (с. 142—143);
- необоснованное расширение круга преступлений, за совершение которых предусмотрена смертная казнь (с. 45);
- нецелесообразность соединения в одном органе функции выявления преступлений и функции их раскрытия, что благоприятствует искажениям при регистрации количественных параметров преступности (с. 158);
- отсутствие четких критериев для отделения состава хулиганства от других преступлений и соответствующего административного проступка (с. 102).

Ограниченный объем рецензии не позволяет, к сожалению, осветить все интересные и оригинальные, с нашей точки зрения, взгляды и позиции автора по актуальным вопросам социологии уголовного права. Поэтому остановимся лишь на некоторых из них.

Анализируя функционирование образа преступника в массовом правосознании, автор подмечает одно из противоречий в деятельности уголовной юстиции. При прочих равных условиях, говорит В. М. Коган, чем выше барьер между законопослушными гражданами и преступниками, обусловленный образом преступника, тем ниже уровень преступности. Поэтому с целью общего предупреждения, казалось бы, следует повышать этот барьер. Однако тут вступает в действие указанное противоречие: повышение этого барьера препятствует ресоциализации преступников, отбывших назначенное наказание (с. 129—130).

Привлекает внимание попытка исследования механизма возникновения преступной субкультуры и ее влияния на криминогенную обстановку в обществе. Здесь для анализа преступной субкультуры найдена исходная точка: соотношение формальной и неформальной организации и показаны характерные признаки неформальной организации, имеющей антиобщественную ориентацию. Закономерно, что в связи с этим вопросом автор проводит глубокий анализ криминальной субкультуры, возникающей в местах лишения свободы, и раскрывает ее истоки и условия функционирования (с. 136—140).

Деятельность уголовной юстиции В. М. Коган справедливо рассматривает не только как систему учреждений, лиц и материальных средств, но и как совокупность стандартизированных образцов поведения, воплощенных в социальных ролях судьи, прокурора, следователя, адвоката и т. д. (с. 146). В связи с этим хотелось бы заострить внимание исследователей на необходимости изучения образцов поведения работников уголовной юстиции. Практически здесь речь идет о «научной целине», между тем ее освоение позволило бы лучше понять многие процессы, происходящие в сфере уголовной юстиции, например, процесс селекции правонарушителей, привлекаемых к ответственности. (О том, сколь актуально исследование этой проблемы, говорят данные, приведенные автором на с. 156).

Для анализа деятельности системы уголовной юстиции В. М. Коган творчески использует достижения социологии организаций. Особенно плодотворной оказалось рассмотрение деятельности этих органов с использованием трехуровневой иерархии целей, стоящих перед каждой организацией: целей-заданий, целей-ориентаций и целей самой органи-

зации. Автор видит, с какими трудностями сопряжена конкретизация целей-заданий в плане создания шкалы оценок как для измерения качества профессиональной деятельности отдельных работников, так и для измерения эффективности деятельности системы уголовной юстиции в целом. Однако он правильно подчеркивает, что неадекватная конкретизация целей может иметь весьма нежелательные последствия. «Такое положение, — продолжает автор, — имеет место и в тех случаях, когда работа органов внутренних дел и прокуратуры по борьбе с преступностью оценивается по показателям роста или снижения зарегистрированных преступлений» (с. 158).

Говоря о неблагоприятных последствиях для правонарушителя как элементе уголовно-правового воздействия, автор в первую очередь имеет в виду наказание и его цели: общую и специальную превенцию. Когда речь идет о реальных неблагоприятных последствиях (положение осужденного к наказанию), то действует специальная превенция, если же речь идет о воображаемых (предполагаемых) последствиях этого рода, то вступает в действие общепредупредительный эффект уголовного закона. В последнем случае исследователь сталкивается с большими сложностями, поскольку, если понимать устрашение как психологический феномен, оно оказывается практически недоступным для наблюдения. Дело в том, что о наличии устрашения, как мотива поведения, приходится судить на основании отсутствия (ненаступления) соответствующего действия. Тем ценнее каждый вклад в разработку проблем общепревентивного воздействия наказания, этой, по словам И. Андресса, «заброшенной сферы исследования».

Действие общей превенции автор рассматривает широко, во взаимосвязи с другими компонентами механизма уголовно-правового воздействия и криминогенной обстановкой в обществе. В результате формулируются следующие интересные выводы:

1. Устрашение усиливается или ослабляется вероятностью и быстротой назначения наказания.
2. Значение общего предупреждения меняется в связи с изменением круга деяний, объявляемых преступлениями: чем меньше среди них деяний, сурово осуждаемых господствующей моралью, тем больше значение общего предупреждения.
3. Это соотношение также меняется под влиянием динамики преступности: чем ниже уровень преступности, тем большее значение придается специальному предупреждению (с. 162).

Вопросы общего предупреждения исследуются в рецензируемой монографии и в § 21 главы «Правосознание и уголовное право». Здесь социально-превентивная функция рассматривается в контексте проблемы пределов уголовно-правового регулирования и его суровости. И действительно, общепревентивные соображения часто ведут как к расширению круга деяний, объявляемых преступлениями, так и к усилению уголовной репрессии. Как видим, эффективность общепредупредительной функции наказания сложная и многогранная проблема. Реализация этой функции во многом определяется уровнем развития общественного морального и правового сознания и, в частности, позициями правовой идеологии и юридической науки. Поэтому уяснение теоретических аспектов этой проблемы имеет громадное практическое значение.

Наряду с отмеченными достоинствами в книге, на наш взгляд, имеются отдельные неточности. В частности, вызывает возражение употребление термина «уголовно-правовое воздействие» применительно к задачам исследования. Это понятие, строго говоря, может быть отнесено только к определенным адресатам уголовного права: рядовым гражданам, а также преступникам. На эти адресаты уголовное право

действительно «воздействует». Однако, как хорошо видно из содержания монографии, в социальный механизм действия уголовного права включена и система уголовной юстиции: должностные лица и государственные органы. Было бы неправильным говорить в их отношении об уголовно-правовом воздействии. Более точным в этом плане представляется термин «уголовно-правовое регулирование». Именно в этом смысле автор говорит о регулятивной функции уголовно-правовой нормы по отношению к деятельности уголовной юстиции на с. 144.

Недостаточно убедительным выглядит обоснование справедливого тезиса о том, что повиновение уголовным законам достигается не только применением санкций, т. е. непосредственно силой. Для иллюстрации этого тезиса автор указывает, что «крестьян всегда значительно больше, чем феодалов, и рабочих всегда значительно больше, чем капиталистов», однако, несмотря на это, господство принадлежит меньшинству в лице эксплуататоров. По мнению автора, это господство сохраняется благодаря тому, что господствующей является и мораль господствующего класса (с. 117). Неясно, однако, почему все-таки в классовом обществе мораль в отличие от права является более эффективным средством обеспечения социального контроля. Известно, что в классовом обществе в различных классах и социальных группах действуют различные моральные нормы. Вряд ли мораль эксплуататорского класса безоговорочно поддерживается угнетенными классами и имеет широкое распространение в обществе. Если бы это было иначе, то необходимость права и других репрессивных средств поддержания политического господства ослабевала бы. Между тем значение принудительного аспекта правового регулирования в обществах, разделенных на антагонистические классы, возрастает. Думается, что это, наряду с прочим, обусловлено расхождениями между требованием правовых норм и моралью эксплуатируемого большинства населения.

Высказанные замечания, имеющие частный характер, не могут повлиять на общую высокую оценку рецензируемого труда, который явился важным шагом по пути системного анализа социального действия уголовного права.

Г. Ш. ЛЕЖАВА

ვლადიმერ მაყაშვილის სსრკნას

წლელს 7 აგვისტოს 82 წლისა გარდაიცვალა თვალსაჩინო ქართველი მეცნიერი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის სამართლის რედაქციის გამგე, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერთანამშრომელი, რესპუბლიკის დამსახურებული იურისტი ვლადიმერ გიორგის ძე მაყაშვილი.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ-ეკონომიკური ფაკულტეტის იურიდიული განყოფილების დამთავრებისთანავე ვ. მაყაშვილმა პედაგოგიური მოღვაწეობა დაიწყო ამავე ფაკულტეტზე, ხოლო შემდეგ ლექციებს კითხულობდა საკავშირო იურიდიული დაუსწრებელი ინსტიტუტის თბილისის ფილიალში.

ვ. მაყაშვილი მეცნიერ-კრიმინალისტად სტუდენტობის წლებიდანვე ყალიბდებოდა გამოჩენილი იურისტის ლ. ანდრონიკაშვილის ხელმძღვანელობით. ახალგაზრდა ვ. მაყაშვილის მეცნიერულ ზრდაზე განსაკუთრებით ნაყოფიერად იმოქმედა ლ. ანდრონიკაშვილის მიერ შექმნილ ეგრეთ წოდებული მაღალი ტიპის სემინარში მონაწილეობამ. მოხსენებები, რომლებსაც იგი ამ სემინარში კითხულობდა, შემდეგში საფუძვლად დაედო მის მეცნიერულ გამოკვლევებს სისხლის სამართლის სფეროში.

ვ. მაყაშვილი ერთ-ერთი იმთავანია, ვინც საფუძველი ჩაუყარა ქართული საბჭოური სისხლის სამართლის მეცნიერებას. იგი ბრალის პრობლემის შესანიშნავ მცოდნედ ითვლებოდა. მისი მეცნიერული მემკვიდრეობიდან ცალკე უნდა გამოვეყოთ ფუნდამენტური გამოკვლევა „სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა გაუფრთხილებლობისათვის“, რომელსაც დიდი გამოხმაურება ჰქონდა ჩვენშიც და საზღვარგარეთის ქვეყნებშიც. ვ. მაყაშვილის ცხოვრებაში ბევრი რამ განსაზღვრა საზიარო საქმიანობამ გამოჩენილ საბჭოთა მეცნიერ-

თან პროფ. თინათინ წერეთელთან. ზოგიერთი სამეცნიერო გამოკვლევა მათ ერთობლივად აქვთ დამუშავებული და გამოქვეყნებული. ამ გამოკვლევებს შორის უნდა დავასახელოთ „დანაშაულის შემაღვენლობა როგორც სისხლის სამართლებრივი პასუხისმგებლობის საფუძველი“, რომელიც 1954 წელს გამოქვეყნდა ჟურნალ „Советское государство и право“-ში და სათავე დაუდო ამავე ჟურნალის ფურცლებზე გამართულ დისკუსიას ამ საკითხზე.

სიცოცხლის ბოლო წლებში მაყაშვილი მუშაობდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტში, სადაც იგი ნაყოფიერ მეცნიერულ მუშაობას ეწეოდა. აქ მან დაწერა და გამოაქვეყნა ნაშრომი „სამართლის მეცნიერება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიაში“ (თანაავტორი დ. ფურცელაძე). სიკვდილის წინ ვ. მაყაშვილმა დაასრულა ფუნდამენტური გამოკვლევა, რომელიც მისი მასწავლებლის ლ. ანდრონიკაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილი, (თანაავტორი თ. წერეთელი). ეს გამოკვლევა ამჟამად იბეჭდება.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ვ. მაყაშვილის წვლილი საქართველოს სსრ 1960 წლის სისხლის სამართლის კოდექსის პროექტის შედგენაში. ბევრი მუხლი, რომლებითაც ჩვენი კოდექსი დადებითად გამოირჩევა სხვა კოდექსებისაგან, მისი წინადადებით იყო შეტანილი პროექტში.

წლების მანძილზე ვ. მაყაშვილი იყო საქართველოს სსრ უმაღლესი სასამართლოს სამეცნიერო-საკონსულტაციო საბჭოს წევრი. მისი გამოსვლა საკონსულტაციო საბჭოს სხდომებზე ყოველთვის ღრმად და მრავალმხრივ იყო დასაბუთებული.

ვ. მაყაშვილი 1966 წელს, როცა ქართული საბჭოთა ენციკლოპედიის შექმნის სამუშაოები დაიწყო, მიწვეული იყო სამართლის რედაქციის ხელმძღვანელად. მან დიდი ამაგი დასდო ქართული ენციკლოპედიის საერთო მეთოდური საკითხების დამუშავებას და სამართლის დარგის ღირსეულად წარმოჩენას. ფართო იურიდიული განათლების, მაღალი საერთო კულტურის, მეცნიერული სიზუსტის, კეთილსინდისიერებისა და დიდი მომთხოვნელობის გამო იყო, რომ სწორედ ვ. მაყაშვილს მიანდეს მასალის მომზადების ხელმძღვანელობა ენციკლოპედიის სამართლის განყოფილებისათვის.

ვ. მაყაშვილი ენერგიულად იყო ჩართული ქვეყნის სამართლებრივ ცხოვრებაში. იგი არაერთი საკავშირო და საერთაშორისო კოლოკვიუმისა და კონფერენციის მონაწილე იყო. განსაკუთრებით დიდი ინტერესი გამოიწვია მისმა გამოსვლამ სამეცნიერო მოხსენებით საბჭოთა-დასავლეთი გერმანიის საერთაშორისო კოლოკვიუმზე (1982). მის მიერ ამ კოლოკვიუმზე წაკითხული მოხსენება დაიბეჭდა დასავლეთ გერმანიაში გამოცემულ საგანგებო კრებულში.

დიდი ვ. მაყაშვილის დამსახურება ახალგაზრდა სამეცნიერო კადრების აღზრდაში. უნდა ითქვას რომ ეს ხდებოდა სრულყოფილ უანგაროდ და ოფიციალურად არსად არ ფიქსირდებოდა. ამ თვალსაზრისით იგი ნამდვილ ერისკაცად გვევლინებოდა.

სანიმუშო მოქალაქის და მეცნიერის ვ. მაყაშვილის ცხოვრება-მოღვაწეობა, მისი ზნეობრივი სახე ყველასათვის მისაბამ მაგალითად დარჩება.

ადამიანი იყო, ამავე დროს, საოცარ შეურიგებლობას იჩენდა იმის მიმართ, რაც ზნეობრივად მიუღებლად მიაჩნდა.

იგი ნამდვილი რაინდი იყო. მძიმე, უკურნებელი სენით შეპყრობილი, უკანასკნელ ზღვრამდე მისული, არასდროს კარგავდა სიმტკიცეს. მისგან არავის გაუგონია ჩივილი. მისი საუბარი ამ დროსაც ჭკუის სასწავლებელი და დასამახსოვრებელი იყო. იმდენი სიმტკიცე გააჩნდა, რომ უკვე ლაპარაკის უნარს მოკლებულმა, მასთან სანახავად მისულ უახლოეს თანამშრომელს დაუწერა: «გეთაყვა, თავი დამანებეთ, დამივიწყეთ, ნუ ჰკარგავთ ჩემთვის დროს; ძალიანა გთხოვთ, წადით, იმუშავეთ».

სამწუხაროდ, ბატონი ვლადიმერი ვერ მოესწრო პირველი ქართული უნივერსალური ენციკლოპედიის გამოცემის დასრულებას. ენციკლოპედიისა, რომელშიც ესოდენ დიდი მისი პირადი წვლილიც.

ქართველი ენციკლოპედისტების ხსოვნაში სამუდამოდ დარჩება ვლადიმერ მაყაშვილის ნათელი სახე.

ვლადიმერ მაყაშვილი

ბატონი ვლადიმერ მაყაშვილი გამორჩეული ინტელიგენტი იყო. მისი ინტელიგენტობა თავს იჩენდა მცირე თუ დიდ საქმეში. აბა გაიხსენეთ სტუმრის მიღების, მასთან საუბრის, ვაცელების მისეული მანერა. რასაკვირველია, მისი ინტელიგენტობა, რომელსაც მაღალი ზნეობრივი კულტურა განსაზღვრავდა, არ აზოიწურებოდა გარეგანი აქსესუარებით. ეს თვისება განსაკუთრებული ძალით ვლინდებოდა, როდესაც საკითხი მეცნიერებისა და მეცნიერის ავტორიტეტს შეეხებოდა. ამ მიმართულებით იგი გასაოცარ მხარდაჭერას პოულობდა ქალბატონ თინათინის მხრივ. მრავალთაგან მხოლოდ ორ დამახასიათებელ მაგალითს მოგახსენებთ: როდესაც აკადემიაში ქალბატონ თინათინის არჩევის საკითხი დადგა, ჩვენ, მისი ნიჟის თაყვანისმცემელნი, ერთსულოვნად იმ აზრისა ვცაყავით, რომ იგი უსათუოდ პირდაპირ აკადემიკოსად უნდა აერჩიათ. ამის წინააღმდეგ კატეგორიულად გაილაშქრეს ერთმაც და მეორემაც. მათი არგუმენტი ასეთი იყო: ზოგიერთ ასეთ აქციას აკადემიკოს გიორგი წერეთლის ზეგავლენის შედეგად ჩათვლისო. ამით კი ჩვენი და ბატონ გიორგის ავტორიტეტი შეილანებო. მეორე მაგალითიც: ქალბატონ თინათინისა და ბატონ ვლადიმერის დამოკიდებულება ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის ხსოვნისადმი მოწაფეთა და მასწავლებლის ზნეობაზე დაფუძნებულ ურთიერთობის ნიმუშია. როდესაც ქალბატონი თინათინი ამ წუთისოფილს სტოვებდა, მან ერთადერთი თხოვნით მიმართა ბატონ ვლადიმერს — გამოექვეყნებია ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის ცხოვრებისა და შემოქმედებისადმი მიძღვნილი ნაწარმოები. ეს ანდერძი ბატონმა ვლადიმერმა პირნათლად განახორციელა; წიგნი მზადაა და სულ მალე დაისტამბება. ბატონმა ვლადიმერმა სიკვდილამდე, წინა დღით ნიობრა: «დამშვიდებული მივდივარ ამ ქვეყნიდან, რადგან ეს საქმე დავასრულეო».

მისი ინტელიგენტობის, ზნეობრივი კულტურის, ჰუმანურობის, კაცთმოყვარეობის კვალი თვალნათლივ ჩანს მის შესანიშნავ მეცნიერულ შემოქმედებაში. მარტო ის რად ღირს, რომ მან შემოქმედების ძირითადი ნაწილი ბრალის ურთულეს პრობლემას მიუძღვნა. ბრალეული პასუხისმგებლობის პრინციპი ხომ

ადამიანის პიროვნების, მისი თავისთავადობისა და ღირსების დადასტურების გამოხატულებაცაა. ადამიანი მავნე შედეგისათვის მხოლოდ მაშინ შეიძლება გაიკიცხოს, როდესაც შეიძლება ადამიანის ცნობიერებასა და შედეგს შორის ხიდი გაიღოს. ანდა კიდევ, ბატონი ვლადიმერი კატეგორიულად წინააღმდეგი იყო მეტისმეტი კრიმინალიზაციისა, ყოველთვის იმ აზრს იცავდა, რომ დაუშვებელია სისხლისსამართლებრივი სასჯელის დევალაცია, რომ ვიდრე არ ამოწურულა ზნეობრივი გაიკიცხვის, ადმინისტრაციული სასჯელის შესაძლებლობა, მანამდე სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის შემოღება ყოვლად გაუპართლებელი არისო.

თავისთავად ბატონი ვლადიმერის მეცნიერული შემოქმედება დამოუკიდებელი გამოკვლევის საგანია. აქ კი შეიძლება მოგახსენოთ, რომ მისი წერის მაღალი კულტურა, გასაოცარი ლოგიკური აზროვნების უნარი, ურთულესი სამართლებრივი პრობლემების განხილვისას ფილოსოფიური, ფსიქოლოგიური და ეთიკური ასპექტების ოსტატური შესამება იურიდიულ ანალიზთან მისაბამ მავალითად ითვლება. ეს სიტყვები მე არ მეკუთვნის. ისინი ეკუთვნის, ერთ-ერთ ფუნდამენტურ ნაშრომზე საზღვარგარეთ გამოქვეყნებული ერთ-ერთი რეცენზიის ავტორს, პროფესორს, ამჟამად ბულგარეთის სახალხო რესპუბლიკის გენერალურ პროკურორს, ლიუტოვს. და ეს მხოლოდ მისი აზრი როდია.

ამით ვამთავრებ. ოღონდ ნება მიბოძეთ ჩემი ღრმა პირადი გულისტკივილი ვაგიმუღავნოთ. 35 წლის მანძილზე განუწყვეტელი კავშირი მქონდა თინათინ წერეთლისა და ვლადიმერ მაყაშვილის ოჯახთან. ამ ხნის მანძილზე ყოველ კვირას, ზოგჯერ ყოველ დღე მე ჩემს კოლეგებთან ერთად მეორე საუნივერსიტეტო განათლებას ვღებულობდი. ამჟამად დიდი სიცარიელე შეიქმნა. ამ სიცარიელის შევსება ამიერიდან შეუძლებელია.

მაგრამ რა შუაშია ჩემი გულისტკივილი. ბატონი ვლადიმერი განსაკუთრებით ამ ბოლო ხანს გულდაწყვეტით ამბობდა, რომ მას შვილი არ ღარჩა ამ ქვეყნად. ბატონო ვლადიმერ! თქვენ უშურველად, უანგაროდ იმდენი ფიზიკური და ინტელექტუალური ენერგია შესწირეთ თქვენს მოწაფეებს, რომ ვბედავ მათი და ჩემი სახელით საჯაროდ ვთქვა: თქვენ იმდენი შვილი გყავთ, რამდენი მოწაფეც აღზარდეთ. მოწაფეები კი თქვენი პიროვნების, ზნეობის, ინტელიგენტობის, შემოქმედების შესახებ საქმით, წიგნით ვადაცვენთ ჩვენს ამჟამინდელ და მომავალ თაობებს. მოვიქცევით ისე, როგორც თქვენი მასწავლებლის ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის მიმართ მოიქცეით თქვენ.

მშვიდობით, მშვიდად იძინეთ თქვენს მშობლიურ მიწაში, რადგან მიწის ზევით ჭეშმარიტად რომ მოიხადეთ ვალი ქვეყნის, ხალხის, ახალგაზრდობისა და მეცნიერების წინაშე.

გიორგი ნაუზელიაძე

ჩვენ, დღეს აქ შეკრებილნი, ნათესავ-მეგობრები, ახლობლები, მთელი ჩვენი იურიდიული საზოგადოებრიობა სამუდამოდ ვეთხოვებით ვლადიმერ მაყაშვილს, ადამიანს, რომელმაც დიდი ამაგი დასდო ქართული სამართლებრივი კულტურის განვითარებას. წავიდა ჩვენგან ღირსეული მოქალაქე, მეცნიერი, ახალგაზრდობის შემწე და გულისხმიერი მრჩეველი, ვინც მთელი თა-

ვისი შეგნებული სიცოცხლე, მთელი თავისი ძალა და ენერგია საზოგადოებრივ საქმეს შეაღია. მიუხედავად ხანდაზმულობისა, მას სიცოცხლის ბოლომდე არ შეუწყვეტია აქტიური საზოგადოებრივი საქმიანობა და, რომ უკურნებელი სენი არ შეპყროდა, ვინ იცის, კიდევ რამდენ სასიკეთო საქმეს გააკეთებდა, ვლადიმერ მაყაშვილი იყო ჩვენი მოძღვარი, ჭეშმარიტი წინამძღოლი და გზის გამკვალავი...

ქალბატონ თინათინ წერეთელთან ერთად, ვლადიმერ მაყაშვილმა საფუძველი ჩაუყარა საქართველოში სისხლის სამართლის პრობლემების სისტემატურ კვლევას. მათ ამისათვის არ აკლდათ არც ნიჭი, არც სურვილი და მონდომება, არც საერთო განათლება და სპეციალური განსწავლულობა. სტუდენტობის წლებიდანვე იმ კეთილშობილური აზრით შეპყრობილებმა, რომ მთელი თავისი ცოდნა და განათლება, მთელი თავისი ენერგია ეროვნული საქმიანობის მოხმარებით. მათ შესანიშნავი მეცნიერული სკოლა გაიარეს გამოჩენილი იურისტის ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის ხელმძღვანელობით. თინათინ წერეთლისა და ვლადიმერ მაყაშვილის ურთიერთთანამშრომლობა იმის იშვიათი ნიმუშია, თუ როგორი ერთგულებით უნდა იღვწოდნენ ადამიანები ეროვნულ სარბიელზე, როგორ უნდა უწყობდნენ ხელს ერთმანეთს საერთო საქმიანობისთვის.

თინათინ წერეთელთან ერთად, ვლადიმერ მაყაშვილი წამყვან საბჭოელ მეცნიერ-კრიმინალისტთა პირველ რიგებში იდგა. მისი ფუნდამენტური გამოკვლევა „სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობა გაუფრთხილებლობისათვის“, რომელიც 1957 წელს გამოქვეყნდა მოსკოვში, საყოველთაოდ არის აღიარებული. ამ წიგნს დიდი გამოხმაურება ჰქონდა უცხოეთის პრესაშიც. სიკვდილამდე სულ რაღაც ორი თვით ადრე მან მოასწრო დაესრულება 17 თაბახიანი წიგნი (თანაავტორი თ. წერეთელი), რომელიც მისი მასწავლებლის ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობისადმი მიძღვნილი.

მაგრამ ვლადიმერ მაყაშვილი მხოლოდ წმინდა მეცნიერული მუშაობით როდი კმაყოფილდებოდა. მას ღრმად ჰქონდა შეგნებული, რომ მეცნიერებას წინსვლა არ უწყურია მეცნიერთა ღირსეული ცვლის გარეშე. ამიტომ იყო, რომ თინათინ წერეთელმა და ვლადიმერ მაყაშვილმა დიდი ენერგია შეაღიეს ახალგაზრდა სამეცნიერო კადრების აღზრდას. პირდაპირ უნდა ვთქვა, რომ ჩვენ, თინათინ წერეთლისა და ვლადიმერ მაყაშვილის უახლოესმა მოწაფეებმა, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პირველად სწორედ მათ ოჯახში ავიდგით ფენი, აქ გავიარეთ მეორე უნივერსიტეტი და ვეზიარეთ მეცნიერების საფუძვლებს.

მინდა გავიხსენო ვლადიმერ მაყაშვილის მოღვაწეობის სხვა მხარეებიც. იგი იყო საქართველოს სსრ ამჟამად მოქმედი სისხლის სამართლის კოდექსის პროექტის ერთ-ერთი ავტორი, რომლის ფართო თეორიულმა განათლებამ და პრაქტიკულმა ალლომ მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ამ პროექტის მაღალი დონე. ჩვენი სისხლის სამართლის კოდექსის ბევრი მუხლი, რომელთა პრაქტიკული დანიშნულებაც აშკარაა, სწორედ ვლადიმერ მაყაშვილის წინადადებით იყო შეტანილი პროექტში.

ვლადიმერ მაყაშვილის ფართო განათლება განსაკუთრებით ნათლად განოვლინდა ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში მუშაობის დროს, სადაც იგი სამართლის რედაქციას ხელმძღვანელობდა და, უნდა ითქვას, ჩინებულადაც უძღვებოდა ამ საშვილიშვილო საქმეს. კარგად მახსოვს სამოციანი წლების მეორე ნახევარი, როცა ქართული ენციკლოპედიის შექმნის სამუშაოები დაი-

წყო, უკვე სამოც წელს გადაცილებული ვლადიმერ მაყაშვილი როგორი ენთუზიაზმითა და ახალგაზრდული სიხალისით შეუდგა ამ რთული და საპატიო მოვალეობის შესრულებას.

ნება მომეცით ორიოდე სიტყვა ვთქვა განსვენებულის პიროვნულ თვისებებზე. ვლადიმერ მაყაშვილი მტკიცე, ზნეობრივ პრინციპებზე აღზრდილი ადამიანი იყო. გარდა ოჯახური ტრადიციისა, ახალგაზრდობაში მისი ბორალური მრწამსის ჩამოყალიბებაზე განსაკუთრებით მძლავრი ზეგავლენა მოახდინა ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის მაღალმა ზნეობრივმა იდეალებმა. ვლადიმერ მაყაშვილის პიროვნებაში თითქოს იგრძნობოდა მისი დიდი მასწავლებლის გარდასული სუნთქვა. თინათინ წერეთელთან ერთად, ვლადიმერ მაყაშვილი ვახდა ის შემაერთებელი ხიდი, რომლის მეშვეობით ჩვენი თაობაც დაუკავშირდა ლუარსაბ ანდრონიკაშვილის პიროვნებას, ჩვენც განვიცადეთ ამ დიდებულ წინაპრის ზნეობრივი პრინციპების კეთილისმყოფელი ზეგავლენა.

მაგრამ განსვენებული ზნეობრივ პრინციპს არ თვლიდა რაღაც განყენებულ და აქტიური საზოგადოებრივი საქმიანობისაგან მოწყვეტილ ცნებად. იგი ზნეობას მთელი თავისი საქმიანობის საფუძვლად სახავდა. ამიტომ იყო, რომ ის ყოველგვარ საზოგადოებრივ დავალებას დიდი პასუხისმგებლობის გრძნობით ეკიდებოდა.

ვლადიმერ მაყაშვილისათვის უცხო იყო საზოგადოებრივი საქმისადმი ნიჰილისტური მიდგომა. იგი უაღრესად პრინციპული ადამიანი იყო და არ სჩვეოდა კრიტიკულ ვითარებაში საქმისაგან განზე გადგომა. ამის გამო იყო, რომ ვლადიმერ მაყაშვილი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა საზოგადოების თვალში.

ჩვენც, აქ შეკრებილნი მადლიერების გრძნობით ვიგონებთ განსვენებულის პიროვნებას და მწუხარებით ვხრით თავს მისი ცხედრის წინაშე.

მთარ ზაყვარლიძე

ფასი 85 კპ.

633/3

ინდექსი

76196

—
11.7